БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА и ЕПИГРАФИКА

19

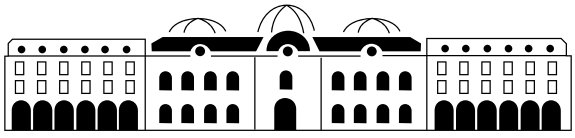

СОФИЯ
2023

1892 - 1921 - 1948
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE WITH MUSEUM

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА

Главен редактор: Сергей Торбатов
Секретар: Калина Йорданова

Редакционна колегия: Диляна Ботева-Боянова, Юлия Цветкова, Женя Жекова, Игор Лазаренко, Красимир Кръстев, Методи Манов, Светослав Йорданов, Стоян Михайлов, Пантелис Харалампакис, Георги Сенгалевич

Редакционен съвет: Вернер Зайбт, Жан-Клод Шейне, Мирена Славова, Димитър Драганов, Елена Столярик, Христос Ставракос, Владимир Пенчев, Еманuел Петак, Елена Степанова, Катерина Венедикова

Представените за публикуване ръкописи се оценяват от рецензенти (peer review).
Авторите носят пълна отговорност за съдържанието на статиите, както и за неточностите и грешките в тях

Коректура на български език: Гергана Ангелова
Езикова редакция на английски език: Анелия Василева, Тодора Янева
Предпечат: Росица Кънева

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY AND EPIGRAPHY

Editor-in-Chief: Sergey Torbatov
Secretary: Kalina Yordanova

Editorial Board: Dilyana Boteva-Boyanova, Julia Tzvetkova, Zhenya Zhekova, Igor Lazarenko, Krasimir Krastev, Metodi Manov, Svetoslav Yordanov, Stoyan Mihaylov, Pantelis Charalampakis, Georgi Sengalevich

Editorial Advisory Board: Werner Seibt; Jean-Claude Cheynet, Mirena Slavova, Dimitar Draganov, Elena Stolyarik, Christos Stavrakos, Vladimir Penchev, Emanuel Petac, Elena Stepanova, Katerina Venedikova

The manuscripts presented for publication are evaluated by peer review.
The content of each article is the *sole responsibility of the authors involved*, as well as any inaccuracies and mistakes

Bulgarian language proofreader: Gergana Angelova
English language proofreader: Anelia Vassileva, Todora Yaneva
Layout: Rositsa Kaneva

© НАИМ – БАН, издател

Адрес на редакцията: Национален археологически институт с музей
ул. „Съборна“ № 2, София 1000; главен редактор: numsfr_epig@abv.bg
Contact/Address: National Archaeological Institute with Museum
2 Saborna Str., BG – 1000 Sofia; Editor-in-Chief: numsfr_epig@abv.bg

Печатница: BULGED

ISSN 1312-5532 (print)
ISSN 2603-3275 (online)

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY WITH MUSEUM

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY and EPIGRAPHY

19

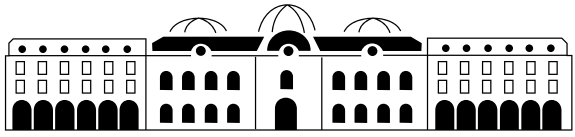

SOFIA
2023

Годишникът **НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА** публикува статии и съобщения за монети, монетни съкровища, печати, монетовидни и епиграфски паметници от фондовете на обществени и частни колекции (у нас и в чужбина), както и от археологически разкопки в България. На страниците на изданието се обнародват и обзорни, тематични и проблемни статии в областта на античната и средновековната нумизматика и сфрагистика, на античната и средновековната епиграфика и на сродна с тях проблематика от областта на археологията и изворознанието.

УКАЗАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

Ръкописи

Приемат се материали, които не са публикувани (или дадени за печат) в друго издание. Текстовете да са във файлов формат **.doc, .rtf, .odt,** набран само с UNICODE шрифт, придружен с отпечатано копие на материала, обем до 20 стандартни страници (до ок. 70 хил. знака), вкл. резюме на български език, цитирана литература и списък на образите. Редколегията на годишника не поема ангажимента за стиловата редакция на авторските текстове, а следи единствено за тяхната научна, граматическа и правописна коректност. Стилът на всеки материал носи облика на своя автор.

Представените за публикуване ръкописи се оценяват от двама рецензенти.

Илюстрации

1. Чертежите и рисунките ще са в текстово тяло и трябва да бъдат съобразени с наборно поле (120×200 мм). Снимките на монети, печати и монетовидни паметници ще се композират в отделни табла в края на тома. Размерът на всяко табло трябва да е съобразен с наборното поле (120×200 мм).

2. Снимки

Предпочитат се висококачествени черно-бели изображения върху бял фон, фотокопирани на гланцова хартия. Върху лицето не трябва да има надписи. Посочват се номерът на образа и ориентацията му, ако има нужда.

Сканираните образи трябва да бъдат с реална (оптическа) резолюция, не по-малка от 300 точки на инч (*300 dpi*). Приемат се само следните файлови формати за образите: .jpg, .tif, .eps, .psd.

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY AND EPIGRAPHY REVIEW publishes articles and contributions about coins, coin hoards, seals, coin-like and epigraphic artifacts from the depots of public and private collections in Bulgaria or abroad, as well as from archaeological investigation in Bulgaria. The REVIEW pages are available also for survey, topical, and discussion works in the field of Classical and Medieval Numismatics and Sphragistics, Classical and Medieval Epigraphy, and all related problems in the field of archaeology and written sources.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Manuscripts

We accept works that have not been published or given to print to another edition. Manuscript is delivered in **.doc, .rtf, odf** file format only, together with a hard copy. Use UNICODE fonts only. The paper should not exceed the length of 20 standard pages (ca. 70 000 characters) including summary in Bulgarian, bibliography and list of illustrations. The editorial board does not take any responsibility for stylistic editing on the text and will follow only the scientific correctness, the grammar and the spelling. The style of each paper reflects the author's view and opinion.

All papers go through an external peer-review process.

Illustrations

1. All the plans and drawings are inserted into the text and should fit the margins of 120×200 mm. The **photographs** of coins, stamp seals and coin-like finds will be composed in a body at the end of the volume and the size of this body should fit the margins of 120×200 mm.

2. Photographs

Black-and-white high quality images on a white background, photocopied on a glossy paper. No inscriptions should be put on the front side. The number of the figure and the orientation have to be indicated if needed. The scanned images should have real resolution more than 300 dpi. Only following file formats are accepted: .jpg, .tif, .eps, .psd.

СЪДЪРЖАНИЕ
CONTENTS

НУМИЗМАТИКА
NUMISMATICS

Vasyl ORLYK, Mykhailo ORLYK 1
Arrowhead-monetary signs with a symbol hatchet (anchor) from the Lower Bug Region
Васил ОРЛИК, Михайло ОРЛИК
Стрели-пари със символ брадва (котва) от района на Долен Буг

Светослав ЙОРДАНОВ 11
Нов екземпляр драхма на цар Реметалк I и Август
Svetoslav YORDANOV
A new drachm specimen of king Rhoemetalces I and Augustus

Мирослава ДОТКОВА 19
Съкровище от римски монети от с. Светлен, Поповско
Miroslava DOTKOVA
Treasure of Roman coins from Svetlen village, Popovo region

Светослава ФИЛИПОВА 33
Колективна монетна находка от археологическото проучване при с. Стамболово, Ихтиманско
Svetoslava FILIPOVA
Coin hoard from archeological research at the village of Stambolovo, Ihtiman Municipality

Владимир ПЕНЧЕВ 59
Съкровище от номизми хистаменон на император Никифор III Вотаниат (1078 – 1081), намерено в квартал „Калето“ в град Видин
Vladimir PENCHEV
A treasure of nomismas histamenon of emperor Nicephorus III Botatneiates (1078 – 1081) found in Kaleto neighbourhood in Vidin

Тенчо ПОПОВ 83
Монета на цар Константин Асен (1257 – 1277), препечатана върху сребърно ядро
Tencho POPOV
A coin of Tsar Constantine Asen (1257 – 1277), overstricked on silver

flan

Женя ЖЕКОВА, Красимир КРЪСТЕВ 91
Монетите от съкровище, открито в района на Казанлък (XIV в.)
Zhenya ZHEKOVA, Krasimir KRASTEV
Coins from a treasure found in the Kazanluk region (14th century)

Филип ПЕТРУНОВ 105
Торнезета от средновековния град Лютица
Philip PETRUNOV
Tornesels from the Medieval town of Lyutitsa

Владимир ОВЧАРОВ 117
Монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство (XIII – XIV век), открити извън територията на съвременна България
Vladimir OVCHAROV
The coins of the Second Bulgarian Kingdom and the Dobruja Despotate (13th – 14th century) found outside the territories of modern Bulgaria

Владимир ПЕНЧЕВ 149
Част от колективна находка със сребърни европейски монети от края на XVI, XVII и началото на XVIII век от фонда на НИМ – София
Vladimir PENCHEV
Part of a hoard of European silver coins dated to the late 16th, 17th and early 18th century from the collection of NHM – Sofia

Христо КУЗОВ, Невян МИТЕВ 173
Османски монети от археологически разкопки в град Варна (Охранителната зона на „Архитектурно-археологическия резерват „Одесос – Варна“)
Christo KOUZOV, Nevyan MITEV
Ottoman coins from archaeological excavations in Varna (Architectural and archaeological reserve Odessos – Varna)

СФРАГИСТИКА
SIGILLOGRAPHY

Владимир ПЕНЧЕВ 185
Моливдовул на византийския император Исак II Ангел (1185 – 1195), произхождащ от Харманлийско
Vladimir PENCHEV
Molybdobull of the Byzantine emperor Isak II Angelus

(1185 – 1195) found in Harmanli region

Кирил НЕНОВ 191
Печати на българските царе от 1197 до 1241 година
Kiril NENOV
Seals of the Bulgarian tsars from 1197 to 1241

Николай МАРКОВ 205
Един сфрагистичен паметник от XVIII в. от българските земи
Nikolay MARKOV
A rare 18th century sphragistic artefact from the Bulgarian lands

ЕПИГРАФИКА
EPIGRAPHY

Philip KOLEV, Vladimir PETKOV 213
A pedestal with inscription from the Middle Strymon Valley
Филип КОЛЕВ, Владимир ПЕТКОВ
Постамент с надпис от долината на Средна Струма

Александр АВДЕЕВ 225
Из истории освоения Арктики: подписной крест в XVI в. на острове Матвееве (Печорское море)
Alexander AVDEEV
From the history of the development of Arctic: signature cross of the 16th century on Matveev Island (Pechora Sea)

РАЗНИ
VARIA

Иля ПРОКОПОВ 238
S. Doncheva, Z. Zhekova. Production of Imitative Byzantine Folles in the First Bulgarian Kingdom/Производство на имитативни византийски фолиси в Първото българско царство
В. Търново, Издателство „Фабер“, 2022, 316 с.
ISBN 978-619-00-1586-4

ARROWHEAD-MONETARY SIGNS WITH A SYMBOL HATCHET (ANCHOR) FROM THE LOWER BUG REGION

Vasyl ORLYK*, Mykhailo ORLYK**

** Central Ukrainian National Technical University, 8 Prospekt Universytetskyi, Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine; v.m.orlik@gmail.com*
*** Kherson State agrarian and economic University, Universytets'kyi Ave, 5/2, Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine; orlik.mihail@gmail.com*

ABSTRACT

Arrowhead-monetary signs belong to the earliest primitive money, which were used in the Western and Northwestern Black Sea region by the Greek colonists in the Milesian apoikiai of Apollonia Pontica, Histria and Berezan. Arrowhead-monety was, accordingly, known from the territories of Bulgaria, Romania and Ukraine. Modern scholars divide these objects into several types, which include simple leaf-shaped pieces and ornamented specimens. Among the ornamented arrowhead-monetary signs there are types with an additional symbol. The article is devoted to the examination of arrowhead-money found in the Lower Bug region, which contains the additional hatchet (anchor)- shaped symbol. The examples with an additional symbol shaped like a hatchet (anchor) are quite rarely found. The authors know up to ten specimens of these kinds of arrowhead-money which were found in the Western and the Northwestern Black Sea region. However, the very fact of finding ornamented arrowhead-money is significant, particularly of the type with an additional symbol shaped like a hatchet (anchor) in the area of a Milesian apoikai in the Lower Bug region. These objects were previously discovered during archaeological excavations in the Milesian apoikia Tomis (modern Constanța, Romania), which points to the economic relations between these Milesian colonies in the Northern Black Sea region. It is quite possible that arrowhead-monetary signs, we have described from the Lower Bug region, came to Olbia as small change money from the West coast of the Black Sea, where they were manufactured.

Keywords: archaic monetary signs; arrowheads-money; Western Black Sea coast; Northwestern Black Sea region; Berezan; Olbia; Greek colonies

Arrowhead-monetary signs belong to the earliest primitive money[1], which were used in the Western and Northwestern Black Sea area by the

[1] François de Callatay expresses doubts about the monetary form of such products (Callatay, 2019, 268 – 270).

Greek colonists in the Milesian apoikiai of Apollonia Pontica, Histria and Berezan. Arrowhead-money was, accordingly, known from the territories of Bulgaria, Romania and Ukraine. François de Callatay points out that „many arrowheads have been found during official excavations of Greek settlements: at Berezan, Olbia, Nikonion, Istros, Tomis and Odessos" (Callatay 2019, 264).

These finds may represent evidence of economic relations, probably even economical and territorial unity of specified apoikiai, at the least, during the period of being arrowhead-money in monetary circulation. The analysis of finds of these archaic monetary signs indicates the different centres of their manufacturing, particularly „the significant share of arrowhead-shaped coins within the total of cast monetary signs in the layers of Berezan settlement dated to the second half of the 6th century BC, in fact, eliminates the possibility of their West Pontic origin (Chistov 2019, 101). However, as D. Chistov observes completely right, the assortment of types of arrowhead coins from Berezan settlement is almost identical to one of the known West Pontic hoards, i.e., the same types were cast in different western and Northwestern Pontic centres simultaneously" (Chistov 2019, 101).

Arrowheads-money have been the subject of study by many scholars, particularly G. Severeanu (Severeanu 1926, 1 – 6), I. Pandaleev (Пандалеев 1929, 238), T. Gerasimov (Герасимов 1939, 424 – 427; Герасимов 1959, 85 – 87), T. Blavatskaya (Блаватская 1952), V. Skudinova (Скудинова 1956, 38-39), F. Preda (Preda 1960, 7 – 17), V. Lapin (Лапин 1966), B. Grakov (Граков 1971, 125 – 127), K. Marchenko (Марченко 1974, 149 – 161), A. Aricescu (Aricescu A. 1975, 17 – 24), B. Dimitrov (Димитров 1975, 43 – 48), C. Scorpan (Scorpan 1980, 25 – 34), A. Zaginaiilo (Загинайло 1982, 20 – 28), H.B. Wells (Wells 1981, 53 – 54), V. Ruban and V. Ursalov (Рубан, Урсалов 1986, 31 – 53), V. Anokhin (Анохин 1986, 68 – 89), D. Shelov (Шелов 1987, 124 – 131), P. Karyshkovsky (Карышковский 1988), G. Talmaṭchi (Talmaṭchi 2015, 23 – 37), S. Ol'govskii (Ольговский 2016, 272 – 276), D. Vladimirova-Aladzhova (Vladimirova-Aladzhova D. 2016, 526 – 531), F. de Callatay (Callatay 2019, 257 – 279), D. Chistov (Chistov 2019, 99 – 107) and others.

There is no consensus among researchers about the period of circulation of arrowhead-monetary signs. Thus, V. Ruban and V. Ursalov have suggested that in the Northwest Black Sea area (Berezan) this archaic money „began to be issued in the period between the emergence of Borysthenes and the beginning of the 6th century BC" (Рубан, Урсалов 1986, 48). These scholars attribute the circulation of these objects in the rural areas of Borysthenes and Olbia to the first stage of monetary circulation, which, according to archaeological data, lasted from 600 to 550 BC (Рубан, Урсалов 1986, 51). Shelov shares the same opinion and suggests that arrowheads-money circulation was from the turn of the 7th –

6th century BC to the middle of the 6th century BC (Шелов 1987, 125). According to A. Zaginaĭlo, the period of circulation of these archaic pre-monetary signs was longer, lasting from the end of the 7th to the middle of the 6th century BC to the 5th century BC (Загинайло 1982, 25). In the opinion of the Romanian scholar G. Talmaţchi, „Monetary signs of this form, ... are found throughout the second half of the 6th century BC" (Talmaţchi 2015, 26). The idea of a later and longer period of circulation of the arrowheads in the Northwest Black Sea region is supported by Karyshkovsky, who considered that their circulation lasted in the 6th century BC – and the first decades of the 5th century BC (Карышковский 1988, 30). The analysis of finds of arrowhead-money in the early archaeological complexes on the island of Berezan, carried out by D. Chistov, nevertheless presents an evidence „beginning of their circulation on Berezan as early as the second quarter (or middle) of the 6th century BC" (Chistov 2019, 101). However, it should also be noted that arrowhead-money, as an archaic form of loose exchange money, may function within their range of distribution not always simultaneously. Arrowheads-money most likely appeared for the first time in the Western Black Sea region, and from there they have already spread to the Northwestern Black Sea territories. While the archaeological information indicates their presence in archaeological sites in the Northwestern Black Sea coast in the second quarter – the mid-6th century BC, in the Western Black Sea coast this form of archaic pre-monetary signs appears a little earlier in the 7th century BC. And if in the Northwestern Black Sea region they were replaced by other archaic monetary signs in the form of dolphins, then in the Western Black Sea area the arrowhead-money continued to be in circulation. For this reason, more types of arrowhead-money have been found in the Western Black Sea lands. In addition, the area of distribution of arrowheads-money in the Northwestern Black Sea region was rather smaller than that of pre-monetary signs in the form of dolphins, finds of which are known far beyond the Olbian chora, particularly in the forest on the right bank of the Dnieper – the steppe zone (Орлик 2021, 5 – 44).

The arrowheads-money known to modern scholars are divided into several types, which include simple leaf-shaped pieces and ornamented specimens. The Ukrainian numismatist V. Anokhin distinguishes four different types of arrowheads-money. Particularly, they include: 1) narrow leaf-shaped pieces; 2) narrow leaf-shaped arrowheads-money with skew nervures moving away from the central rib; 3) arrowheads-money of three types with an additional symbol (wheel, flat side, letter A); 4) items imitating in one aspect arrowheads form, in another – dolphins or fish (Анохин 1986, 76). The Romanian researcher G. Talmaţchi divides all known arrowhead-money into six types: 1)"classic pieces", 2) "arrowhead-monetary signs" shaped with the wheel symbol", 3) "arrowhead-monetary signs" – shaped with the fir tree symbol", 4) "arrowhead-monetary signs"

shaped with the wheel symbol, 5) "arrowhead-monetary signs" shaped with the anchor and A letter symbol, 6) "arrowhead-monetary signs" – shaped with the hatchet symbol (Talmaţchi 2015, 25, 27). The classification of G. Talmaţchi considerably extends types of arrowhead-money which were included to the third type of pre-monetary signs with an additional symbol by V. Anokhin.

We shall stay in more detail at one of the varieties of arrowhead-monetary signs with an additional symbol (**Fig. 1**), the finds of which were known only in the Western Black Sea region.

According to G. Talmaţchi, this type of arrowhead-money contains the hatchet symbol as an additional symbol (**Fig. 2**). It is quite possible, however, that an object resembling an anchor was depicted as an additional symbol. For this reason, when describing this type of arrowheads-money, we will use the double term hatchet (anchor).

Finds of arrowheads-money with an additional symbol, in particular with a relief image shaped like a hatchet (anchor) were known from the archaeological excavations in the city of Tomis (Romania) in the first half of the 1970s, when two such items have been found (Rădulescu, Scorpan 1975, 36). G. Talmaţchi cited the images of six "arrowheads-monetary signs" with a relief image (Talmaţchi 2015, Fig. 4.11 – 4.12, Fig. 5.8 – 5.11). The long-term study of museum and private collections of ancient coins, communication with collectors and researchers of ancient Greek numismatics made it possible to obtain information about 3 arrowheads-money with an additional symbol shaped like a hatchet (anchor), which were found on the territory of

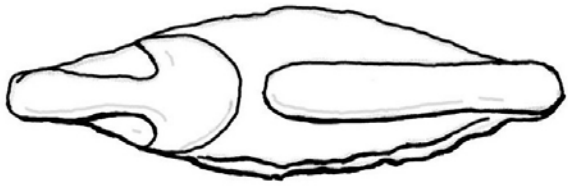

Fig. 1. Arrowheads-money with an additional symbol hatchet (anchor).
Фиг. 1. Стрели-пари с допълнителен символ брадва (котва).

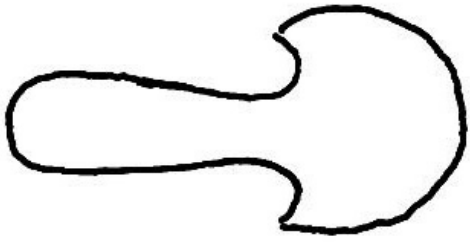

Fig. 2. The symbol with the double term hatchet (anchor).
Фиг. 2. Символ брадва (котва).

Ukraine and kept in private Ukrainian collections. When describing these arrowheads-money, the side with an additional hatchet (anchor) symbol will be considered obverse and the other will be considered reverse.

The first of the arrowheads-money we examined (**Fig. 3**), was purchased by the owner at the Ukrainian Internet auction Violity in September 2017.

Obverse: Additional symbol in the shape of hatchet (anchor) with length 14 mm, a central shaft rib with length – 19 mm.

Reverse: A central rib.

AE; 36 mm; width 11 mm.

Detailed information about the circumstances and location of the find is not known. It is only known that it was found on the territory of the Ochakov region, Mykolaiv district.

Fig. 3. Arrowhead-monetary sign from Violity auction (September 2017).
Фиг. 2. Стрела-монета от аукциона Violity (септември 2017 г.).

The second of the arrowheads-money known to the authors with anadditional symbol shaped like an anchor (**Fig. 4**) has the following description:

AE; length 36 mm, width 8.5 mm. Weight: 3.07 g.

Obverse: hatchet (anchor) 14mm, through 6 mm a central rib 16 mm.

Reverse: A central rib.

Regarding the information about the circumstances and location of the find of this arrowhead-money, the owner reported that it has been found during household work in a private farmstead in the village of Parutyne, Ochakov region, Mykolaiv district (that is in the vicinity of ancient Olbia) in early 2021.

The third, from the known to the authors, arrowheads-money with an additional symbol shaped like a hatchet (anchor) is from a Ukrainian collection, which is similar to the two items described above.

Fig. 4. Arrowhead-monetary sign found on the territory of the Ochakov region, Mykolaiv district.
Фиг. 4. Стрела-монета открита на територията на Очаковския район, Николаевска област.

All these three arrowheads-money were found in the Ochakov region, Mykolaiv district, therefore, in any case, they were found on the territory of the Olbian chora, and one of them was found almost on the territory of ancient Olbia. Unfortunately, there is no archaeological context for these finds, making their dating impossible. However, significant is the very fact of finding the ornamented arrowheads-money,particularly the type with an additional symbol shaped like a hatchet (anchor) in the area of a Milesian apoikia in the Lower Bug region, which was previously noticed during archaeological excavations in the Milesian apoikia Tomis (modern Constanța, Romania) that points out the economic relations of these Milesian colonies in the Northern Black Sea region. All these three arrowhead-monetary signs with an additional symbol shaped like a hatchet (anchor), which were found in the Ochakov region were made by three different casting moulds. None of the coin-like objects in the form of arrowheads found in the Lower Bug region share casting moulds with the items of this type found in Romania and published by G. Talmațchi. Arrowhead-money with an additional symbol in the form of a hatchet (anchor) are quite rarely found. The authors know up to ten specimens of this type of arrowheads-money found in the Western and Northwestern Black Sea region. It is quite possible that the arrowheads-money we have described from the Lower Bug region came to Olbia as small change money from the western coast of the Black Sea, where they were manufactured.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Анохин 1986: В. А. Анохин. Монеты-стрелки. Ольвия и ее круга. – В: Сборник научных трудов. Киев, 1986, 68 – 89. [V. A. Anockin. Monety-strelki. Ol'viya i yeye kruga. – V: Sbornik nauchnykh trudov. Kiyev, 1986, 68 – 89.]

Блаватская 1952: Т. В. Блаватская. Западнопонтийские города в VII – I веках до нашей эры. Москва, 1952. [T. V. Blavatskaya. Zapadnopontiyskiye goroda v VII – I vekakh do nashey ery. Moskva, 1952.]

Герасимов 1939: Т. Герасимов Съкровище от бронзови стрели-монети. – Известия на Българския археологически институт, XII, 2, 1939, 424 – 427. [T. Gerasimov Sakrovishte ot bronzovi streli-moneti. – Izvestiya na Balgarskiya arheologicheski institut, XII, 2, 1939, 424 – 427.]

Герасимов 1959: Т. Герасимов Домонетни форми на пари у тракийското племе асти. – Археология, 1959, 1/2, 85 – 87. [T. Gerasimov. Domonetni formi na pari u trakiyskoto pleme asti. – Archeologia, 1959, 1/2, 85 – 87.]

Граков 1971: Б. Н. Граков. Еще раз о монетах-стрелках – Вестник древней истории, 1971, 3, 125 – 127. [B. N. Grakov. Yeshche raz o monetakh-strelkakh. – Vestnik drevney istorii, 1971, 3, 125 – 127.]

Димитров 1975: Б. Димитров. За стрелите-пари от Западното и Северното Черноморско крайбрежие. – Археология, 1975, 2, 43 – 48. [B. Dimitrov. Za strelite-pari ot Zapadnoto i Severnoto Chernomorsko kraybrezhiye. – Arkheologiya Archeologia, 1975, 2, 43 – 48.]

Загинайло 1982: А. Г. Загинайло. Каменский клад стреловидных литых монет. – В: Нумизматика античного Причерноморья. – Киев, 1982, 20-28. [A. G. Zaginaylo. Kamenskiy klad strelovidnykh litykh monet. – In: Numizmatika antichnogo Prichernomor'ya. – Kyiv, 1982, 20 – 28.]

Карышковский 1988: П. О. Карышковский. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. – Киев, 1988. [P.O. Karyshkovskiy. Monety Ol'vii. Ocherk denezhnogo obrashcheniya Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya v antichnuyu epokhu. – Kyiv, 1988.]

Лапин 1966: В. В. Лапин. Греческая колонизация Северного Причерноморья. Киев, 1966. [V. V. Lapin Grecheskaya kolonizatsiya Severnogo Prichernomor'ya. Kyiv, 1966.]

Марченко 1974: К. К. Марченко. Фракийцы на территории Нижнего Побужья во второй половине VI – I в. до н.э. – Вестник древней истории, 1974, 2, 149 – 161. [K. K. Marchenko. Frakiytsy na territorii Nizhnego Pobuzh'ya vo vtoroy polovine VI – I v. do n.e. – Vestnik drevney istorii, 1974, 2, 149 – 161.]

Ольговский 2016: С. Ольговский. К вопросу о месте происхождении монет-стрелок. – Revista Arheologică, serie nouă, 2016, vol. XII, nr. 1 – 2, 272 – 276. [S. Ol'govskii. K voprosu o meste proiskhozhdenii monet-strelok. Revista Arheologică, serie nouă, 2016, vol. XII, nr. 1 – 2, 272 – 276.]

Орлик 2021: В. М. Орлик. Знахідки античних монет VI – I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. – Український нумізматичний щорічник, 5, 2021, 5 – 44. [V. M. Orlik. Znakhidki antichnikh monet VI – I st. do n. ye v baseyni r. Tyasmin. – Ukraïns'kiy numizmatichniy shchorichnik, 5, 2021, 5 – 44. 5.]

Пандалеев 1929: И. Пандалеев. Нови археологически находки в Бургаско. – Известия на Българския археологически институт, V, 1929, 238. [I. Pandaleev. Novi arheologicheski nahodki v Burgasko. – Izvestiya na Balgarskiya arheologicheski institut, V, 1929, 238.]

Рубан, Урсалов 1986: В. В. Рубан, В. Н. Урсалов. История денежного обращения на сельской территории Борисфениды и Ольвии догетского времени. – Вестник древней истории, 1986, 4, 31 – 53. [V. V. Ruban, V. N. Ursalov. Istoriya denezhnogo obrashcheniya na sel'skoy territorii Borisfenidy i Ol'vii dogetskogo vremeni. – Vestnik drevney istorii, 1986, 4, 31 – 53.]

Скудинова 1956: В. Скудинова. Монеты-стрелки из Ольвии. – В: Советская Греческая Энциклопедия, 1956, 10, 38 – 39. [V. Skudinova Monety-strelki iz Ol'vii. – V: Sovetskaya Grecheskaya Entsiklopediya, 1956, 10, 38 – 39.]

Шелов 1987: Д. Б. Шелов. Монеты-стрелки в Нижнем Побужье. – Вестник

древней истории, 1987, 4, 124 – 131. [D. B. Shelov. Monety-strelki v Nizhnem Pobuzh'ye. – Vestnik drevney istorii, 1987, 4, 124 – 13.]

Aricescu 1975: A. Aricescu. Tezaurul de semne de schimb premonetare de la Enisala. – Studii şi Cercetări de Numismatică, 6, 1975, 17 – 24.

Callatay 2019: F. de Callatay. Did 'dolphins' and non-functional arrowheads massively found in and around Olbia, Istros and Apollonia have ever had a monetary function? – In: V. Cojocaru, L. Rusuc, Th. Castelli and A.-I. Pázsint (eds.). Advances in Ancient Black Sea Studies: Historiography, Archaeology and Religion. Pontica Mediterranea VIII. Cluj-Napoca, 2019, 257 – 279.

Chistov 2019: D. Chistov. The Chronology of Arrowhead and Dolphin-Shaped Monetary Signs from Berezan. – In: G. R. Tsetskhladze & S. Atasoy (eds.). Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity: Select Papers from the Third International Conference 'The Black Sea in Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast' (27 – 29 October 2017). Tekkeköy, Samsun, 2019, 99 – 107.

Preda 1960: F. Preda. Vârfuri de săgeți cu valoare monetară descoperite pe litoralul de nord-vest al Mării Negre. – Analele Universității "C.I. Parhon". Bucureşti, 1960, Seria științe sociale, 16, 7 – 17.

Rădulescu, Scorpan 1975: A. Rădulescu, C. Scorpan. Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei), 1971 – 1974. – Pontica, 8, 1975, 9 – 54.

Scorpan 1980: C. Scorpan. Vârfuri de săgeți-semne premonetare şi monede histriene cu "roata" descoperite la Tomis. – Studii şi Cercetări de Numismatică, 7, 1980, 25 – 34.

Severeanu 1926: G. Severeanu. Sur les monnaies primitives des Scythes. Lingots-monnaies en forme de pointe de fléche. – Buletinul Societății Numismatice Române, 1926, an. 19, N 57/8, 1 – 6.

Talmațchi 2015: G. Talmațchi. New considerations about meaning of the form and the conventional symbols found on monetary signs (6th – 5th century BC). – Acta Archaeologica Lodziensia, 61, 2015, 23 – 37.

Vladimirova-Aladzhova 2016: D. Vladimirova-Aladzhova. Pre-monetary currency types from Apollonia and Urdovisa on the Black Sea coast. – In: K. Bacvarov, Ralf Gleser (eds.). Southeast Europe and Anatolia in prehistory: essays in honor of Vassil Nikolov on his 65th anniversary. (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 293). Bonn: Habelt, 2016, 526 – 531.

Wells 1981: H. B. Wells. A further study of arrowhead – money. – In: Journal of the Society of Ancient Numismatics, 1981, Vol. XII, No. 3, 53 – 54.

СТРЕЛИ-ПАРИ СЪС СИМВОЛ БРАДВА (КОТВА) ОТ РАЙОНА НА ДОЛЕН БУГ

Васил ОРЛИК, Михайло ОРЛИК

РЕЗЮМЕ

Стрелите-пари са сред най-ранните примитивни пари, използвани в Северозападния Черноморски район от гръцките колонисти в милетските апойкии Аполония, Истрия, Березан. Съответно стрели-пари са били откривани в България, Румъния и Украйна. Сред известните орнаментирани стрели-пари има и екземпляри, към които са добавяни допълнителни символи. Тази статия е посветена на стрелите-пари, при които е приба-

вен допълнителен символ във формата на брадва (или котва), намерени в Долно Побужие (долното течение на река Буг). Този тип стрели-пари е много рядък, или поне авторите познават по-малко от десет екземпляра, намерени в Западния и Северозападния Черноморски райони. Фактът, че подобни орнаментирани стрели-пари и в частност такива, маркирани със символ брадва (котва), са известни от територията на милетската апойкия в Долно Побужие, а преди това регистрирани на територията на милетската колония Томи (съвременна Констанца, Румъния), показва тесните икономически връзки между милетските колонии в Черноморския район.

НОВ ЕКЗЕМПЛЯР ДРАХМА НА ЦАР РЕМЕТАЛК I И АВГУСТ

Светослав ЙОРДАНОВ

Национален археологически институт с музей при Българската академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000; svetoslav.yordanov@abv.bg

ABSTRACT

The article presents a new drachm of the Thracian king Rhoemetalces I. The ruler's silver coins are extremely rare and each newly discovered specimen is of interest and adds new data to the ruler's silver coinage. The specimen to which the article is dedicated is the sixteenth known drachm of the Thracian king Rhoemetalces I. The minting of the series took place in Byzantium and dates to the early years of the ruler's reign.

Keywords: Thracian kings; Rhoemetalces I; drachm; Rhoemetalces and Augustus

През 2023 година от търг, организиран от аукционната къща Leu Numismatik[1], стана известна нова драхма на тракийския цар Реметалк I и император Август.[2] Сребърните емисии на цар Реметалк I включват драхми и дидрахми, откриват се рядко и от тях са известни много малък брой екземпляри.

Обр. 1. Драхма на цар Реметалк I и император Август.
© Leu Numismatik AG. Web Auction 25, lot 291.

[1] Благодаря на аукционната къща за предоставеното право за ползване на фотографското изображение на драхмата.

[2] Продадена на търг, проведен на 11 март 2023 г., https://leunumismatik.com/en/lot/40/291/[40].

Новият екземпляр има следи от циркулация – износването на метала в областта на главите и от двете страни на монетата е причината да не личат къдриците и част от портретните черти на владетелите, а от лекото децентриране при отсичането зрънчестите кръгове от двете страни на монетата частично липсват.

Драхмата е с тегло от 3,33 г, диаметър 19 мм и по сведения на аукционната къща е била част от колекция в Швейцария.

Описанието на монетата е следното:

Лице – Глава на цар Реметалк I с диадема, надясно. Вдясно, долу пред врата, монограм . Зрънчест кръг, видим наполовина.

Опако – Глава на Август, надясно. Надпис BYZANTIA в посока на часовниковата стрелка, зад главата на императора. Вдясно, пред врата, монограм . Зрънчест кръг, видим наполовина.

AR; 3,33; 19 мм; 12 ч. Leu Numismatik, Web auction 25, lot 291.

ИЗВЕСТНИ ЕКЗЕМПЛЯРИ ДРАХМИ НА РЕМЕТАЛК I И АВГУСТ

Първите публикувани драхми на Реметалк и Август откриваме в работата на Имхоф-Блумер – четири екземпляра (Imhoof-Blumer 1898, 16 – 17, Tafel B, 3), пети е публикуван от Хил – съхраняван днес в Британския музей (Hill 1912, 139, plate VI.7).

Шьонерт-Гайс включва пет драхми в своя корпус за византийското монетосечене. Тя разграничава три лицеви и три опакови печата, използвани за отсичане на петте ѝ известни екземпляра (Schönert-Geiss 1972, 5). В годината на публикуване на труда на Е. Шьонерт-Гайс – 1972, в България е публикувано и Съдиевското монетно съкровище. Състои се от 161 републикански денара, едно подражание на тетрадрахма на Македония прима[3] и една драхма на цар Реметалк I (Юрукова 1972, 32 – 38). Публикуваната от Й. Юрукова драхма е първата от колективна находка и първата обнародвана монета от България. Втората драхма на Реметалк I и Август, произхождаща от страната, но без ясен контекст на откриване, е публикувана от Адолф Рогалски през 1976 г. (Рогалски 1976, 13 – 15, обр. 4). По онова време тя е част от частна колекция, а впоследствие попада в НИМ – София, където се съхранява и до днес.

Преглед на известните екземпляри прави през 1982 г. Е. Диамант, когато съобщава за седмия екземпляр от известните му по това време осем драхми. Открит е при археологически проучвания през 1957 или 1958 година на останките на античната Тира, дн. град Белгород-Днестровки в Украйна (Диамант 1982, 115 – 117).

През 2016 г. в статия, посветена на един от двата екземпляра, съхранявани в български музеи – монетата, съхранявана в НИМ –

[3] В известието за откритите монетни находки през 1968 г. Т. Герасимов съобщава за 168 монети (Gerasimov 1979, 136).

София, са представени и известните екземпляри драхми, като авторът е открил 11 монети (Йорданов 2016, 49 – 54).

Статия, посветена на Реметалковите драхми, издава в 2021 г. Евгени Паунов (Паунов 2021, 10 – 17). Авторът е открил и описал 15 драхми и единствената дидрахма на Реметалк, съхранявана във френската Национална библиотека.[4] През годините в различни статии, книги и корпуси[5] въпросните драхми са били коментирани, илюстрирани и използвани като извор за монетосеченето на тракийския цар Реметалк I.

№	**Таблица 1** **Известни екземпляри драхми**	**Номерация по Е. Паунов, 2021**
1	Kunst Historisches Museum, Виена – 3,47 г, 17/18 мм Eckhel 1786, 82; Schönert-Geiss 1972, Taf. 63, 1304.2. 3,47 г, 17/18 мм	1
2	Ермитаж, Санкт Петербург – 3,26 г, 18/19 мм Imhoof-Blumer 1898, 17; Schönert-Geist 1972, Taf. 63, 1304.1.	4
3	Одеса – 3,68 г, 19/21 мм, 12 ч. Imhoof-Blumer 1898, 17, № 10; Schönert-Geiss 1972, Taf. 63, 1305.	5
4	Берлин, Staatliche Museen zu Berlin, № 18211381 – 3,75 г, 19 мм, 12 ч. Löbbecke 1906, Taf. B, № 3; Schönert-Geiss 1972, Taf. 63, 1302.	2
5	Британски музей – 3,20 г, 18,5 мм Hill 1912, 139; Schönert-Geiss 1972, Taf. 63, 1303.	3
6	ИМ – Нова Загора – Съкровище от Съдиево – 3,42 г, 21 мм Юрукова 1972, 34, обр. 1; Юрукова 1992, № 151.	8
7	НИМ – София, инв. № 26716 – 3,90 г, 17/18 мм, 0 ч. Рогалски 1976, фиг. 4; Йорданов 2016, таб. 4, № 10.	7
8	Одеса – 3,80 г, 18 мм Диамант 1982, 114 – 115, таб. 8, № 16.	6
9	Частно притежание – 3,39 г CNG 60, 2002, Lot 1199[1].	9
10	Частно притежание – 2,67 г, 20 мм Lanz 117, № 513, 24 ноември 2003 г.	10
11	Частно притежание – 3,93 г, 12 ч. TRITON XIII, № 308, sess. 1-2, Jan. 5, 2010 г.[2]	11
12	Частно притежание – 3,84 г Gerhard Hirsch Nachf. 296, 2076, 13 февруари 2014.	12
13	Частно притежание – 3,90 г, 19 мм Lanz 159, 331, 8 декември 2014 г., = Mike R. VOSPER Coins, 2015 г.	13
14	Частно притежание – 3,68 г, 18 мм, 12 ч. Nomos AG, Obolos 9, № 137, 25 март 2018 г.	14

[4] В табло I са събрани снимки на 14 екземпляра, липсва снимка на монетата от Ермитажа (№ 4).

[5] Imhoof-Blumer 1898; Hill 1912; Youroukova 1976; Карышковский, Клейман 1985; Юрукова 1992; RPC I, 1775; Paunov 2013; Йорданов 2018.

15	Частно притежание – 3,50 г, 17 мм, 12 ч. Roma Numismatics XXI, № 142, 24 март 2021 г.	15
16	Частно притежание – 3,33 г, 19 мм, 12 ч. Leu Numismatik, Web auction 25, lot 291, 11 – 14 март 2023 г.	

МОНЕТОСЕЧЕНЕТО НА ЦАР РЕМЕТАЛК I И СРЕБЪРНИТЕ НОМИНАЛИ – ДРАХМИ И ДИДРАХМИ

Цар Реметалк I има значително по обем и разнообразно по номинали и типове монетосечене, в което са преобладаващи бронзовите монети. Изображенията по монетите и обемът на емисиите го правят едно от най-значителните тракийски владетелски монетосечения, което е изследвано добре през последните десетилетия (Paunov 2018, 221 – 243), а и редица знакови колективни находки бяха публикувани съвсем наскоро (Yordanov 2020, 27 – 46; Йорданов 2021, 13 – 30).

Сребърните емисии са известни в два номинала: по-малкият е представен от редки драхми, а по-големият – от още по-редки дидрахми. По драхмите виждаме единствено надпис BYZANTIA, който присъства на всички известни екземпляри винаги до главата на император Август. Надписът се приема от всички проучватели като свързан с град Бизантион, където е отсечена драхмата (Imhoof-Blumer 1898, 17; Юрукова 1992, 188; RPC I, 321, n. 1775; Йорданов 2016, 50; Паунов 2021, 12). До образите на тракийския цар и на римския император винаги присъства по един монограм: до главата на цар Реметалк (надясно) и пред врата му – – развиващ се в ΒΑ (σιλεὺς) ΡΟΙΜΗ (τάλκας); до главата на император Август (надясно) и също пред врата му монограм , означаващ ΚΑΙΣΑΡ. Монограмът е сходен с контрамарката *GIC 632* по класификацията на Хоугего (Howgego 2005, 231), която се свързва с тракийския цар Реметалк I. За датировката на отсичане на драхмите има две мнения, като и двете са оповестени през 1972 година: 1) според Е. Шьонерт-Гайс това е станало между 6/9 г. и 12 г. (Schönert-Geiss 1972, 43), т.е. през последните години от управлението на тракийския цар; 2) според данните на колективната монетна находка от Съдиево Й. Юрукова предложи датировка на отсичане в 10 г. пр. Хр. (Юрукова 1972, 36). Въпреки данните от колективната находка от Съдиево, позволяващи датиране на отсичането на драхмите към 10 г. пр. Хр. или в първите години на последното десетилетие на I в. пр. Хр. – възприето или отбелязвано в новите публикации по темата (RPC I, 321; Йорданов 2016, 52; Паунов 2021, 12), то за създателите на онлайн портала Corpus Nummorum[6] отсичането на драхмите следва

[6] https://www.corpus-nummorum.eu/team

единствено датировката на Шьонерт-Гайс[7], която е предложена преди публикуването на Съдиевската находка и днес не е актуална, но въпреки това се използва.

В състава на колективната находка от Съдиево най-късно отсечената монета е денар на Август с надпис на реверса IMP XII AGT и изображение на Аполон – датиран е в 11/10 г. пр. Хр. (Юрукова 1972, № 85 = RIC I, 180).

Ако от драхмите са известни шестнадесет екземпляра и техният брой бавно нараства през годините, дидрахмата на Реметалк I е известна само с един екземпляр, който е открит и публикуван от Пелрен през 1762 г. (Pellerin 1762, 35 – 36) и оттогава до днес – вече няколко века – това е единствената монета от номинала. Обстоен преглед на публикациите, посветени на дидрахмата, прави Е. Паунов, който смята, че отсичането ѝ е едновременно с това на драхмите (Паунов 2021, 12 – 13). Авторите на RPC I още през 1992 г. са стигнали до същото заключение. Екипът на онлайн портала Corpus Nummorum също смята, че датирането на дидрахмата трябва да се постави в 10 г. пр. Хр.[8]

Обр. 2. Дидрахма на цар Реметалк I и император Август.
© Bibliothèque nationale de France, département Monnaies, médailles et antiques, AA.GR.1354[9]

Описанието на монетата е следното:

Лице: Глава на цар Реметалк с диадема, надясно. Надпис ЕПІ ΜΑΤΡΟΔΟΡΟΥ ΗΡΟΞΕΝΟΥ в посока на часовниковата стрелка. Вдясно, долу пред врата, монограм – може би .

Опако: Глава на Август, надясно. Надпис BYZANTIA в посока на часовниковата стрелка, зад главата на императора. Вдясно, пред врата, монограм .

Т - 5,83 г, 24 мм, 12 ч. RPC I, 1774.

Описанието на монетата в RPC I, 1774 е коригирано в частта за името на магистрата.[10] Лошото състояние на монета не позволява

[7] https://www.corpus-nummorum.eu/thrace/coins/201
[8] https://www.corpus-nummorum.eu/thrace/coins/11485
[9] https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85864905#
[10] https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/1774

да се определи с пълна сигурност какъв точно е монограмът на лицевата страна. Много е вероятно да е – откриван и върху всички известни екземпляри драхми.

Малкото известни до днес драхми са отсичани с три аверсни и три реверсни печата, както е установила Е. Шьонерт-Гайс. Наблюденията ѝ за монетните печати са потвърдени и от Е. Паунов, който не е открил използвани нови печати в събраните от него петнадесет монети (Паунов 2021, 12). Публикуваният тук екземпляр също е отсечен с описаната двойка печати – Л2/О2 = Schönert-Geiss 1304: V2-R2. Сребърните номинали на Реметалк I, дело на византионската монетарница, маркират началото на управление на клиентния на Рим тракийски цар. Разказът на Дион Касий за събитията е достигнал до нас в книга 54, където научаваме, че жрецът Вологез убил Рескупор и отнел войската на чичо му Реметалк, който избягал към Херсонес (ИСИГТМ 1949, 375). Там в помощ на Реметалк бил изпратен Луций Калпурний Пизон – понтифекс (Thomasson 1984, 253.2) – легат в провинция Памфилия през 13/12 г. пр. Хр., който в сражения подчинил въстаналите траки (Syme 1960, 17). След намесата на Луций Пизон цар на траките става Реметалк (Eilers 1996, 217). Тогава под контрола на тракийския цар са предадени и двата полиса – Византион и Калхедон (Юрукова 1992, 188). За Византион свидетелстват редките сребърни емисии с неговия образ, а за Калхедон доказателство откриваме в една емисия бронзови монети, носеща и образа му, и неговото име – RPC I, 1783.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ/ABBREVIATIONS:

ИСИГТМ – Извори за старата история и география на Тракия и Македония. Г. Кацаров (ред.). София, 1949. [ISIGTM – Izvori za starata istoriya i geografiya na Trakiya i Makedoniya. G. Katsarov (red.). Sofia, 1949].

GIC – C. J. Howgego. Greek Imperial Countermarks. London, 2005.

RPC I – Ripolleès, P.P. Roman Imperial Provincial Coinage, Vol. I, Parts I – II. (Eds. Burnet, A. M., Amandry, M., Ripollès, P. P.). London, 1992.

RIC I – Roman Imperial Coinage, Vol. I. (Eds. Sutherland, C. H. V., Carson, R. A. G.). London, 1984.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Диамант 1982: Э. И. Диамант. Две серебряные монеты фракийских царей, найденные в Тире. – В: В. Л. Янин (ред.). Нумизматика античного Причерноморья, Киев, 1982, 114 – 117. [Diamant 1982: E. I. Diamant. Dve serebryanie moneti frakiiskih tsarei, naidenie v Tire. – In: V. L. Yanin (ed.) Numizmatika Antichnogo Prichernomoriya, Kiev, 1982, 114 – 117.]

Йорданов 2016: С. Йорданов. Драхма на Август и Реметалк I. – Нумизматика,

сфрагистика и епиграфика, 12, 2016, 49 – 54. [Yordanov 2016: S. Yordanov. Drahma na Avgust i Remetalk I – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 12, 2016, 49 – 54.]

Йорданов 2021: С. Йорданов. Колективна находка с монети на тракийските царе Реметалк I и Реметалк II от Смолянска област. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 17, 2021, 27 – 46. [Yordanov 2021: S. Yordanov. Kolektivna nahodka s moneti na trakiiskite tsare Remetalk I i Remetalk II ot Smolyanska oblast. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 17, 2021, 27 – 46.]

Карышковский, Клейман 1985: П. О. Карышковский, И. Б. Клейман. Древний город Тира. Киев, 1985. [Karyshkovskii, Kleiman 1985: P. O. Karyshkovskii, I. B. Kleiman. Drevnii gorod Tira. Kiev, 1985.]

Паунов 2021: Е. Паунов. Драхмите на цар Реметалк I и император Август (RPC I, 1775). – Реверс, VI, 1 (12), януари – юни 2021 г., 10 – 17 [Paunov 2021: E. Paunov. Drahmite na tsar Remetalk I i imperator Avgust (RPC I, 175) – Revers, VI, 1 (12), yanuari – yuni 2021 g. 10 – 17.]

Рогалски 1976: А. Рогалски. Редки монети от частни сбирки. – Нумизматика, 1 – 2 (XI), 1976, 11 – 19. [Rogalski 1976: A. Rogalski. Redki moneti ot tchastni sbirki. – Numizmatika, 1 – 2 (XI), 1976, 11 – 19.]

Юрукова 1972: Й. Юрукова. Принос към тракийската нумизматика. – Археология, 2 (XIV), 32 – 38. [Yurukova 1972: I. Yurukova. Prinos kam trakiiskata numizmatika. – Arheologiya, 2 (XIV), 32 – 38.]

Юрукова 1992: Й. Юрукова. Монетите на тракийските племена и владетели, том I. София, 1972. [Yurukova 1972: I. Yurukova. Monetite na trakiiskite plemena i vladeteli, tom I, Sofia, 1972.]

Eilers 1996: C. Eilers. C. Sentius Saturninus, Piso Pontifex, and the Titulus Tiburtinus: A Reply. – Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik, 110, 1996, 207 – 226. (JSTOR, http://www.jstor.org/stable/20189693. Accessed 18 April 2023).

Gerasimov 1979: T. Gerasimov. Tresors monetaires trouves en Bulgarie au cours de 1968, 1969 et 1979. Culture et art en Bulgarie medievale (VIIIe – XIVe s.). – Известия на Археологическия институт, XXXV, 1979, 134 – 138.

Hill 1912: G. F. Hill. Coins acquired by the British museum 1905-1910. – Numismatic Chronicle, Forth series, vol. XII, 139, 1912, plate VI.7.

Imhoof-Blumer 1898: F. Imhoof-Blumer. Bithynische Münzen. – Journal International D'Archéologie Numismatique, I, 11 – 44, 1898, Athenes.

Paunov 2013: E. I. Paunov. From Koine to Romanitas: The numismatic evidence for roman expansion and settlement in Bulgaria in Antiquity (Moesia and Thrace, ca. 146 BC – AD 98/117), Cardiff (PhD Thesis). [http://cardiff.academia.edu/EvgeniPaunov.]

Pellerin 1762: J. Pellerin. Recuel de Medailles de Rois. Paris, 1762.

Schönert-Geiss 1972: E. Schönert-Geiss. Die Münzprägung von Byzation. Teil II: Kaiserzeit. Berlin – Amsterdam, 1972.

Syme 1960: R. Syme. Piso Frugi and Crassus Frugi. – The Journal of Roman Studies, vol. 50, 1960, 12 – 20.

Thomasson 1984: B. E. Thomasson. Laterculi praesidum. Vol. I, Göteborg, 1984.

Yordanov 2020: S. Yordanov. Collective coin hoard from the village of Gruevo, near city of Momchilgrad. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 16, 2020, 27 – 46. [Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 16, 2020, 27 – 46.]

Youroukova 1976: Y. Youroukova. Coins of the ancient Thracians. BAR Supplementary Series 4. Oxford, 1976.

A NEW DRACHM SPECIMEN OF KING RHOEMETALCES I AND AUGUSTUS

Svetoslav YORDANOV

SUMMARY

In 2023, a drachm of the Thracian king Rhoemetalces I was sold at an auction. The specimen is the sixteenth known coin of this denomination, minted in Byzantium and, together with the didrachms, is part of the ruler's extensive coinage. The article presents chronologically the publications on the drachms of Rhoemetalces I. The iconographic and stylistic characteristics of the coins, inscriptions and monograms are thoroughly examined. It has long been understood that the monogram – next to the head of King Rhoemetalces I, means ΒΑ(σιλεὺς) ΡΟΙΜΗ(τάλκας), while the monogram next to the neck of Emperor Augustus means ΚΑΙΣΑΡ. The date of the minting of the drachms can be placed in the early years of the reign of the king Rhoemetalces I. A good justification for it is found in the Sadievo coin hoard, which includes one drachm of the type, and the latest Roman denarius in the find is dated 11/10 BC – coin of Augustus, inscribed on the reverse IMP XII ACT (RIC I, 180). The only piece of the ruler's didrachm, which is kept in Paris and has been known for a long time, is also presented. The mint at Byzantium struck coins for the Thracian king – as did the one at Chalcedon – after the revolt led by Vologaesus was put down and the area brought under the control of Rhoemetalces I.

СЪКРОВИЩЕ ОТ РИМСКИ МОНЕТИ ОТ С. СВЕТЛЕН, ПОПОВСКО

Мирослава ДОТКОВА

Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000; md09@abv.bg

ABSTRACT

The work presented here constitutes a hoard of Roman coins discovered by accident in 1950 in the village of Svetlen, Popovo region, Northeastern Bulgaria. The hoard consists of 29 coins – 17 of them are silver and 12 are bronze. The earliest coins in the hoard come from the reign of emperor Septimius Severus (193 – 211) and the latest ones are dated to the reign of Gordian III (238 – 244). The hoard of Svetlen can be related to the group of coin finds buried in the mid-3rd century in Moesia Inferior under the threat of barbaric invasions.

Keywords: Roman coin hoard; barbarian invasions; 3rd c.

През пролетта на 1950 г. по време на оран в землището на село Светлен, Поповско, случайно е намерено съкровище от римски монети, поставени в глинено гърненце. Според данните от първичната публикация находката е била откупена за сбирката на Археологическия музей в София (Герасимов 1952, 403). Съгласно наличните сведения това е един от редките случаи, когато случайно открита находка от монети постъпва в пълен състав в колекцията на музей в България.

От землището на Светлен са известни значителен брой археологически обекти. В източния край на днешното село е локализирана селищна могила от енеолита (Миков 1933, 56). На запад от селото е проучена надгробна могила с погребален инвентар, състоящ се от бронзови съдове, части от въоръжение и керамични фрагменти. Въз основа на откритите находки могилата се датира в V – IV в. пр. Хр. (Велков 1928/29, 50). Западно от Светлен се намира и могилен некропол, състоящ се от две добре запазени могили (Дремсизова-Нелчинова, Гинев, Конаклиев 2001, 66). В близост до землището на днешното село е минавал един от основните антични пътища в Долна Мизия, който е свързвал два от

големите градски центрове в провинцията – Никополис ад Иструм и Марцианопол. Всички тези данни показват, че в района на селото е имало все още нелокализирано антично селище. До настоящия момент няма сведения за открити други съкровища от монети от района на Светлен – не само антични, но и от по-късни периоди.

Откритата в средата на XX в. находка, предмет на настоящото проучване, от една страна спада към групата на многобройните съкровища от римски монети, намерени на територията на днешните български земи, но от друга, се отнася към значително по-малобройните, т. нар. смесени находки, които са около 10 – 15% от общия брой и в чийто състав влизат монети от различен метал – сребро и бронз. Тя се състои от 29 монети, 17 от които са сребърни и 12 бронзови. От своя страна сребърните монети се отнасят към два различни номинала – денарии и антониниани. Бронзовите емисии са издания на различни монетарници в провинциите Долна Мизия и Тракия.

Най-ранните монети от находката от с. Светлен са отсечени при управлението на император Септимий Север (193 – 211), а най-късните – и сребърни, и бронзови емисии, са на Гордиан III (238 – 244). Към времето на Гордиан III се отнасят и всички антониниани от съкровището, когато започва масовото производство и циркулация на този номинал. Подобно и на останалите находки от периода II – III в., в чийто състав влизат сребърни номинали, почти всички денарии и антониниани в съкровището от Светлен са издания на централната монетарница в Рим и само два от тях – денар на Септимий Север, отсечен в Емеса (кат. № 1) и антониниан на Гордиан III от Антиохия (кат. № 12), са дело на източни монетарници.

Бронзовите монети, част от съкровището, са типични и често срещани в състава и на другите находки от II – III в., укрити на територията на днешна Северна България. Това са провинциални емисии, отсечени в няколко монетарници на провинция Долна Мизия – Никополис ад Иструм – 5, Марцианопол – 4, Томи – 1, Калатис – 1. Единствената монета, издание на монетарница от провинция Тракия, е на Пауталия. Емисиите на градовете в Долна Мизия и Тракия са циркулирали съвместно на пазарите и в двете провинции. Поради обстоятелството, че находката е открита в региона между двете основни монетарници в Долна Мизия – Марцианопол и Никополис ад Иструм, техните емисии са представени не само с най-голям, но и с почти еднакъв брой монети.

Всички бронзови монети от съкровището от Светлен се отнасят към IV и V номинал, най-често използваните при всекидневните разплащания, които са и обект на трезориране. Обикновено провинциалните емисии от по-малък номинал не се включват в състава на укрити съкровища. При всички монети на градски управи от разглежданата тук находка с изключение на единичните бройки

на Томи, Калатис и една от монетите на Елагабал от Никополис ад Иструм, надписите на реверса започват с имената на различни провинциални легати.

Монетите, образуващи находката от Светлен, Поповско, макар и някои от тях с видими следи от участие в циркулационния поток, са в добро състояние и с висок релеф на изображенията. Всички монети – и сребърните, и бронзовите номинали, са от добре известни и често срещани типове, описани в каталозите. Иконографията на реверсните им типове е обичайна и често срещана в репертоара както на централната монетарница в Рим, така и на провинциалните монетарници в Мизия и Тракия. Върху емисиите на градските управи са представени само божества от гръко-римския пантеон и различни персонификации.

Съставът на находката е типичен за съкровищата, откривани в района, намиращ се между два от големите градски центрове в Долна Мизия – Никополис ад Иструм и Марцианопол. Той е формиран от участващите в паричната циркулация в провинцията емисии в средата на III в. Имайки предвид малкия брой на монетите, по всяка вероятност това са наличните в тогавашния момент средства или спестявания на един собственик.

С най-голям брой от сребърните номинали са монетите на император Гордиан III (238 – 244) – 6, пет от които са антониниани. Поради факта, че най-късната монета, която е и *terminus post quem* на находката, е антониниан от 243 – 244 г., е много вероятно съкровището да е укрито по време на управлението на някои от следващите императори Филип Араб (244 – 249) или Траян Деций (249 – 251). Много доброто състояние на последните по хронология сребърни и бронзови емисии и незначителните следи от циркулация при тях също подкрепя това предположение.

От района на Попово, където е намерена находката от Светлен, са известни множество монетни съкровища от различни периоди, като значителен брой от тях завършват с емисии на Гордиан III или с монети на други императори от средата на III в. Всички те се състоят само от сребърни или само от бронзови монети, като находката от с. Светлен е единствената смесена находка от този период в района, известна до настоящия момент. Находките с провинциални емисии със същите хронологически рамки – от времето на Септимий Север (193 – 211) до средата на III в., включващо управлението на императорите Гордиан III, Филип Араб и Траян Деций, т. е. от 238 до 251 г. – са тези от близко намиращите се села Славяново (Герасимов 1969, 234); Бряг (Иванов 2005, 60); Медовина (Иванов 2009, 33); Долец (Доткова 2020, 103); Звезда (Върбанов, Русев 2005, 107). Съкровища от сребърни монети, чийто състав обхваща същия период, са намерени в селата Долна Кабда (Герасимов 1964, 238; Rusev, Ivanov 2021, 252); Кардам

(Мушмов 1929, 385; Димитров, Върбанов 2017, 490); Берковски (Стойков 2003, 83). Териториално-хронологическият анализ на тези находки потвърждава тяхното укриване във връзка с варварските нашествия в средата на III в.

Укриването на монетното съкровище от с. Светлен е трудно да бъде свързано с конкретно нахлуване от многобройните варварски нападения в средата на III в. Това се дължи както на липсата на археологически проучвания на мястото, където е открито, така и на обстоятелството, че датировката на най-късно отсечените монети в състава на находките не може да бъде свързвана задължително с укриването им във времето непосредствено след това. Поради факта, че *terminus post quem* за съкровището от Светлен е 243 – 244 г., това биха могли да бъдат както нахлуванията на различни племенни групи през 245 и 248 г., така и голямото готско нашествие през 250 – 251 г. Големият брой заровени монетни съкровища от този период, непотърсени и останали в земята до XX в., са пряко свидетелство не само за мащаба на разрушенията, причинени от тези нашествия, но и за големия брой жертви сред местното население, тъй като в резултат от тези нападения най-засегнати са били неукрепените селища в провинциите Долна Мизия и Тракия.

КАТАЛОГ

Септимий Север (193 – 211)

1. Лице: IMP CAE L SEP SEV PERT AVG COS II
Глава с лавров венец, надясно.
Опако: MONET / AVG
Монета права, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи везни, в лявата – рог на изобилието.
Емеса 194 – 195 г.
RIC IV, part I 411a
AR 4,15 г; 16,5 мм; 12 h

2. Лице: L SEPT SEV PERT / AVG IMP VIII
Глава с лавров венец, надясно.
Опако: VOTA P / VBLICA
Императорът прав, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера над олтар.
Рим, 196 – 197 г.
RIC IV, part I 96
AR 2,96 г; 17,5/16,5 мм; 11 h

Юлия Домна

3. Лице: IVLIA PIA FELIX AVG
Бюст надясно.
Опако: VENVS GENETRIX
Венера седнала, наляво, в лявата ръка държи скиптър.
Рим, 211 – 217 г.
RIC IV, part I 388c
AR 3,04 г; 19/18 мм; 6 h

Каракала (198 – 217)

4. Лице: ANTONINVS PIVS AVG BRIT
Глава с лавров венец, надясно.
Опако: MONETA AVG
Монета права, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи везни, в лявата – рог на изобилието.
Рим, 210 – 213 г.
RIC IV, part I 224
AR 3,23 г; 19 мм; 12 h

Елагабал (218 – 222)

5. Лице: IMP ANTONINVS PIVS AVG
Бюст с лавров венец и ризница, надясно.
Опако: PM TR P III COS III PP
Сол в ход наляво, с вдигната дясна ръка, в лявата държи камшик, в полето вдясно – звезда.
Рим, 220
RIC IV, part II 28
AR 2,85 г; 18/20 мм; 6 h

6. Лице: IMP ANTO / NINVS AVG
Бюст с лавров венец и ризница, надясно.
Опако: LAETITI / A PVBL
Летиция права, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи венец, в лявата – кормило върху кълбо.
Рим, 218 – 222 г.
RIC IV, part II 95
AR 3,00 г; 18 мм; 6 h

Север Александър (222 – 235)

7. Лице: IMP C M AVR CEV / ALEXAND AVG
Бюст с лавров венец, надясно.
Опако: PM TR P VI COS II PP
Пакс в ход наляво, в дясната ръка държи клонка, в лявата – скиптър.
Рим, 227 г.
RIC IV, part II 67
AR 2,95 г; 18,5/18 мм; 11 h

8. Лице: Като предния номер.
Опако: PM TR P VII COS II PP
Марс в ход надясно, в дясната ръка държи копие, в лявата – трофей.
Рим, 228 г.
RIC IV, part II 73
AR 2,92 г; 18,5/18 мм; 6 h

9. Лице: IMP ALEXAN / DER PIVS AVG
Бюст с лавров венец и ризница, надясно.
Опако: MARS / VLTOR
Марс в ход надясно, в дясната ръка държи копие, в лявата – щит.
Рим, 231 – 235 г.
RIC IV, part II 246
AR 2,84 г; 20/18 мм; 12 h

Юлия Мамея

10. Лице: IVLIA MA / MAEA AVG
Бюст с диадема, надясно.
Опако: IVNO AVGVSTAE
Юнона седнала, наляво, в дясната ръка държи цвете, в лявата – скиптър.
Рим, 222 – 235 г.
RIC IV, part II 341
AR 3,59 г; 19/20 мм; 7 h

11. Лице: IVLIA MAMAEA AVG
Бюст надясно.
Опако: IVNO CONSERVATRIX
Юнона права, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата скиптър, в краката ѝ – паун.
Рим, 222 – 235 г.
RIC IV, part II 343
AR 3,01 г; 19/20 мм; 6 h

Гордиан III (238 – 244)

12. Лице: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG
Бюст с лъчист венец и ризница, надясно.
Опако: PROVIDENTIA AVG
Провиденция права, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи класове над олтар, в лявата – рог на изобилието.
Антиохия 238 – 239 г.
RIC IV, part III 197
AR 4,84 г; 23/21 мм; 6 h

13. Лице: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
Бюст с лавров венец и ризница, надясно.
Опако: PM TR P III COS PP
Императорът на кон, наляво, с вдигната дясна ръка, в лявата държи копие.
Рим, 240 г.
RIC IV, part III 81
AR 2,96 г; 20/20,5 мм; 12 h

14. Лице: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
Бюст с лъчист венец и ризница, надясно.
Опако: IOVI STATORI
Юпитер прав, насреща, с глава надясно, в дясната ръка държи скиптър, в лявата – светкавица.
Рим, 241 – 243 г.
RIC IV, part III 84
AR 4,28 г; 23/20 мм; 6 h

15. Лице: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
Бюст с лъчист венец и ризница, надясно.
Опако: PM TR P IIII COS II PP
Гордиан III прав, надясно, в дясната ръка държи копие, в лявата – кълбо.
Рим, 241 – 243 г.
RIC IV, part III 92
AR 4,67 г; 22 мм; 12 h

16. Като № 15.
Рим, 241 – 243 г.

RIC IV, part III 92
AR 3,82 г; 22/20 мм; 12 h

17. Лице: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
Бюст с лъчист венец и ризница, надясно.
Опако: MARS PROPVG
Марс в ход надясно, в дясната ръка държи копие, в лявата – щит.
Рим, 243 – 244 г.
RIC IV, part III 145
AR 4,23 г; 22/23 мм; 6 h

Томи
Север Александър (222 – 235)

18. Лице: AVT K M AVP CЄVH / AΛEΞANΔPOC
Глава с лавров венец, надясно.
Опако: MHTPOΠO / NTOV TOME / ΩC
Тюхе права, наляво, в дясната ръка държи рог на изобилието, в лявата жезъл, в краката ѝ Понтос, в полето вдясно – Δ.
Pick 3252
Æ 26 мм; 11,16 г; 6 h

Калатис
Гордиан III (238 – 244)

19. Лице: AVT K M ANT ΓORΔIANOC AVΓ
Бюст с лавров венец, надясно.
Опако: KAΛΛA / T / I / ANΩ / N
Ника в ход наляво, в дясната ръка държи венец, в лявата – палмова клонка.
В полето вляво – E.
Pick 341
Æ 27/26 мм; 12,76 г; 12 h

Марцианопол
Елагабал (218 – 222)
С името на легата Iulius Antonius Seleucus (220 – 221)

20. Лице: AVT K M AVPHΛI / ANTΩNEINOC
Бюст с лавров венец и ризница, надясно.
Опако: VΠ IϒΛ ANT CEΛEVKOV MAPKIANOΠOΛIT / ων
Аполон гол, прав, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера над запален олтар, в лявата – клонки.
Pick 822
Æ 25 мм; 9,99 г; 6 h

21. Лице: ... M AVPHΛIOC / ANTΩNEINOC
Бюст с лавров венец и ризница, надясно.
Опако: VΠ IOVΛ ANT CEΛ / EVKOV MAPKIANOΠO / ΛITΩN
Немезида-Еквитас права, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи везни, в лявата аршин, в краката ѝ – колело.
Pick 840
Æ 26/27 мм; 8,88 г; 12 h

С името на легата Sergius Titianus

22. Лице: … M AVPH / ANTΩNEINOC
Глава с лавров венец, надясно.
Опако: VΠ CEPГ TITI... / ϒ MAPKIANOΠOΛI
Хера права, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в

лявата – жезъл.
Pick 879 av. / 877 rev.
Æ 27/25 мм; 10,08 г; 6 h

Север Александър (222 – 235)

С името на легата Iulius Gaetulicus

23. Лице: AVT K M AVP CEVH AΛEΞANΔPOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Опако: VΠ Iϒ ГETϒΛIKϒ MαρKIANOΠOΛIT / И / Ω
Хермес гол, прав, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи кесия, в лявата – кадуцей.
Pick 987
Æ 26/25 мм; 10,64 г; 12 h

Никополис ад Иструм

Септимий Север (193 – 211)

С името на легата Aurelius Gallus (201 – 204)

24. Лице: AY K Λ CE / CEVHPOC Π
Бюст с лавров венец, надясно.
Опако: VΠA AVP ГAΛΛ / OV NIKOΠOΛITΩN / ΠPOC IC
Атина права, насреща, с глава надясно, с дясната ръка държи копие, с лявата щит, подпрян на ниска база.
Pick 1293 var.
Æ 26/24,5 мм; 10,49 г; 7 h

Макрин (217 – 218)

С името на легата M. Statius Longinus (217)

25. Лице: ..... / MAKPЄINOC
Глава с лавров венец, надясно.
Опако: VΠ CTA ΛOϒϒINϒ NIK.....ICT
Аполон гол, прав, насреща, с глава наляво, в дясната ръка държи патера, в лявата – клонка.
Pick 1737
Æ 25 мм; 11,44 г; 12 h

Елагабал (218 – 222)

26. Лице: AVT K M AVP / ANTΩNEINOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Опако: Петредов надпис в лавров венец.
N
IKOΠ
OΛITΩN
ΠPOC IC
TPΩ
Pick 2011
Æ 25/24 мм; 12,66 г; 12 h

Гордиан III (238 – 244)

С името на легата Sabinius Modestus (241 – 243)

27. Лице: AVT K M ANTW ГOPΔIANOC ...
Бюст с лавров венец, надясно.
Опако: ....AB MOΔЄCTOV NIKOΠOΛЄI / Tωn πρOC ICTPO
Ника права, наляво, в дясната ръка държи венец, в лявата – палмова

клонка.
Pick 2055
Æ 27/26 мм; 10,91 г; 12 h

28. Лице: AVT K M ANTΩ / ГОРДІАNOC
Бюст с лавров венец, надясно.
Опако: VΠ CAB MOΔЄCTOV NIKOПOЛЄI, в полето вляво – Tωn
В отреза – ПРОС ІСТ / РОN
Речен бог седнал, наляво, с лявата ръка се подпира на съд, от който изтича вода, в дясната държи клонка.
Pick 2068
Æ 27/30 мм; 11,51 г; 6 h

Пауталия
Септимий Север (193 – 211)
С името на легата Sicinius Clarus (202 – 205)

29. Лице: AV K Λ CEПTI / CEVHPOC П
Бюст с лавров венец, надясно.
Опако: HГЄ CIKIN KΛAPOV OVΛПI ПAVTAΛΛIAC
Речен бог седнал, наляво, с лявата ръка се подпира на съд, от който изтича вода, в дясната държи клонка.
Ruzicka 293 var.
Æ 29/28 мм; 13,79 г; 12 h

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Велков 1928/29: И. Велков. Нови могилни находки. – Известия на Българския археологически институт, V, 1928/29, 13 – 55. [Velkov 1928/29: I. Velkov. Novi mogilni nahodki. – Izvestiya na Balgarskiya arheologicheski institut, V, 1928/29, 13 – 55.]

Върбанов, Русев 2005: В. Върбанов, Н. Русев. Находка от провинциални бронзови монети от с. Звезда, Търговищко. – В: Монетите и банкнотите – възможни прочити. Юбилеен сборник в чест на ст.н.с. д-р Христо Харитонов. Велико Търново, 2005, 107 – 120. [Varbanov, Rusev 2005: V. Varbanov, N. Rusev. Nahodka ot provintsialni bronzovi moneti ot s. Zvezda, Targovishtko. – V: Monetite i banknotite – vazmozhni prochiti. Yubileen sbornik v chest na st.n.s. d-r Hristo Haritonov. Veliko Tarnovo, 2005, 107 – 120.]

Герасимов 1952: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през последните години. – Известия на Археологическия институт, XVIII, 1952, 400 – 404. [Gerasimov 1952: T. Gerasimov. Kolektivni nahodki na moneti prez poslednite godini. – Izvestiya na Arheologicheskiya institut, XVIII, 1952, 400 – 404.]

Герасимов 1964: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1962 и 1963 г. – Известия на Археологическия институт, XXVII, 1964, 237 – 248. [Gerasimov 1964: T. Gerasimov. Monetni sakrovishta, namereni v Balgariya prez 1962 i 1963 g. – Izvestiya na Arheologicheskiya institut, XXVII, 1964, 237 – 248.]

Герасимов 1969: Т. Герасимов. Съкровища с монети, намерени в България през 1967 г. – Известия на Археологическия институт, XXXI, 1969, 231 – 237. [Gerasimov 1969: T. Gerasimov. Sakrovishta s moneti, namereni v Balgariya prez 1967 g. – Izvestiya na Arheologicheskiya institut, XXXI, 1969, 231 – 237.]

Димитров, Върбанов 2017: Д. Димитров, В. Върбанов. Находка от денари и антониниани от с. Кардам, Търговищко. – Известия на Регионален исторически музей – Разград, 2017, т. 2, 490 – 523. [Dimitrov, Varbanov 2017: D. Dimitrov, V.

Varbanov. Nahodka ot denari i antoniniani ot s. Kardam, Targovishtko. – Izvestiya na Regionalen istoricheski muzey – Razgrad, 2017, t. 2, 490 – 523.]

Доткова 2020: М. Доткова. Съкровище от провинциални монети от с. Долец, Поповско. – Известия на Археологическия институт, XLVI, 2020, 103 – 119. [Dotkova 2020: M. Dotkova. Sakrovishte ot provintsialni moneti ot s. Dolets, Popovsko. – Izvestiya na Arheologicheskiya institut, XLVI, 2020, 103 – 119.]

Дремсизова-Нелчинова, Гинев, Ангелова, Конаклиев: Ц. Дремсизова-Нелчинова, Г. Гинев, И. Ангелова, А. Конаклиев. Археологически паметници в Търговищкия район. София, 1991. [Dremsizova-Nelchinova, Ginev, Angelova, Konakliev: Ts. Dremsizova-Nelchinova, G. Ginev, I. Angelova, A. Konakliev. Arheologicheski pametnitsi v Targovishtkiya rayon. Sofia, 1991.]

Иванов 2005: С. Иванов. Находка от провинциални бронзови монети от с. Бряг, Търговищко. – Сборник Есенни четения Сборяново, 3. Земеделието в живота на хората – възможен прочит. Варна, 2005, 60 – 79. [Ivanov 2005: S. Ivanov. Nahodka ot provintsialni bronzovi moneti ot s. Bryag, Targovishtko. – Sbornik Esenni cheteniya Sboryanovo, 3. Zemedelieto v zhivota na horata – vazmozhen prochit. Varna, 2005, 60 – 79.]

Иванов 2009: С. Иванов. Находка от провинциални бронзови монети от с. Медовина, Търговищко. – Известия на Исторически музей – Търговище, II, 2009, 33 – 43. [Ivanov 2009: S. Ivanov. Nahodka ot provintsialni bronzovi moneti ot s. Medovina, Targovishtko. – Izvestiya na Istoricheski muzey Targovishte, II, 2009, 33 – 43.]

Миков 1933: В. Миков. Предисторически селища и находки в България. София, 1933. [Mikov 1933: V. Mikov. Predistoricheski selishta i nahodki v Balgariya. Sofia, 1933.]

Мушмов 1928/29: Н. Мушмов. Колективни находки на монети. – Известия на Българския археологически институт, V, 1928/29, 382 – 386. [Mushmov 1928/29: N. Mushmov. Kolektivni nahodki na moneti. – Izvestiya na Balgarskiya arheologicheski institut, V, 1928/29, 382 – 386.]

Стойков 2003: В. Стойков. Кратък исторически анализ на колективните монетни находки от Поповска и Опаченска община. – Нумизматика и сфрагистика, IX, 2002 – 2003, 78 – 83. [Stoykov 2003: V. Stoykov. Kratak istoricheski analiz na kolektivnite monetni nahodki ot Popovska i Opachenska obshtina. – Numizmatika i sfragistika, IX, 2002 – 2003, 78 – 83.]

Pick 1898: B. Pick. Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands. Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien. Berlin, 1898.

RIC IV/I 1962: H. Mattingly, E. Sydenham. Roman Imperial Coinage. Pertinax to Geta. Vol IV. Part I. London, 1962.

RIC IV/II 1962: H. Mattingly, E. Sydenham, C. Sutherland. Roman Imperial Coinage. Macrinus to Pupienus. Vol IV. Part II. London, 1962.

RIC IV/III 1962: H. Mattingly, E. Sydenham, C. Sutherland. Roman Imperial Coinage. Gordian III – Uranius Antoninus. Vol IV. Part III. London, 1962.

Rusev, Ivanov 2021: N. Rusev, S. Ivanov. Roman coin hoard from the village of Dolna Kabda. – In: Coin hoards in Southeastern Europe (1st – 6th century AD). Rousse, 2021, 251 – 278.

Ruzicka 1933: L. Ruzicka. Die Münzen von Pautalia. – Известия на Българския археологически институт, VII, 1933, 1 – 216.

TREASURE OF ROMAN COINS FROM SVETLEN VILLAGE, POPOVO REGION

Miroslava DOTKOVA

SUMMARY

In the spring of 1950, during a plowing in the vicinity of the village of Svetlen, Popovo region, a treasure of Roman coins placed in a clay jar was accidentally found. The discovery, consisting of a total of 29 Roman coins, was acquired for the collection of the National Archaeological Museum in Sofia. The find from the village of Svetlen belongs to the so-called mixed treasures, as it includes coins made of different metals – silver (17 pieces) and bronze (12 pieces) – denarii, antoniniani, and provincial emissions from cities in Lower Moesia and Thrace. The earliest coins date back to the reign of Emperor Septimius Severus (193 – 211), while the latest, both silver and bronze emissions, were minted during the reign of Gordian III (238 – 244). Due to the fact that the latest coin, which is also the terminus post quem of the discovery, is an antoninianus from 243 – 244 AD, it is highly likely that the treasure was hidden during the rule of one of the emperors Philip the Arab (244 – 249) or Trajan Decius (249 – 251). The excellent condition of the latest chronologically dated emissions, both silver and bronze, and their minimal signs of circulation also support this hypothesis. The hiding of the coin hoard from the village of Svetlen is difficult to associate with a specific barbarian invasion from the middle of the 3rd century. These could be either the incursions of various tribal groups in 245 and 248 AD, or the greatest invasions of the Goths in 250 – 251 AD. The large number of concealed coin treasures from this period, on the territory of present-day Bulgarian lands, undiscovered and remaining in the ground until the 20th century, is a direct evidence not only for the scale and destruction caused by these invasions but also for the large number of casualties among the local population. As a result of these attacks, the unprotected settlements in the provinces of Lower Moesia and Thrace are most affected.

КАТАЛОГ

1 2 3

4 5 6

7 8 9

10 11

12 13

14 15

16 17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

КОЛЕКТИВНА МОНЕТНА НАХОДКА ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПРИ С. СТАМБОЛОВО, ИХТИМАНСКО

Светослава ФИЛИПОВА

Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ – Кюстендил, бул. „България“ № 55, Кюстендил 2500, България; filipovas@gmail.com

ABSTRACT

An object of the study is a coin hoard comprising of 185 Late Antique coins found during archeological research at the village of Stambolovo, Ihtiman Municipality in 2020. A total number of 833 coins were found during the excavations including three coin hoards. All three coin hoards were found in the Premise 1 of Building 1, in different places, dispersed in sections of about 1.00 – 1.80 m. Probably, they had been collected in leather purses hidden around the roof beams. The chronological range of the second coin hoard presented in the study is 335 – 378 AD. It hasn't been intentionally treasured up and represents daily coin circulation in the 370s and, categorically, the coins minted in 364 – 378 AD prevail. The coins from the hoards, as well as the single ones found during the research of Building 1, which is a closed complex, is with *terminus post quem* – 378 AD, and the probable reason for the building destruction and the coins' hiding is the invasion of the Goths in 378 AD.

Keywords: Late Roman coins; coin hoard; Gothic invasion in 378 AD

Археологическото проучване при с. Стамболово, Ихтиманско, е проведено през 2019 – 2020 г. от екип с научен ръководител д-р Веселин Хаджиангелов (Хаджиангелов, Стоянчова 2021, 847 – 851). Обектът е разположен на левия бряг на Кюй дере, на полегат склон със североизточно изложение и надморска височина между 675 – 690 м **(обр. 1)**. Предварителното проучване показва, че на площ от около 700 кв. м има археологически структури, ситуирани в източната част на терена. Те се изразяват в очертаване на широки овали и кръгове, изградени от средно големи камъни, каменни струпвания с различни форми и размери и множество керамичен материал от късната желязна епоха. В културните пластове се откриват и преотложени единични фрагменти от неолит, халколит и късната бронзова епоха. В североизточната част на заравнената тераса (в южната ½ от площадката) са разкрити архитектурни останки от голя-

ма обществена сграда (Сграда 1), изградена от обработени камъни, тухли – едноформатни (*tegulae*) и бипедални (*embrices*) от покривна конструкция със спойка от хоросан (Хаджиангелов, Стоянчова 2023, под печат) **(Обр. 2)**. При археологическото проучване са намерени общо 833 бр. монети, в това число и три колективни монетни находки. И трите находки са открити в помещение 1 на сградата, на различни места, разпръснати в участъци около 1,00 на 1,80 м. Вероятно са били събрани в кожени кесии, укрити около гредите на покрива (Хаджиангелов, Стоянчова 2021, 849). Първата находка *(ПИН 188)* съдържа 355 бр. монети от периода 333 – 378 г., третата *(ПИН 281)* – 8 бр. от периода 351 – 378 г.

Обект на настоящата публикация е втората колективна монетна находка *(ПИН 189)*. Тя е открита в северозападния ъгъл на помещение 1 на сградата, върху пода и под деструкциите от покрива. Съдържа 185 броя бронзови монети. Хронологическият ѝ обхват е 335 – 378 г. Според запазените изображения и надписи върху аверсите си монетите се разпределят така:

Константин I (306 – 337 г.) – 1 бр. постумна монета;
Константин II (317 – 340 г.) – 1 бр.;
Констанций II (324 – 361 г.) – 47 бр.;
Констанций Гал (351 – 354 г.) – 2 бр.;
Юлиан II (355 – 363 г.) – 8 бр.;
Валентиниан I (364 – 375 г.) – 33 бр.;
Валенс (364 – 378 г.) – 44 бр.;
Грациан (367 – 383 г.) – 8 бр.

Най-ранните монети от находката са отсечени в периода 335 – 341 г. Те са от въведения през 335 г. от Константин Велики тип GLORIA EXERCITVS с изображение на двама воини прави, държащи копия и щитове, между тях – едно знаме, който тип се сече и за синовете му. Монетите са отсечени за Константин II *(кат. № 2)* и Констанций II *(кат. № 3)* като цезари през 335 – 337 г., преди смъртта на Константин. Третата монета е с неясно изображение върху лицето си и се датира в по-широки хронологически граници – до 341 г. Следващите две монети са сечени през 341 – 346 г. Едната от тях е на Констанций II *(кат. № 4)* с вотивен надпис VOT XX MVLT XXX на монетарницата в Кизик (LRBC 1306). След смъртта на Константин I през 337 г. неговите наследници секат комеморативни (постумни) монети в негова чест. Монетите са от два типа: императорът в квадрига, сечен през 337 – 341 г. и Пиетас, сечен през 341 – 346 г. Изображението върху лицето на тези монети е идентично – забулена глава на Константин I и надпис DV CONSTANTINVS PT AVGG. Нашият екземпляр е от втория тип *(кат. № 1)*, отсечен в монетарницата на Антиохия (LRBC 1473).

Следващата голяма група монети е отсечена в периода 351 –

361 г. Това са 45 монети на Констанций II от времето на самостоятелното му управление като Август на империята. През 346/348 г. Констанций II и Констанс провеждат монетна реформа, която цели стабилизирането на бронзовите номинали и съотношението между тях, като се увеличават теглата им (Depeyrot 1992, 54 – 55). Реформата е продиктувана от продължаващото намаляване след 337 г. на теглата на бронзовите монети, което е и отражение на нестабилността в империята, породено от противоречията между наследниците на Константин Велики. Въвеждат се три номинала – майорина, центенионалис и нумос (AE2, AE3, AE4). Монетната реформа бързо претърпява поражение (Hendy 1985, 468 – 470). Още през 348 г. започват да се секат монети с номинал AE2 с две стойности – 1/60 и 1/72 от либрата (Marot 1998, 80 – 81). Тежкият номинал излиза от употреба и след 354 г. до края на управлението на Констанций II повече не се сече. След реформата в монетосеченето навлизат и нови типове, като най-разпространеният е с надпис върху реверса FEL TEMP REPARATIO и изображение на Виртус, пробождащ с копие падащ от кон неприятел. Въвеждането му, както и на останалите варианти със същия надпис, но с други сцени, се свързва с победата над Персия през 348 г. (Kent 1981, 34 – 35). В колективната находка 25 монети на Констанций II са от този тип *(кат. №№ 5 – 29)*. При част от монетите са запазени индикациите на монетарниците, в които са отсечени: Тесалоника – 3 бр. *(кат. №№ 5 – 7)*, Хераклея – 1 бр. *(кат. № 8)*, Константинопол – 1 бр. *(кат. № 9)*. Само една монета е с номинал AE2, отсечена през 351 – 354 г. *(кат. № 10)*, останалите са с номинал AE3. През 355 г. започва сеченето на още един много разпространен тип монети с номинал AE4 – SPES REIPVBLICE, с изображение на Виртус прав, държащ копие и глобус. В находката 20 монети на Констанций II са от него *(кат. №№ 30 – 49)*. Запазените марки на монетарници са: Сисция – 2 бр. *(кат. №№ 30 – 31)*, Тесалоника – 1 бр. *(кат. № 32)*, Кизик – 1 бр. *(кат. № 33)*.

В периода 351 – 354 г. Цезар и управител на източните провинции на Империята е Констанций Гал (Vagi 1999, 518 – 519). В находката присъстват 2 негови монети от типа FEL TEMP REPARATIO с Виртус *(кат. №№ 50 – 51)*, като едната е на монетарницата в Никомедия *(кат. № 50)*. След обвинението в заговор и убийството на Гал за Цезар на галските провинции Констанций II определя последния мъжки наследник на Константиновата династия – Юлиан (Vagi 1999, 519 – 525; Grant 1985, 251 – 254). Монетите на Юлиан в находката са 8 екземпляра *(кат. №№ 52 – 59)* от три типа. Два от тях са сечени в периода 355 – 361 г.: FEL TEMP REPARATIO – 2 бр. *(кат. №№ 52 – 53)* и SPES REIPVBLICE – 5 бр. *(кат. №№ 54 – 58)*. Последната монета на Юлиан е отсечена през 361 – 363 г., когато той вече е Август. Тя е с вотивен надпис VOT V

MVLT X в лавров венец *(кат. № 59)*.

Следващата група монети е отсечена в периода 364 – 378 г. След смъртта на наследника на император Юлиан II – Йовиан, на 26 февруари 364 г. (RIC IX, xli) легионите издигат за свой кандидат за императорския престол Валентиниан I (364 – 375 г.), който поема управлението на западните провинции (Vagi 1999, 533 – 535; Grant 1985, 259 – 263). Същата година на 28 март в Константинопол брат му Валенс (364 – 378 г.) получава Изтока (RIC IX, , xli; Vagi 1999, 584 – 585; Grant 1985, 263 – 265). През 367 г. Валентиниан I обявява първородния си син Грациан за свой съуправител с титлата Август.

Монетите на Валентиниан I в колективната находка са 33 бр. от три типа: RESTITVTOR REIP с изображение на императора, държащ лабарум и Виктория, сечен в първия период на съвместното им управление (364 – 367 г.) – 1 бр. *(кат. № 60)*; GLORIA ROMANORVM – императорът в ход надясно, държи лабарум и влачи пленник за косите – 17 бр. *(кат. №№ 61 – 77)* и SECVRITAS REIPVBLICAE – Виктория в ход наляво, държи венец и палмова клонка – 15 бр. *(кат. №№ 78 – 92)*. Първата монета е отсечена в монетарницата на Хераклея през 364 – 365 г. (LRBC 1916). При монетите от втория тип са запазени марките на монетарниците в Сисция – 4 бр. *(кат. №№ 61 – 64)*, Тесалоника – 4 бр. *(кат. №№ 65 – 68)*, Хераклея – 1 бр. *(кат. № 69)*. При монетите от типа SECVRITAS REIPVBLICAE могат да се идентифицират монетарниците в Аквилея – 1 бр. *(кат. № 78)*, Сисция – 2 бр. *(кат. №№ 79 – 80)*, Тесалоника – 2 бр. *(кат. №№ 81 – 82)*, Хераклея – 2 бр. *(кат. №№ 83 – 84)*, Константинопол – 2 бр. *(кат. №№ 85 – 86)*, Кизик – 1 бр. *(кат. № 87)*.

Монетите на Валенс са 44 бр., като според типовете си се разпределят така: GLORIA ROMANORVM – 21 бр. *(кат. №№ 93 – 113)* и SECVRITAS REIPVBLICAE – 23 бр. *(кат. №№ 114 – 136)*. При първата група са запазени марките на монетарниците в Сисция – 1 бр. *(кат. № 93)*, Тесалоника – 3 бр. *(кат. №№ 94 – 96)*, Хераклея – 4 бр. *(кат. №№ 97 – 100)*, Константинопол – 3 бр. *(кат. №№ 101 – 103)* и Кизик – 1 бр. *(кат. № 104)*. При втората група монетарниците са Лугдунум – 1 бр. *(кат. № 114)*, Сисция – 3 бр. *(кат. №№ 115 – 117)*, Тесалоника – 3 бр. *(кат. №№ 118 – 120)*, Константинопол – 4 бр. *(кат. №№ 121 – 124)*.

Както бе споменато, началото на монетосеченето на Грациан е поставено през 367 г. и продължава до неговата смърт през 383 г. Представените в находката монети са сечени до 378 г. и повтарят двата типа от монетосеченето на Валентиниан I и Валенс – GLORIA ROMANORVM – 7 бр., от които един, сечен в Сисция *(кат. № 137)*, три – в Тесалоника *(кат. №№ 138 – 140)*, два в Константинопол *(кат. №№ 141 – 142)* и SECVRITAS REIPVBLICAE – 1 бр. *(кат. № 144)*, отсечен в монетарницата на Александрия.

През същия период се датират и 22 монети с неясни изображения

и заличени надписи върху аверсите си, определени според реверсите: 15 бр. от типа GLORIA ROMANORVM и 7 – SECVRITAS REIPVBLICAE. Осемнадесет монети са с напълно заличена повърхност. Параметрите, отговарящи на номинал AE3 и външните им белези ги отнасят към средата и втората половина на IV век, преди едикта на Теодосий I за демонетизирането на емисиите с номинал AE2 (Codex Theodosianus 1958 IX. 23; RIC IX, xxxi).

Монетите на Валентиниан I, Валенс и Грациан са с номинал AE3. Те определят и *terminus post quem* на колективната находка.

Според запазените марки на монетарниците монетите от втората колективна находка, намерена при проучването на Сграда 1, се разпределят:

Лугдунум – 1 бр.;
Аквилея – 1 бр.;
Сисция – 13 бр.;
Тесалоника – 19 бр.;
Хераклея – 9 бр.;
Константинопол – 12 бр.;
Никомедия – 1 бр.;
Кизик – 4 бр.;
Антиохия – 1 бр.;
Александрия – 1 бр.

Преобладават монетите, отсечени в балканските ателиета на империята, като в процентно отношение Тесалоника е с 31%, след-

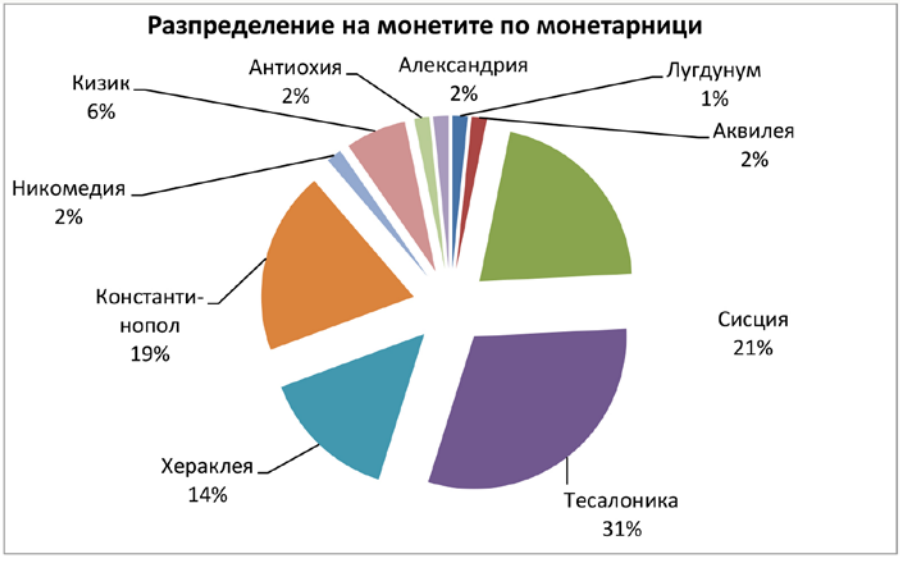

Графика 1

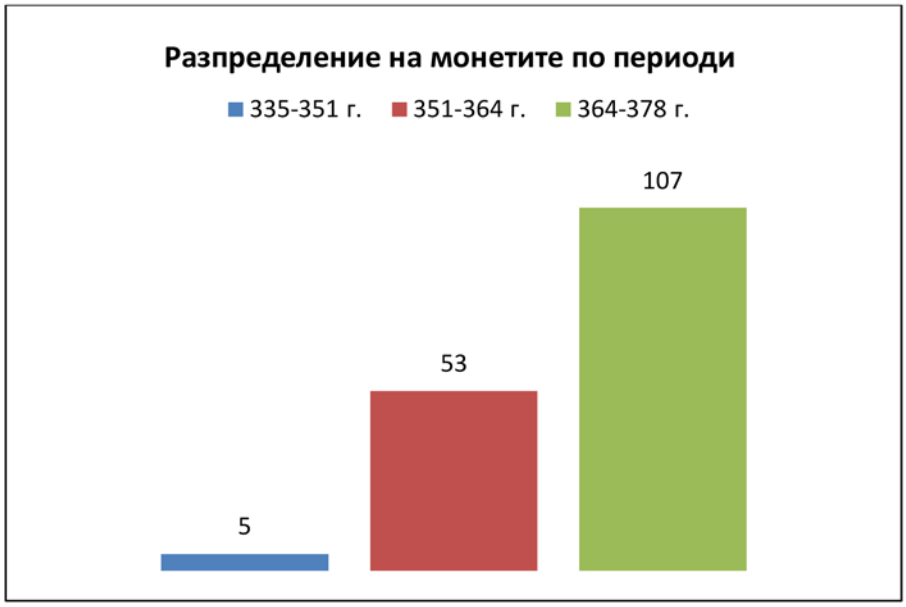

Графика 2

вана от Сисция с 21% и Константинопол с 19% (вж. Графика 1).

Подобно съотношение е характерно за балканските провинции на империята и е засвидетелствано при проучването на редица късноантични обекти (Филипова 2020, 229 – 234). Находката не е била обект на съзнателно трезориране. Тя отразява ежедневната монетна циркулация през 70-те години на IV в., като категорично преобладават монетите, отсечени в периода 364 – 378 г. (вж. Графика 2).

Монетите от първата колективна находка, както и единичните екземпляри, намерени при проучването на Сграда 1, представляваща затворен комплекс, са със същия *terminus post quem* – 378 г.[1] От с. Стамболово (Бодрово) произхожда още една колективна монетна находка от 108 бронзови монети, които обхващат периода 330 – 378 г. (Dimitrov 1979, 607 – 620). Камен Димитров свързва укриването на находката с готското нашествие през 378 г. Вероятно това са причините за разрушаването на проучената сграда. Натискът на хуните през 70-те години на IV в. изтласква от днешните южноруски земи остготите до границите на Римската империя. През 376 г. голяма част от тях искат разрешение да преминат Дунав и да се заселят в Долна Мизия и Скития

[1] Предстои публикуването на цялостните резултати от археологическото проучване при с. Стамболово, в това число и на останалите монети.

(Consularia constantinopolitana 1958, 296; Тъпкова-Заимова 1966, 25 – 27; Митева 1981, 57). Постепенно новонастанените на пустеещите земи хиляди хора попадат под зависимостта и произвола на военните управители. Вълненията не закъсняват, още повече че поради агресивността на хуните нови вълни остготи преминават реката. След опита за покушение срещу вестготския вожд Фритигерн брожението прераства във война. През цялата есен на 377 г. Тракия е в ръцете на готите. Отказът на император Валенс да отстъпи всички тракийски земи заедно с реколтата и добитъка на готите на Фритигерн води до катастрофалното за Римската империя сражение при Адрианопол на 9 август 378 г. (Ammiani Marcellini 1958, 165 – 190; Consularia constantinopolitana 1958, 296; Pauli Orosii 1958, 212 – 213; Iordanes 1958, 348 – 349). Две трети от римската войска е унищожена, император Валенс изгаря в крайградската си вила, готите достигат до Константинопол и Хераклея. Неуспявайки да превземат столицата, в опиянението си на връщане унищожават всичко в диоцези Дакия и Панония. Амиан Марцелин сравнява жестокия удар с разгрома при Кана. Разорени са редица райони и особено крайградските „вили“, които са основата на градската муниципална аристокрация (Велков 1981, 80). Последиците от катастрофата са неизмерими – цяло столетие занапред Източната Римска империя се бори с германския проблем, излязъл на преден план с тези събития и съсипал напълно Западната Римска империя.

КАТАЛОГ

1. Константин I (306 – 337 г.), Антиохия, постумна (341 – 346 г.)
Л.: … Забулена глава, над.
Оп.: VN / MR / SMANГ Пиетас права, нал.
AE; 1,33 г; 14/14 мм; ПИН 189/1.
LRBC 1473

2. Константин II (317 – 340 г.), 335 – 337 г.
Л.: CONSTANTINVS IVN NOB C Бюст с лавров венец, над.
Оп.: … Двама воини, прави, с копия и щитове, между тях едно знаме.
AE; 1,37 г; 15/15 мм; ПИН 189/2.

3. Констанций II (324 – 361 г.), 335 – 337 г.
Л.: …TIVS NOB C Бюст с лавров венец, над.
Оп.: GLOR/IA EXERCI/TVS Същото.
AE; 1,33 г;14/15 м; ПИН 189/4.

4. Констанций II (324 – 361 г.), Кизик (341 – 346 г.)
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Глава с диадема, над.
Оп.: VOT XX MVLT XXX / SMKA в лавров венец.
AE; 1,89 г; 14,5/14 мм; ПИН 189/5 **(Обр. 1)**.
LRBC 1306

5. Констанций II (324 – 361 г.), Тесалоника (351 – 354 г.)

Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Бюст с диадема, над.
Оп.: FEL TEMP /REPARATIO / SMTS Виртус пробожда с копие падащ от кон неприятел. Вляво – А.
AE3; 2,60 г; 16/15 мм; ПИН 189/20 **(Обр. 2)**.
LRBC 1681

6. Констанций II (324 – 361 г.), Тесалоника (351 – 354 г.)
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: FEL TEMP /REPARATIO / SMTS Същото. Вляво – Г.
AE3; 1,09 г; 16/14 мм; ПИН 189/7 **(Обр. 3)**.
LRBC 1681

7. Констанций II (324 – 361 г.), Тесалоника (351 – 354 г.)
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: FEL TEMP /REPARATIO / SMTS Същото. Вляво – Г.
AE3; 2,30 г;19/17,5 мм; ПИН 189/11.
LRBC 1681

8. Констанций II (324 – 361 г.), Хераклея (351 – 354 г.)
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: FEL TEMP /REPARATIO / SMHA Същото.
AE3; 2,48 г; 19/19 мм; ПИН 189/8 **(Обр. 4)**.
LRBC 1900

9. Констанций II (324 – 361 г.), Константинопол (351 – 354 г.)
Л.: …/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: FEL …PARATIO / CONSA Същото.
AE3; 2,29 г; 17/16 мм; ПИН 189/10.
LRBC 2039

10. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 354 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: FEL TEMP /REPARATIO Същото.
AE2; 3,99 г; 20/21 мм; ПИН 189/6.

11. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,63 г; 16/16 мм; ПИН 189/9.

12. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,62 г; 16/17 мм; ПИН 189/12.

13. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,89 г; 14/13,5 мм; ПИН 189/13.

14. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: FEL TEMP /REPARATIO Същото.
AE3; 2,11 г; 17/17 мм, ПИН 189/14.

15. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.

Оп.: FEL TEMP /REPARATIO Същото.
AE3; 1,81 г; 18/16 мм; ПИН 189/15.

16. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,64 г; 15/14 мм; ПИН 189/16.

17. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: … /REPARATIO Същото.
AE3; 1,93 г; 16/15 мм; ПИН 189/17.

18. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: … /REPARATIO Същото.
AE3; 2,29 г; 16/16 мм; ПИН 189/18.

19. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 2,19 г; 16/16 мм; ПИН 189/21.

20. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,79 г; 14/13 мм; ПИН 189/22.

21. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/… Същото.
Оп.: … /REPARATIO Същото.
AE3; 1,39 г; 14/15 мм; ПИН 189/23.

22. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … /REPARATIO Същото.
AE3; 1,69 г; 15/15 мм; ПИН 189/26.

23. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … /REPARATIO Същото.
AE3; 2,33 г; 17/17 мм; ПИН 189/27.

24. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,77 г; 15/15 мм; ПИН 189/28.

25. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,03 г; 14/15 мм; ПИН 189/29.

26. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,52 г; 18/15 мм; ПИН 189/30.

27. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 2,53 г; 15,5/15 мм; ПИН 189/31.

28. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,39 г; 15/15 мм; ПИН 189/32.

29. Констанций II (324 – 361 г.), 351 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,16 г; 13/13 мм; ПИН 189/33.

30. Констанций II (324 – 361 г.), Сисция (355 – 361 г.)
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Бюст с диадема, над.
Оп.: SPES REI/PVBLICE / ГSIS• Виртус прав, с копие и глобус.
AE4; 1,85 г; 16/16 мм; ПИН 189/34 **(Обр. 5)**.
LRBC 1245

31. Констанций II (324 – 361 г.), Сисция (355 – 361 г.)
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: SPES REI/PVBLICE / ASIS Същото. Вляво – звезда.
AE4; 1,40 г; 17/16 мм; ПИН 189/38.
LRBC 1248

32. Констанций II (324 – 361 г.), Тесалоника (355 – 361 г.)
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: SPES REI/PVBLICE / SMTSA Същото.
AE4; 1,40 г;17/14 мм; ПИН 189/35 **(Обр. 6)**.
LRBC 1689

33. Констанций II (324 – 361 г.), Кизик (355 – 361 г.)
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: SPES REI/PVBLICE / SMK… Същото.
AE4; 1,77 г; 16/16 мм; ПИН 189/36.
LRBC 2504

34. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: …/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: SPES REI/PVBLICE Същото.
AE4; 1,83 г; 16/16 мм; ПИН 189/37.

35. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,94 г; 15/15 мм, ПИН 189/39.

36. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,38 г; 16/15 мм; ПИН 189/40.

37. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.

Оп.: … Същото.
AE4; 2,11 г; 15/15 мм; ПИН 189/41.

38. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,39 г; 15/14 мм; ПИН 189/42.

39. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: SPES REI/PVBLICE Същото.
AE4; 1,94 г; 16/15 мм; ПИН 189/43.

40. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: …/PVBLICE Същото.
AE4; 1,61 г; 15/14 мм; ПИН 189/44.

41. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,57 г; 14/14 мм; ПИН 189/45.

42. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 2,22 г; 17/17 мм; ПИН 189/46.

43. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,54 г; 16/14 мм; ПИН 189/47.

44. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,11 г; 15/15 мм; ПИН 189/48.

45. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: …/TIVS … Същото.
Оп.: SPES REI/…CE Същото.
AE4; 1,63 г; 16/15 мм; ПИН 189/49.

46. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,67 г; 14/14 мм; ПИН 189/50.

47. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,50 г; 16/16 мм; ПИН 189/51.

48. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,21 г; 12/12 мм; ПИН 189/52.

49. Констанций II (324 – 361 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CONSTAN/TIVS PF AVG Същото.
Оп.: SPES REI/PVBLICE Същото.
AE4; 1,08 г; 15/14 мм; ПИН 189/53.

50. Констанций Гал (351 – 354), Никомедия (351 – 354 г.)
Л.: DN FL CL CONSTANTIVS NOB CAES Бюст над.
Оп.: FEL TEMP RE/PARATIO / SMNA Виртус пробожда с копие падащ от кон неприятел.
AE3; 1,85 г; 17/17 мм; ПИН 189/54 **(Обр. 7)**.
LRBC 2310

51. Констанций Гал (351 – 354), 351 – 354 г.
Л.: … CONSTAN… Същото.
Оп.: FEL TEMP RE/PARATIO Същото.
AE3; 1,56 г; 16/15 мм; ПИН 189/57.

52. Юлиан II (355 – 363 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN CL IVLIANVS NOB CAES Бюст над.
Оп.: … Виртус пробожда с копие падащ от кон неприятел.
AE3; 1,88 г; 16/18 мм; ПИН 189/55.

53. Юлиан II (355 – 363 г.), 355 – 361 г.
Л.: …NVS NOB CAES Същото.
Оп.: FEL TEMP … Същото.
AE3; 2,13 г; 14/14 мм; ПИН 189/56.

54. Юлиан II (355 – 363 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN FL CL IVLIANVS NOB C Същото.
Оп.: SPES REI/PVBLICE Виртус прав, с копие и глобус.
AE4; 2,25 г;16/15 мм; ПИН 189/58.

55. Юлиан II (355 – 363 г.), 355 – 361 г.
Л.: … C Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,12 г; 17/15 мм; ПИН 189/59.

56. Юлиан II (355 – 363 г.), 355 – 361 г.
Л.: … Същото.
Оп.: SPES REI/PVBLICE Същото.
AE4; 1,94 г; 17/17 мм; ПИН 189/60.

57. Юлиан II (355 – 363 г.), 355 – 361 г.
Л.: … C Същото.
Оп.: … Същото.
AE4; 1,49 г; 15/14 мм; ПИН 189/61.

58. Юлиан II (355 – 363 г.), 355 – 361 г.
Л.: DN IVLIAN… Същото.
Оп.: …/PVBLICE Същото.
AE4; 1,75 г; 15/15 мм; ПИН 189/62.

59. Юлиан II (355 – 363 г.), 361 – 363 г.
Л.: … Бюст с диадема над.
Оп.: VOT V MVLT X в лавров венец.
AE3; 2,64 г; 18/19 мм; ПИН 189/63.

60. Валентиниан I (364 – 375 г.), Хераклея (364 – 365 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Бюст с диадема над.
Оп.: RESTITV/TOR REIP / SMHA Императорът прав, над., държи лабарум и Виктория върху глобус.
AE4; 3,25 г; 18/17 мм; ПИН 189/64 **(Обр. 8)**.
LRBC 1916

61. Валентиниан I (364 – 375 г.), Сисция (364 – 367 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / •ASISC Императорът с лабарум, влачи пленник за косите. Вдясно – * над A.
AE3; 2,34 г; 18/17 мм; ПИН 189/65 **(Обр. 9)**.
LRBC 1288

62. Валентиниан I (364 – 375 г.), Сисция (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / •BSISC Същото. Вдясно – R.
AE3; 2,75 г; 18/17 мм; ПИН 189/66 **(Обр. 10)**.
LRBC 1299

63. Валентиниан I (364 – 375 г.), Сисция (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / •ГSISC Същото. Вдясно – R.
AE3; 2,35 г; 17/17 мм; ПИН 189/67 **(Обр. 11)**.
LRBC 1299

64. Валентиниан I (364 – 375 г.), Сисция (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / BSISC Същото. Вдясно – звезда над P, вляво – M.
AE3; 2,42 г; 17/17 мм; ПИН 189/68 **(Обр. 12)**.
LRBC 1331

65. Валентиниан I (364 – 375 г.), Тесалоника (364 – 367 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TESA Същото.
AE3; 1,53 г; 18/18 мм; ПИН 189/83.
LRBC 1704

66. Валентиниан I (364 – 375 г.), Тесалоника (364 – 367 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TESA Същото.
AE3; 2,10 г; 18/16 мм; ПИН 189/84.
LRBC 1704

67. Валентиниан I (364 – 375 г.), Тесалоника (364 – 367 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TESB Същото.
AE3; 2,17 г; 17/18 мм; ПИН 189/69 **(Обр. 13)**.
LRBC 1704

68. Валентиниан I (364 – 375 г.), Тесалоника (364 – 367 г.)
Л.: DN VALEN…/…VS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TESГ Същото.
AE3; 2,62 г; 18/17 мм; ПИН 189/70 **(Обр. 14)**.
LRBC 1704

69. Валентиниан I (364 – 375 г.), Хераклея (366 – 367 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / SMHA Същото.
AE3; 1,67 г; 18/18 мм; ПИН 189/72.
LRBC 1932

70. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: …INI/AN… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,91 г; 19/18 мм;ПИН 189/71.

71. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM Същото.
AE3; 2,64 г; 17/17 мм; ПИН 189/73 **(Обр. 15)**.

72. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENTI… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 2,04 г; 17/16 мм; ПИН 189/74.

73. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,66 г; 16/18 мм; ПИН 189/75.

74. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 2,27 г; 15/16 мм; ПИН 189/76.

75. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: …ENTINI/… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,95 г; 16/16 мм; ПИН 189/77.

76. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: …NTIN…/… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,76 г; 15/17 мм; ПИН 189/78.

77. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENTI…/… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,46 г; 15/16 мм; ПИН 189/79.

78. Валентиниан I (364 – 375 г.), Аквилея (367 – 375 г.)
Л.: … /ANVS PF AVG Същото.
Оп.: … / REIPVBLICAE / •SMAQP• Виктория в ход нал., държи венец и палмова клонка.
AE3; 2,42 г; 17/17 мм; ПИН 189/24.
LRBC 1026

79. Валентиниан I (364 – 375 г.), Сисция (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / •BSISC Същото. Вляво – R.

AE3; 1,61 г; 17/17 мм; ПИН 189/80.
LRBC 1302

80. Валентиниан I (364 – 375 г.), Сисция (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / •BSISC Същото. Вляво – R.
AE3; 2,32 г; 16/16 мм; ПИН 189/81 **(Обр. 16)**.
LRBC 1302

81. Валентиниан I (364 – 375 г.), Тесалоника (364 – 365 г.)
Л.: DN VALENTINI/… Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / TESA Същото.
AE3; 1,93 г; 17/16 мм; ПИН 189/85.
LRBC 1706

82. Валентиниан I (364 – 375 г.), Тесалоника (364 – 367 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / TESA Същото.
AE3; 2,37 г; 17/17 мм; ПИН 189/86.
LRBC 1706

83. Валентиниан I (364 – 375 г.), Хераклея (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / SMHA Същото. Вляво – звезда, вдясно – венец.
AE3; 2,11 г; 16/16 мм; ПИН 189/87.
LRBC 1939

84. Валентиниан I (364 – 375 г.), Хераклея (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/… PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / … Същото. Вляво – звезда, вдясно – венец.
AE3; 2,03 г; 16/16 мм; ПИН 189/91.
LRBC 1939

85. Валентиниан I (364 – 375 г.), Константинопол (364 – 365 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / … / CONSA Същото. Вляво – •.
AE3; 1,67 г; 19/14 мм; ПИН 189/89.
LRBC 2071

86. Валентиниан I (364 – 375 г.), Константинопол (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/… Същото.
Оп.: SECVRITAS / … / CON… Същото. Вляво – •.
AE3; 1,59 г; 15/15 мм; ПИН 189/88.
LRBC 2109

87. Валентиниан I (364 – 375 г.), Кизик (364 – 367 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: … / REIPVBLICAE / SMKA Същото.
AE3; 2,82 г; 16/16 мм; ПИН 189/90.
LRBC 2529

88. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: … /ANVS PF AVG Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,06 г; 14/16 мм; ПИН 189/25.

89. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE Същото.
AE3; 2,15 г; 15/15 мм; ПИН 189/82.

90. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENT…/… Същото.
Оп.: SECVRITAS / … Същото. Вляво – клонче.
AE3; 2,06 г; 18/17 мм; ПИН 189/92.

91. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE Същото. Вляво – Вдясно –•.
AE3; 2,50 г; 17/16 мм; ПИН 189/93 **(Обр. 17)**.

92. Валентиниан I (364 – 375 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE Същото.
AE3; 1,88 г; 18/17 мм; ПИН 189/94 **(Обр. 18)**.

93. Валенс (364 – 378 г.), Сисция (367 – 375 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Бюст с диадема, над.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / *ГSISC Императорът с лабарум, влачи пленник за косите. Вдясно – D.
AE3; 1,83 г; 18/18 мм; ПИН 189/96 **(Обр. 19)**.
LRBC 1306

94. Валенс (364 – 378 г.), Тесалоника (364 – 367 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TESГ Същото.
AE3; 1,98 г; 17/16 мм; ПИН 189/99 **(Обр. 20)**.
LRBC 1705

95. Валенс (364 – 378 г.), Тесалоника (367 – 375 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TES Същото. Вдясно – Δ.
AE3; 2,08 г; 17/17 мм; ПИН 189/98.
LRBC 1729

96. Валенс (364 – 378 г.), Тесалоника (367 – 375 г.)
Л.: …/S PF AVG Същото.
Оп.: …/MANORVM / TES Същото. Вдясно – Г, вляво – венец.
AE3; 2,66 г; 16/17 мм; ПИН 189/97.
LRBC 1758

97. Валенс (364 – 378 г.), Хераклея (364 – 365 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / SMHA Същото.
AE3; 1,99 г; 18/17 мм; ПИН 189/100 **(Обр. 21)**.
LRBC 1920

98. Валенс (364 – 378 г.), Хераклея (364 – 365 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / SMHГ Същото.
AE3; 2,53 г; 19/18 мм; ПИН 189/101.
LRBC 1920

99. Валенс (364 – 378 г.), Хераклея (364 – 365 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / SMHГ Същото.
AE3; 2,33 г; 16/16 мм; ПИН 189/102.
LRBC 1920

100. Валенс (364 – 378 г.), Хераклея (364 – 365 г.)
Л.: …/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/… / SMHA Същото.
AE3; 2,45 г; 15/15 мм; ПИН 189/103.
LRBC 1920

101. Валенс (364 – 378 г.), Константинопол (364 – 365 г.)
Л.: DN VALEN/… PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA …/…NORVM / CON… Същото.
AE3; 1,58 г; 18/14 мм; ПИН 189/104.
LRBC 2069

102. Валенс (364 – 378 г.), Константинопол (364 – 365 г.)
Л.: DN VALENS / PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / CONSA Същото.
AE3; 1,52 г; 17/15 мм; ПИН 189/105 **(Обр. 22)**.
LRBC 2075

103. Валенс (364 – 378 г.), Константинопол (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENS / … Същото.
Оп.: …/MANORVM / CONSA Същото. Вдясно – •.
AE3; 1,49 г; 16/16 мм, ПИН 189/106.
LRBC 2107

104. Валенс (364 – 378 г.), Кизик (367 – 375 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / SMKA Същото.
AE3; 2,98 г; 18/18 мм; ПИН 189/107 **(Обр. 23)**.
LRBC 2527

105. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM Същото.
AE3; 2,16 г; 18/17 мм; ПИН 189/108 **(Обр. 24)**.

106. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/… Същото.
Оп.: GLORI…/…ORVM Същото.
AE3; 2,12 г; 16/15 мм; ПИН 189/109.

107. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: … / PF AVG Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,76 г; 14/14 мм; ПИН 189/110.

108. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/… Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM Същото.
AE3; 1,51 г; 18/18 мм; ПИН 189/111.

109. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/… Същото.
Оп.: …IA RO/… Същото.
AE3; 2,07 г; 16/17 мм; ПИН 189/112.

110. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/… Същото.
Оп.: …ORIA RO/MA… Същото.
AE3; 2,09 г; 17/17 мм; ПИН 189/113.

111. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/… Същото.
AE3; 1,77 г; 17/15 мм; ПИН 189/114.

112. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM Същото.
AE3; 1,56 г; 18/18 мм; ПИН 189/115.

113. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALENS / … Същото.
Оп.: …/MANORVM Същото.
AE3; 2,29 г; 16/15 мм; ПИН 189/116.

114. Валенс (364 – 378 г.), Лугдунум
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS REI/… Виктория в ход нал., държи венец и палмова клонка. Вляво – OF, вдясно – III.
AE3; 2,17 г; 16/18 мм; ПИН 189/117 **(Обр. 25)**.

115. Валенс (364 – 378 г.), Сисция (364 – 367 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS REI/PVBLICAE / •ASISC Същото.
AE3; 1,91 г; 18/18 мм; ПИН 189/119 **(Обр. 26)**.
LRBC 1278

116. Валенс (364 – 378 г.), Сисция (364 – 367 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS REI/PVBLICAE / DASISC Същото. Вляво – * над A.
AE3; 2,53 г; 18/17 мм; ПИН 189/118 **(Обр. 27)**.
LRBC 1297

117. Валенс (364 – 378 г.), Сисция (364 – 367 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS REI/PVBLICAE / *ASISC Същото. Вляво – D.
AE3; 2,10 г; 17/17 мм; ПИН 189/120.
LRBC 1309

118. Валенс (364 – 378 г.), Тесалоника (364 – 367 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / TESA Същото.
AE3; 1,87 г; 18/17 мм; ПИН 189/121 **(Обр. 28)**.
LRBC 1707

119. Валенс (364 – 378 г.), Тесалоника (364 – 367 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.

Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / TESA Същото. Вдясно – *.
AE3; 2,00 г; 17/16 мм; ПИН 189/122.
LRBC 1714
120. Валенс (364 – 378 г.), Тесалоника (367 – 375 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / TES Същото. Вляво – • над А.
AE3; 1,88 г; 18/17 мм; ПИН 189/124.
LRBC 1739

121. Валенс (364 – 378 г.), Константинопол (364 – 365 г.)
Л.: DN VALENS / PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / CONSA Същото.
AE3; 2,39 г; 17/18 мм; ПИН 189/125.
LRBC 2077

122. Валенс (364 – 378 г.), Константинопол (364 – 365 г.)
Л.: DN VALENS / PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / CONSA Същото.
AE3; 1,72 г; 17/15 мм; ПИН 189/130.
LRBC 2077

123. Валенс (364 – 378 г.), Константинопол (366 – 367 г.)
Л.: DN VALENS / PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / CONSA Същото. Вляво – *.
AE3; 2,39 г; 17/18 мм; ПИН 189/126.
LRBC 2088

124. Валенс (364 – 378 г.), Константинопол (367 – 375 г.)
Л.: DN VALENS / PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / CONSA Същото. Вляво – *, вдясно – венец.
AE3; 1,53 г; 16/15 мм; ПИН 189/134.
LRBC 2095

125. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: … VALEN/… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 2,09 г; 16/15 мм; ПИН 189/19.

126. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / … Същото.
AE3; 2,17 г; 16/16 мм; ПИН 189/95.

127. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE Същото.
AE3; 1,45 г; 18/15 мм; ПИН 189/123.

128. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE Същото.
AE3; 1,44 г; 18/18 мм; ПИН 189/127.

129. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VAL…/… PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE Същото. Вляво – *, вдясно – R.
AE3, 2,47 г, 19/18 мм, ПИН 189/128.

130. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALE… Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 2,43 г; 16/15 мм; ПИН 189/129.

131. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE Същото.
AE3; 1,99 г; 17/18 мм; ПИН 189/131.

132. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE Същото.
AE3; 1,85 г; 17/17 мм; ПИН 189/132.

133. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/… Същото.
Оп.: SECVRITAS / … Същото.
AE3; 2,18 г; 17/15 мм; ПИН 189/133.

134. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: …/S PF AVG Същото.
Оп.: …RITAS / REIPVBLICAE Същото.
AE3; 1,45 г; 17/19 мм; ПИН 189/135.

135. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: …/S PF AVG Същото.
Оп.: … Същото.
AE3; 1,81 г; 17/16 мм; ПИН 189/136.

136. Валенс (364 – 378 г.)
Л.: DN VALEN/S PF AVG Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / SM… Същото.
AE3; 1,64 г; 17/17 мм; ПИН 189/137 **(Обр. 29)**.

137. Грациан (367 – 383 г.), Сисция (367 – 375 г.)
Л.: DN GRATIANVS PF AVG Бюст с диадема, над.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / ASISC Императорът с лабарум, влачи пленник за косите. Вляво – M, вдясно – * над P.
AE3; 1,61 г; 17/17 мм; ПИН 189/138 **(Обр. 30)**.
LRBC 1332

138. Грациан (367 – 383 г.), Тесалоника (367 – 375 г.)
Л.: DN GRATIANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TES Същото.
Вдясно – * над Г.
AE3; 2,03 г; 19/17 мм; ПИН 189/143.
LRBC 1746

139. Грациан (367 – 383 г.), Тесалоника (367 – 375 г.)
Л.: DN GRATIANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TES Същото. Вдясно – * над Г.
AE3; 1,24 г; 17/17 мм; ПИН 189/144.
LRBC 1746

140. Грациан (367 – 383 г.), Тесалоника (367 – 375 г.)
Л.: DN GRATIANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / TES Същото. Вляво – венец, вдясно – венец.
AE3; 1,73 г; 16/17 мм; ПИН 189/140.
LRBC 1759

141. Грациан (367 – 383 г.), Константинопол (367 – 375 г.)
Л.: DN GRATIA/NVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / CONSΓ Същото. Вдясно – клонка, вляво – венец.
AE3; 2,35 г; 17/17 мм; ПИН 189/142.
LRBC 2100

142. Грациан (367 – 383 г.), Константинопол (367 – 375 г.)
Л.: DN GRATIA/NVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM / CONSΓ Същото. Вдясно – C.
AE3; 1,54 г; 17/17 мм; ПИН 189/141.
LRBC 2114

143. Грациан (367 – 383 г.), 367 – 378 г.
Л.: DN GRATIANVS PF AVG Същото.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM Същото.
AE3; 2,39 г; 19/19 мм; ПИН 189/139.

144. Грациан (367 – 383 г.), Александрия (367 – 375 г.)
Л.: …RATIA… Същото.
Оп.: SECVRITAS / REIPVBLICAE / ALEA Виктория в ход нал., държи венец и палмова клонка.
AE3; 1,93 г; 14/14 мм; ПИН 189/145.
LRBC 2864

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ / ABBREVIATIONS:

LRBC: P. V. Hill, J. P. C. Kent, R. A. G. Carson. Late Roman Bronze Coinage. Part I – II, London, 1960.

Pearce, RIC IX: J. W. E. Pearce. The Roman Imperial Coinage. Vol. IX, London, 1968.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENGES:

Велков 1981: В. Велков. Тракия в системата на Ранновизантийската държава. – В: България 1300, т. I, София, 1981, 80 – 90. [Velkov 1981: V. Velkov. Trakiya v sistemata na Rannovizantiyskata darzhava. – V: Balgariya 1300, T. I, Sofia, 1981, 80 – 90.]

Митева 1981: Н. Митева. Хуните и късноантичната цивилизация в тракийските земи. – Векове, 1981, 5, 56 – 62. [Miteva 1981: N. Miteva. Hunite i kasnoantichnata tsivilizatsiya v trakiyskite zemi. – Vekove, 1981, 5, 56 – 62.]

Тъпкова-Заимова 1966: В. Тъпкова-Заимова. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI – VII век. София, 1966. [Tapkova-Zaimova 1966: V. Tapkova-Zaimova. Nashestviya i etnicheski promeni na Balkanite prez VI – VII vek. Sofia, 1966.]

Филипова 2020: Св. Филипова. Монети и монетна циркулация през Късната

античност (294 – 498 г.) по Горното и Средното течение на река Струма. София, 2020. [Filipova 2020: Sv. Filipova. Moneti i monetna tsirkulatsiya prez Kasnata antichnost (294 – 498 g.) po Gornoto i Srednoto techenie na reka Struma. Sofia, 2020.]

Хаджиангелов, Стоянчова 2021: В. Хаджиангелов, Д. Стоянчова. Късноантична пътна станция и светилище от КЖЕ в землището на с. Стамболово, общ. Ихтиман. – Археологически открития и разкопки през 2020 г., книга II, София, 2021, 847 – 851. [Hadzhiangelov, Stoyanchova 2021: V. Hadzhiangelov, D. Stoyanchova. Kasnoantichna patna stantsiya i svetilishte ot KZHE v zemlishteto na s. Stambolovo, obsht. Ihtiman. – V: Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2020 g., kniga II, Sofia, 2021, 847 – 851.]

Хаджиангелов, Стоянчова 2023: В. Хаджиангелов, Д. Стоянчова. Новолокализирана римска пътна станция по трасето на пътя Сердика – Филипопол в района на прохода Суки – Траянови врата. – Известия на Исторически музей – Кюстендил, XXIII (под печат). [Hadzhiangelov, Stoyanchova 2023: V. Hadzhiangelov, D. Stoyanchova. Novolokalizirana rimska patna stantsiya po traseto na patya Serdika – Filipopol v rayona na prohoda Suki – Trayanovi vrata. – Izvestiya na Istoricheski muzey – Kyustendil, XXIII (pod pechat).]

Ammiani Marcellini 1958: Ammiani Marcellini. Rerum Gestarum libri. – В: Латински извори за българската история. I, София, 1958. [Ammiani Marcellini 1958: Ammiani, Marcellini. Rerum Gestarum libri. – V: Latinski izvori za balgarskata istoriya, I, Sofia, 1958.]

Codex Theodosianus 1958: Codex Theodosianus. – В: Латински извори за българската история. Том I, София, 1958. [Codex Theodosianus 1958: Codex Theodosianus. – V: Latinski izvori za balgarskata istoriya. I, Sofia, 1958].

Consularia constantinopolitana 1958: Consularia constantinopolitana 376. – В: Латински извори за българската история, I, София 1958. [Consularia sonstantinopolitana 1958: Consularia sonstantinopolitana 376. – V: Latinski izvori za balgarskata istoriya. I, Sofia, 1958, 847 – 851.]

Depeyrot 1992: G. Depeyrot. Le systeme monetaire de Diocletian a la fin de l'Empire Romain. – RBN, 138, 1992.

Dimitrov 1979: K. Dimitrov. Zwei Schatzfunde des 4. Jahrhunders u. Z. aus Bulgarien. – Chiron, 9, 1979, 607 – 620.

Grant 1985: M. Grant. The Roman Emperors. A Biographical guide to the Rulers of Imperial Rome 31 B.C. – A.D. 476. New York, 1985.

Hendy 1985: M. F. Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300 – 1450. Cambridge, 1985.

Iordanes 1958: Iordanes. Getica. – В: Латински извори за българската история, I, София, 1958. [Iordanes 1958: Iordanes. Getica. – V: Latinski izvori za balgarskata istoriya, I, Sofia, 1958.]

Kent 1981: J.P.C. Kent. The Roman Imperial Coinage. Vol. VIII, London, 1981.

Marot 1998: T. Marot. Las monedas del Macellum de Gerasa (Yaras, Jordania). Madrid, 1998.

Pauli Orosii 1958: Pauli Orosii. Historiae adversum paganos. – В: Латински извори за българската история, I, София, 1958. [Pauli Orosii 1958: Pauli Orosii. Historiae adversum paganos. – V: Latinski izvori za balgarskata istoriya, I, Sofia, 1958.]

Vagi 1999: D. L. Vagi. Coinage and History of the Roman Empire. C. 82 B.C. – A.D. 480. Vol. I: History. Sidney, Ohio, U.S.A., 1999.

COIN HOARD FROM ARCHEOLOGICAL RESEARCH AT THE VILLAGE OF STAMBOLOVO, IHTIMAN MUNICIPALITY

Svetoslava FILIPOVA

SUMMARY

An object of the study is a coin hoard comprising of 185 Late Antique coins found during archeological research at the village of Stambolovo, municipality of Ihtiman in 2020. The site is situated in the left bank of Kyuy Gully on a gentle slope facing northeast, 675 – 690 m above the sea level. The preliminary research shows that there are archeological structures within an area of about 700 square meters situated in the terrain's eastern part. In the southeastern part of the gentle slope (in the southern half of the terrain) were found architectural remains of a huge public building (Building 1). A total number of 833 coins were found during the excavations including three coin hoards. All three coin hoards were found in the Premise 1 of the building, in different places, dispersed in sections of about 1.00 – 1.80 m. Probably, they had been collected in leather purses hidden around the roof beams. The chronological range of the second coin hoard presented in the study is 335 – 378 AD. According to the preserved images and inscriptions on their obverses the coins are divided as follows: Constantine I (306 – 337) – 1 posthumous coin; Constantine II (317 – 340) – 1 coin; Constantius II (324 – 361) – 47 coins; Constantius Gallus (351 – 354) – 2 coins; Julian II (355 – 363) – 8 coins; Valentinian I (364 – 375) – 33 coins; Valens (364 – 378) – 44 coins; Gratian (367 – 383) – 8 coins. Coins minted in the Empire's Balkan ateliers predominate, as in percentage by mints they are: Thessaloniki – 31%, followed by Sistia – 21% and Constantinople – 19%.

The hoard hasn't been intentionally treasured up and represents daily coin circulation in the 370s and, categorically, the coins minted in 364 – 378 AD prevail. The coins from the hoards, as well as the single ones found during the research of Building 1, which is a closed complex, is with *terminus post quem* – 378 AD, and the probable reason for the building destruction and the coins' hiding is the Gothic invasion in 378 AD.

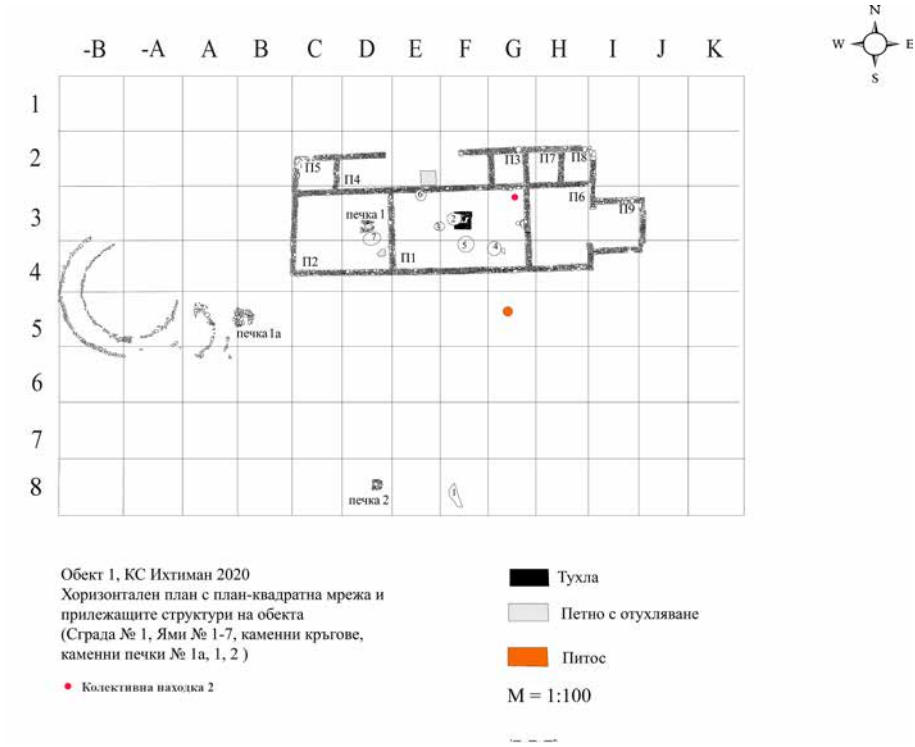

Обр. 1 (Планът е изготвен от † Симона Симеонова).
Fig. 1. (The plan is made by † Simona Simeonova).

Обр. 2. Въздушна снимка на обекта с локализация на колективната монетна находка.
Fig. 2. Aerial photograph of the site with localisation of the coin hoard.

КАТАЛОГ

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

СЪКРОВИЩЕ ОТ НОМИЗМИ ХИСТАМЕНОН НА ИМПЕРАТОР НИКИФОР III ВОТАНИАТ (1078 – 1081), НАМЕРЕНО В КВАРТАЛ „КАЛЕТО“ В ГРАД ВИДИН

Владимир ПЕНЧЕВ

Национален исторически музей – София, ул. „Витошко лале“ 16, София, 1618

ABSTRACT

This paper presents part of a coin hoard consisting of gold Byzantine coins – *nomismas histamenon*. The hoard was found in the town of Vidin. Unfortunately, it had been scattered by the treasure hunters, and only 150 coins were acquired by the National Museum of History – Sofia. All these coins are *nomismas histamenon* of Emperor Nicephorus III Botaneiates (1078 – 1081). Most probably they represent only a third or even a quarter of the entire hoard. The composition of the find is very homogeneous. On the basis of this observation we could suggest that the entire hoard consisted only of *nomismas histamenon* of Nicephorus III Botaneiates. It was probably hidden at the beginning of the reign of Emperor Alexius I Comnenus, in connection with the organization of the Byzantine military garrisons to oppose the invasion of the Normans.

Keywords: coin hoard; nomismas histamenon; Nicephorus III Botaneiates; Alexius I Comnenus; Vidin

Някъде през 80-те години на XX в. при изкопни работи във видинския квартал „Калето“ строителни работници попаднали на значително по обем монетно съкровище, състоящо се от изработени от нископробно злато византийски монети – номизми хистаменон от края на седемдесетте – началото на осемдесетте години на XI в. Както е обичайно в такива ситуации, съкровището веднага е било укрито и след това разделено между намирачите. Поради тази причина за голямо съжаление никога няма да узнаем какъв е бил неговият цялостен обем, нито от какви точно монети е било съставено. Един от намирачите продал „своя“ дял на спекулант от София, търгуващ незаконно с антики, който го подготвил за нелегален износ в чужбина. Но това му намерение било осуетено от ор-

ганите на МВР, които успели да изземат тези монети заедно с други антики. Впоследствие въпросните материали бяха предадени за включване във фонда на Националния исторически музей – София. Постъпилите по този начин в музея монети от съкровището са общо 150 номизми хистаменон на император Никифор III Вотаниат (1078 – 1081). Този голям брой на монетите, влизащи в запазения дял от съкровището, както и техният хомогенен състав ни дават все пак известна възможност да придобием някаква представа за неговия характер.

Запазените монети от това съкровище са заведени в основния нумизматичен фонд на НИМ – София под инвентарни №№ 32567 – 32716. Описанието им даваме в следния

КАТАЛОГ

Никифор III Вотаниат (1078 – 1081)

Номизми хистаменон – общо 150 броя

Клас II (Grierson 1973, 825, № 2; Pl. 69, 2) – общо 2 броя

Лице: Христос с къса брада и мустаци, с дълги коси, седнал на трон, насреща. Около главата му има нимб, в който е вписан кръст. Във всяко рамо на този кръст има по една точка. Христос е облечен с хитон и химатион. С дясната си ръка благославя, а с лявата държи евангелие, украсено с пет скъпоценни камъка. Тронът е с високо правоъгълно облегало. От двете страни на нимба на Христос са изписани инициалите му (таблица I, 1). Наоколо – двоен зрънчест кръг.

Опако: Околовръстен надпис, който обикновено е частично отпечатан (таблица I, 2). Императорът с къса брада и мустаци, стъпил върху супедион, прав, насреща. Облечен е с дивитисион с маниакион и лорос от опростен тип. Облеклото му е богато украсено със скъпоценни камъни. На главата му има стема с пропендули, с кръст на върха. С дясната си ръка се опира на лабарум с дълга дръжка. С лявата си ръка, през която е преметнат краят на лороса, държи кълбо с кръст. Наоколо – двоен зрънчест кръг.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

1. Нископробно злато. Добре запазена монета. AV; 28 – 29 мм; 4,40 г. Образ 1.

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

2, Като № 1, но отсечена посредством различна двойка монетни матрици. AV; 27 – 29 мм; 4,37 г. Образ 2.

Клас III(a) (Grierson 1973, 825 – 826, № 3a; Pl. 69, 3a1; 3a6) – общо 20 броя.

Лице: Христос с къса брада и мустаци, с дълги коси, седнал на трон, насреща. Около главата му има нимб, в който е вписан кръст. Във всяко рамо на този кръст има по една точка. Христос е облечен с хитон и химатион. С дясната си ръка благославя, а с лявата държи евангелие, украсено с пет скъпоценни камъка. Тронът е без облегало. От двете страни на нимба на Христос са изписани инициалите му (таблица I, 1). Наоколо – двоен зрънчест кръг.

Опако: Околовръстен надпис, който обикновено е частично отпечатан (таблица I, 2). Императорът с къса брада и мустаци, стъпил върху супедион, прав, насреща. Облечен е с дивитисион с маниакион и лорос от опростен тип. Облеклото му е богато украсено със скъпоценни камъни. На главата му има стема с пропендули, с кръст на върха. С дясната си ръка се опира на лабарум с дълга дръжка. С лявата си ръка, през която е преметнат краят на лороса, държи кълбо с кръст. Дръжката на лабарума е украсена с орнамент с форма на буквата Χ. Под кълбото, което императорът държи с лявата си ръка, има орнамент с капковидна форма. Наоколо – двоен зрънчест кръг.

Между маниакиона и пояса на лороса има четири скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

3. Нископробно злато. Добре запазена монета. AV; 28 – 29 мм; 4,41 г. Образ 3.

4 – 5. Отсечени посредством същата опака монетна матрица като № 3, но посредством различни лицеви матрици. AV; 28 – 30 мм; 28 – 31 мм и 4,27 г; 4,30 г.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

6 – 7. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с различни лицеви матрици. AV; 27 – 31 мм; 28 – 30 мм и 4, 29 г; 4, 34 г. Образ 4.

8 – 14. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 27 и 31 мм; тегла: 4,12 г; 4,30 г; 4,34 г; 4,34 г.; 4,36 г; 4,36 г. 4, 40 г. Образи 5 – 7.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с пет скъпоценни камъка.

15 – 19. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 27 и 31 мм и тегла: 4,18 г; 4,32 г; 4,33 г.; 4,34 г; 4,43 г. Образи 8 – 9.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с шест скъпоценни камъка.

20 – 21. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 27 – 30 мм; тегла: 4,33; г; 4,41 г. Образ 10.

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с три скъпоценни камъка.

22. AV; диаметри 26 – 28 мм; тегло 3,87 г. Образ 11.

Клас III(b) (Grierson 1973, 826 – 827, № 3b; Pl. 69, 3b7; 3b12) – общо 128 броя

Лице: Надписът и изображението са като при лицевата страна на клас III(a), но в раменете на вписания в нимба на Христос кръст няма точки.

Опако: Надписът и изображението са като при опаката страна на клас III(a).

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с три скъпоценни камъка.

23. AV; диаметър 28 – 30 мм; тегло 4,30 г. Образ 12.

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

24 – 26. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 26 – 30; 27 – 29; 27 – 29 мм; тегла: 4,26 г; 4,26 г; 4,32 г. Образ 13.

27. Отсечена посредством една и съща опака монетна матрица с № 28 – 30,

но с различна лицева матрица. AV; диаметър 26 – 28 мм; тегло 3,85 г (част от периферията е вторично орязана). Образ 14.

28 – 30. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 28; 27 – 30; 28 – 30 мм; тегла: 4,29 г; 4,33 г; 4,37 г. Образ 15.

31 – 32. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 28 – 30; 27 – 29 мм; тегла: 4,34 г; 4,37 г. Образ 16.

33 – 34. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 26 – 29 мм; тегла: 4,34 г; 4,39 г. Образ 17.

35 – 36. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 30 – 32; 29 – 31 мм; тегла: 4,31 г; 4,41 г. Образ 18.

37 – 38. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 26 – 30 мм; тегла: 4,32 г; 4,34 г. Образ 19.

39 – 40. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 28 – 29 мм; тегла: 4,30 г; 4,32 г. Образ 20.

41 – 42. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 27 – 31 мм; тегла: 3,92 г (част от периферията е вторично орязана); 4,26 г. Образ 21.

43 – 44. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 28 – 31; 26 – 29 мм; тегла: 4,11 г; 4,25 г. Образ 22.

45 – 46. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 29 – 31; 27 – 29 мм; тегла: 4,33 г; 4,34 г. Образ 23.

47 – 48. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 27 – 30 мм; тегла: 4,29 г; 4,35 г. Образ 24.

49 – 50. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 26 – 29; 26 – 29 мм; тегла: 4,29 г; 4,39 г.

51 – 52. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 26 – 29; 27 – 29 мм; тегла 4,30 г; 4,37 г. Образ 25.

53 – 54. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; Диаметри: 27 – 29; 28 – 29 мм; тегла: 4,29 г; 4,41 г. Образ 26.

55 – 56. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но посредством две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 28 – 29; 28 – 31 мм; тегла: 4,20 г; 4,33 г. Образ 27.

57 – 58. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но посредством две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 27 – 29 мм; тегла: 4,15 г; 4,38 г. Образ 28.

59 – 60. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но посредством две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 29 – 30; 27 – 30 мм; тегла: 4,30 г; 4,38 г.

61 – 62. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 27 – 31 мм; 28 – 29 мм; тегла: 4,34 г; 4,37 г.

63 – 64. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 26 – 29; 27 – 30 мм; тегла: 3,56 г; 4,29 г. Образ 29.

65 – 66. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 27 – 30; 26 – 28 мм; тегла: 4,31 г; 4,38 г. Образ 30.

67 – 68. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но с две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 27 – 29; 27 – 30 мм; тегла: 4,27 г; 4,27 г.

69 – 70. Отсечени посредством една и съща опака монетна матрица, но посредством две различни лицеви матрици. AV; диаметри: 26 – 28; 28 – 29 мм; тегла: 3,86 г (част от периферията е вторично орязана); 4,35 г.

71 – 122. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 25 и 32 мм; тегла: 3,84 г (част от периферията е вторично орязана); 3,86 г (част от периферията е вторично орязана); 3,86 г (част от периферията е вторично орязана); 4,02; 4,02; 4,07; 4,10; 4,13; 4,14 (част от периферията е вторично орязана); 4,15; 4,17; 4,22; 4,26; 4,28; 4,28; 4,28; 4,29; 4,29; 4,29; 4,30; 4,30; 4,30; 4,30; 4,31; 4,31; 4,31; 4,31; 4,31; 4,32; 4,32; 4,32; 4,32; 4,32; 4,33; 4,33; 4,34; 4,34; 4,34; 4,34; 4,35; 4,36; 4,36; 4,36; 4,36; 4,37; 4,38; 4,38; 4,38; 4,38; 4,39; 4,40; 4,40 г. Образи 31 – 40.

123. Изработена чрез техниката „фуре“ (медно ядро с дебело златно покритие). Поради корозия на медното ядро златното покритие се е прокъсало на няколко места върху лицевата страна и под него се вижда корозиралото ядро. Отсечена посредством различна двойка монетни матрици. Диаметър 29 – 30 мм. Тегло 3,78 г. Образ 41.

Между маниакиона и пояса на лороса има два скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с пет скъпоценни камъка.

124 – 126. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 25 – 31; 27 – 30; 28 – 30 мм; тегла: 4,07 (част от периферията е вторично орязана); 4,35 г; 4,39 г. Образи 42 – 43.

127. Отсечена посредством една и съща опака монетна матрица с №№ 128 – 129, но посредством с различна лицева матрица. AV; диаметър 27 – 29 мм; тегло 4,34 г.

128 – 129. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 32; 28 – 31 мм; тегла: 4,23 г; 4,38 г. Образ 44.

130 – 131. Отсечени посредством една и съща двойка монетни матрици. AV; диаметри: 26 – 31; 28 – 30 мм; тегла: 4,37 г; 4,37 г. Образ 45.

132 – 142. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 26 и 32 мм; тегла: 3,95 г; 4,23 г; 4,25 г; 4,30 г; 4,32 г; 4,33 г; 4,35 г; 4,36 г; 4,37 г; 4,37 г; 4,37 г. Образи 46 – 48.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с четири скъпоценни камъка.

143 – 147. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметрите варират между 27 и 32 мм; тегла: 3,91 г; 4,27 г; 4,31 г; 4,36 г; 4,37 г. Образи 49 – 50.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с пет скъпоценни камъка.

148 – 149. Отсечени посредством различни двойки монетни матрици. AV; диаметри: 27 – 31; 26 – 30 мм; тегла: 4,32 г; 4,33 г. Образ 51.

Между маниакиона и пояса на лороса има три скъпоценни камъка; краят на лороса е украсен с шест скъпоценни камъка.

150. AV; диаметър 29 – 31 мм; тегло 4,30 г. Образ 52.

Както споменахме в началото, публикуваните понастоящем 150 номизми хистаменон са само част от значително по-голямо съкровище. Според нас най-вероятно е те да са около една трета или дори само една четвърт от цялостния му състав. Въпреки това въпросните 150 монети са най-голямата колективна находка (по-

точно част от такава) с номизми на Никифор III Вотаниат, съхранявана в български музей. Прави силно впечатление нейният хомогенен състав – само номизми от вида хистаменон и само на този император. Няма нито една монета на друг владетел. Това обстоятелство ни кара да предположим, че е много вероятно цялото съкровище да се е състояло само от такива монети.

От император Никифор III Вотаниат са познати три типа (класове) номизми хистаменон. Първият от тях, който е много рядък (Grierson 1973, 822), не е представен сред 150-те разглеждани тук монети. Вторият тип (клас) е представен само от два екземпляра (№№ 1 – 2 в каталога на настоящата публикация). Останалите 148 монети са от клас III (№№ 3 – 150 в каталога). Тази ситуация потвърждава направената отдавна констатация, че и екземплярите от клас II на номизмите хистаменон на Никифор III Вотаниат са също твърде редки (Grierson 1973, 822). Несъмнено клас III, който в хронологическо отношение е най-късен (Grierson 1973, 822), е бил издаван най-дълго време и в най-големи количества.

При съставянето на каталога на публикуваните тук 150 монети извършихме сравняване на монетните печати, посредством които те са били изработени. Резултатите показват, че са били използвани голям брой монетни матрици. Не се констатира нито един случай на значителен брой екземпляри, отсечени чрез една-единствена двойка монетни матрици. Това обстоятелство ясно показва, че пред себе си нямаме група новоотсечени монети, пристигнали в средновековния Бдин директно след производството им в императорската монетарница в Константинопол.

При подреждането на монетите в каталога сме използвали два диференциращи белега:

1. Брой на скъпоценните камъни, украсяващи императорския дивитисион между маниакиона и пояса на лороса.

2. Брой на скъпоценните камъни, украсяващи края на лороса, висящ от лявата ръка на императора.

Тези белези евентуално биха могли да се използват за обозначаване броя на официните (ателиетата) в Константинополската монетарница, в които са били изработвани номизмите хистаменон на Никифор III Вотаниат. Но за съжаление от направените констатации в това отношение не могат да се извлекат някакви смислени изводи. За пример ще разгледаме данните за броя на камъните между маниакиона и пояса на лороса, който е най-удобният белег за обозначаване на официнни отлики. При монетите от клас III(a), които са общо 20, три екземпляра са с четири камъка, изобразени на това място; шестнадесет броя са с три камъка и само една е с два камъка. Съвсем различна е ситуацията при екземплярите от клас III(b), които са общо 128 броя. От тях осем екземпляра са с три

камъка и цели 120 броя са с два камъка. Явно е, че този белег – брой на камъните, украсяващи дивитисиона между маниакиона и пояса на лороса, не показва някакво що-годе равномерно разпределение, за да може да се разглежда като официнна отлика.

Подобна неясна картина се получава и при наблюдението върху броя на скъпоценните камъни, украсяващи края на лороса, висящ от лявата ръка на императора. И при двата варианта на клас III доминират (особено силно при клас III(b) екземплярите с четири камъка, украсяващи въпросния лоросен край. Но се срещат, макар и много по-рядко, и екземпляри с по три, пет и шест камъка, изобразени на това място.

Засега най-вероятното предположение, което може да се направи, е, че при златното монетосечене на Никифор III Вотаниат елементите от украсата на императорския костюм не са били използвани като скрити белези, служещи за обозначаване на отделни официни в Константинополската монетарница, в която е било осъществявано това монетосечене. Явно тази практика е била въведена като един от елементите на голямата реформа на монетното производство, извършена по времето на император Алексий I Комнин в 1092 г.

Въз основа на сравняването на монетните печати, посредством които са били изработени разглежданите тук 150 монети на Никифор III Вотаниат, установихме, че това не са новоотсечени екземпляри, пристигнали в Бдин директно след производството им в монетарницата в Константинопол. Някои други наблюдения, направени при изследването на въпросните монети, също потвърждават този извод.

При някои от монетите вторично са орязани части от перифериите (виж например образи 14; 31; 42). Това е довело до известно редуциране на теглата им. Тази практика, която е много стара, е била използвана от някои нечестни златари и сарафи с цел незаконно обогатяване, въпреки че е била забранена и строго преследвана от страна на официалните власти.

При някои от монетите има ясни следи, че са били силно захапани със зъби (образи 11; 32). Това е също много стара практика, целяща да се провери дали монетните ядра не са направени от мед и само повърхностно позлатени, т.е. дали конкретната монета не е била изработена посредством техниката „фуре“. За това, че подобни опасения са имали реално основание, свидетелства обстоятелството, че сред публикуваните тук монети има един екземпляр, изработен чрез тази техника. Въпросната монета е с медно ядро, което преди отпечатването с монетните матрици е било покрито със златно фолио (№ 123 в каталога, образ 41). Поради това тя е със занижено тегло от едва 3,78 г, въпреки че периферията ѝ не е била вторично орязвана. Монетата няма следи от захапване и явно не е

била разпозната, преди да бъде депозирана в съкровището. При престоя ѝ в земята медното ядро е започнало да корозира и в резултат на това на няколко места златното фолио, което го обвива, се е прокъсало. Понастоящем окисленото медно ядро прозира през тези разкъсвания.

Анализът на стила на изображенията и на палеографията на надписите ясно показва, че въпросната монета, изработена посредством техниката „фуре“, не е дело на някое частно лице – тогавашен фалшификатор на златни монети, а е била изработена в официалната държавна монетарница в Константинопол. Всъщност този технически способ е бил използван понякога в императорската монетарница поради недостиг на скъпоценни метали. В някои случаи златни монети „фуре“ са били произвеждани в Константинополския монетен двор, за да бъдат включени в суми пари, предназначени за изплащане, по една или друга причина, на „варварите“ (Йорданов 1979, 8 – 16) извън пределите на империята или на нахлули на територията на Византия „варварски“ племена.

При 24 от 150-те монети установихме, че чрез специални тънки остриета са били врязани различни графити – било върху лицевата, било върху обратната страна. Инвентарните номера на тези 24 монети, като и местоположението на съответния графит са дадени по-долу, а очертанията на графитите са дадени в таблица II.

На графитите върху някои византийски златни монети от

1. № 32712 – лицето
2. № 32591 – лицето
3. № 32601 – опакото
4. № 32568 – лицето
5. № 32706 – опакото
6. № 32669 – опакото
7. № 32714 – лицето
8. № 32679 – опакото
9. № 32662 – лицето
10. № 32660 – опакото
11. № 32656 – лицето
12. № 32650 – лицето
13. № 32609 – лицето
14. № 32587 – лицето
15. № 32605 – лицето
16. № 32711 – лицето
17. № 32612 – опакото
18. № 32586 – лицето
19. № 32616 – опакото
20. № 32673 – опакото
21. № 32687 – опакото
22. № 32644 – лицето
23. № 32621 – лицето
24. № 32633 – лицето

периода XI – XIII в. е обърнато внимание отдавна (Gerasimov 1978, 123 – 146; Герасимова-Томова 1981, 7 – 17). Различни са хипотезите относно тяхното тълкуване и тук се въздържаме да вземем отношение към тях. В нашия случай е важно едно обстоятелство, за което цитираните автори са напълно единодушни. Тези графити са знаци, поставяни от различни сарафи, работили в многобройните

сарафски дюкяни, намиращи се в Константинопол и в други големи градове на Византия.

Следователно трите констатирани по-горе факта: вторичното орязване на перифериите на някои от монетите, следите от силно захапване със зъби при други и наличието на 24 екземпляра с врязани върху тях сарафски знаци ясно свидетелстват, че преди да бъдат трезорирани в град Бдин, разглежданите тук 150 номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат са участвали известно време в монетната циркулация във Византия.

От друга страна обаче, силно впечатление прави обстоятелството, че всичките 150 монети са само на един император – Никифор III Вотаниат. Тази хомогенност е много показателна. Според нас най-логичното обяснение за нея е, че монетите са част от някаква голяма парична сума, пристигнала в град Бдин директно от държавната хазна в Константинопол. Тази сума е била съставена само от номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат.

През втората половина на XI в. златните византийски монети постепенно, но неотклонно понижават чистотата на своята сплав (Grierson 1973, 39 – 44). Докато през царуването на Константин IX Мономах (1042 – 1055) тя е между 20 и 22 карата; през управлението на Константин X Дука (1059 – 1067) – между 17½ и 19 карата; при Роман IV Диоген (1068 – 1071) – между 16 и 18 карата, то през царуването на Никифор III Вотаниат достига до мизерните 8½ – 9½ карата. Това силно влошено златно съдържание на номизмите хистаменон на Никифор III Вотаниат личи ясно и по външния вид на публикуваните тук 150 екземпляра от тях. Те са с бледожълт цвят, ясно различаващ се от цвета на пълноценните златни монети на по-старите императори, които са били изработвани от злато с чистота между 22 и 24 карата. Освен това при отсичането им много от екземплярите са получили пукнатини по ядрата си. Това се дължи на обстоятелството, че в състава на металната сплав, от която са изработени, влизат много мед и сребро (около две трети от този състав). Поради това тази сплав не е ковка, а е и твърде крехка.

Не може да има съмнение, че през втората половина на XI в. в паричната циркулация на Византийската империя е съществувал голям хаос. От една страна, държавната хазна пускала в обращение новонасичаните все по-нискокаратови златни монети по принудителен курс, равняващ се на този на старите пълноценни златни номизми. От друга страна, при събирането на данъците и на разните други държавни вземания хазната предпочитала да получава пълноценни стари номизми, а както изглежда, новите, имащи понижени каратни съдържания, приемала вече по занижени курсове. Попадналите в хазната пълноценни златни монети не били пускани отново в обращение чрез правените от

нея държавни плащания, а били претопявани и пренасичани в нови, по-нискокаратови номизми. Държавните плащания били правени в различни видове обезценени златни монети с понижени златни съдържания, които обаче несъмнено са били пускани с принудителна стойност на пълноценни златни номизми.

От друга страна, попаднали веднъж в сферата на монетната циркулация, златните монети с различна чистота на сплавта, т.е. с различно каратно съдържание, получавали на пазара и различна покупателна стойност, съответстваща на реалното количество на съдържащото се в тях злато.

От този хаос изход бил намерен едва с проведената през 1092 г. от император Алексий I Комнин основна реформа на византийската монетна система, която въвела в циркулация изцяло нови монетни видове (номинали) и стабилизирала паричното обращение за повече от един век.

Да се върнем отново на публикуваните тук 150 номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат. Ще повторим изказаното от нас по-горе предположение, че хомогенността на тази голяма монетна група може да се обясни най-логично с това, че тя е част от някаква крупна парична сума, пристигнала директно в град Бдин от държавната хазна в Константинопол. Хомогенността на групата води до още един извод – това не е било съкровище от вида на т.нар. „семейни съкровища", трупано години наред, преди да бъде укрито в земята. Най-вероятно е твърде голяма парична сума, състояща се само от номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат, да е била укрита в Бдин наскоро след получаването на монетите от държавната хазна в Константинопол.

За историята на град Бдин през XI в. не се знае почти нищо. Известно е, че през 1003 г., според византийския хронист Йоан Скилица, „императорът (т.е. Василий II) се отправил на поход срещу Видин и го превзел със сила след цели осем месеца обсада" (Скилица-Кедрин: 1965, 282). Пак Скилица съобщава, че след превземането на града Василий II го укрепил „много добре" (Скилица-Кедрин, 1965, 282), т.е. превърнал го в здрава имперска крепост на брега на Дунав. Най-вероятно, както предполага Ст. Михайлов, в Бдин е „бил оставен византийски гарнизон, който продължил да квартирува тук около 180 години" (Михайлов 1961, 6).

Съвсем незначителни са сведенията за съдбата на град Бдин през интересуващия ни период – последните десетилетия на XI – началото на XII в. Византийският историк Никифор Вриений, говорейки за въстанието на Георги Войтех от 1072 – 1073 г., съобщава, че тогава „градовете придунавски до Видин се намирали в жалко положение" (Златарски 1972, 145). Има информация за някакво писмо на епископ на град Бдин, изпратено до известния охридски

архиепископ Теофилакт Охридски (1084 – 1107 г.), в което той се оплаква от „тежкото си и печално положение“ (Златарски 1972, 333). Ана Комнина споменава, че през 1114 г. баща ѝ – император Алексий I Комнин, получил сведение, че куманите преминали Дунав. Без да се бави, той потеглил към Бдин и пристигайки в града, узнал, че куманите, научавайки за неговото идване, избягали бързо (Златарски 1972, 218 – 219).

Тези съвсем откъслечни сведения все пак ни показват, че най-вероятно през въпросния период (последните десетилетия на XI – началото на XII в.) град Бдин е продължавал да бъде под една или друга форма контролиран от централната византийска власт, но положението му е било твърде тежко. И това е напълно обяснимо. Както изтъква Петър Мутафчиев, „когато Алексий Комнин заел престола (т.е. 1081 г.), на север областта между Дунав и Балкана била фактически загубена. В нея се разпореждали печенезите и Балканът не бил препятствие, което би могло да спре набезите на тия хищници из южните тракийски земи…“ (Мутафчиев 1995, 336 – 337).

Както изглежда, Бдин е бил един от малкото изолирани острови в българските земи на север от Стара планина, в който по онова време все още била запазена византийската власт. Това най-вероятно се е дължало на обстоятелството, че в него е стационирал някакъв византийски военен гарнизон. Добре известно е, че за да остане един такъв военен гарнизон верен на централното правителство, трябвало да получава подобаващо заплащане от него. Византийските власти много добре са помнели какво се е случило, когато през 1074 г. прекратили плащането на паричното възнаграждение, давано на военизираното погранично население на темата Паристрион срещу задължението му да отбива набезите на варварите (Мутафчиев 1973, 80 – 82). Тогава в резултат на избухналия бунт темата Паристрион заедно с нейния главен градски център Дръстър била откъсната от властта на византийските императори за около две десетилетия.

Според нас публикуваните тук номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат са част от някакво парично възнаграждение, изплатено от централната власт в Константинопол на намиращия се в град Бдин военен гарнизон. Трудно е да се каже кога точно е станало това. Но все пак ще си позволим да предположим една хипотеза, която ни се струва доста вероятна.

Всичките 150 монети са на Никифор III Вотаниат, но както доказахме по-горе, те не са пристигнали в Бдин директно след отсичането им в императорската монетарница в Константинопол. Преди това са участвали за известно време в монетната циркулация, след което под формата на данъци и други държавни вземания са попаднали в държавната хазна. Там трябва да са били групирани в кесии, всяка от които е съдържала точно определена парична

сума и е била запечатана. След това тези кесии са били изпращани по предназначение за осъществяването на различни държавни плащания.

Никифор III Вотаниат е царувал сравнително кратко – три години (от 3 април 1078 г. до 1 април 1081 г.). За да могат монетите от съкровището от Видин, съставено почти изцяло от номизми хистаменон от най-късния в хронологическо отношение клас III на този император, да се включат в циркулационната среда, след това да попаднат в държавната хазна и оттам да бъдат изпратени в град Бдин, е било необходимо немалко време. Следователно най-логично е да допуснем, че изпращането им в Бдин е станало някъде в края на царуването на Никифор III Вотаниат или, което е по-вероятно, в началото на управлението на Алексий I Комнин.

Почти веднага, след като Алексий I Комнин се възкачил на императорския престол, над Византия надвиснала много голяма опасност, която реално застрашила самото ѝ съществуване (Тивчев 1982, 76). Тя идвала от страна на норманите, които вече били завладели остров Сицилия и Южна Италия и образували там своя държава, чийто владетел станал техният предводител херцог Роберт Гискар. През месец май 1081 г., т.е. съвсем скоро след възцаряването на Алексий I, голяма норманска армия, подкрепена от флот, нападнала византийските владения по Адриатическото крайбрежие. Норманите завзели остров Корфу, нахлули в Епир и обсадили важния град Драч.

Алексий I бил принуден спешно да събира войските, с които разполагала неговата държава, за да се опита да окаже отпор на норманското нашествие. Тогава трябва да е бил призован да се присъедини към набързо сформираната от византийския император армия и гарнизонът на град Бдин. За да „повдигне“ ентусиазма на служещите в него военни, много е вероятно византийското правителство спешно да е изпратило в града значителна парична сума за изплащане на възнагражденията им. Според нас именно част от въпросната парична сума са публикуваните тук номизми хистаменон на предшественика на Алексий I Комнин, император Никифор III Вотаниат, открити във Видин.

Както споменахме по-горе, събитията са се развили много бързо (само около месец) след възцаряването на Алексий I. За толкова кратко време византийските финансови власти не са имали физическата възможност да организират, камо ли да осъществят ново монетно производство с името и образа на новия император. Поради това за спешните плащания на големи парични суми, свързани с експедитивното формиране на голямата армия, която трябвало да се противопостави на норманите, били използвани намиращи се в държавната хазна монети на по-ранни византийски

императори, най-вече на предшественика на Алексий I, Никифор III Вотаниат.

Спешно формираната от Алексий I Комнин голяма, около седемдесетхилядна армия обаче била напълно разбита от норманите и императорът заедно с оцелелите части от нея набързо избягал в Солун (Мутафчиев 1995, 339).

Според нас откритото във Видин монетно съкровище, от което са публикуваните тук 150 номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат, е било част от парите, изпратени на видинския гарнизон от централните власти в Константинопол някъде през май – юни 1081 г. Най-вероятно това съкровище е представлявало „дяла" на някой от началниците на гарнизона, който набързо е укрил монетите, преди да потегли с войниците си, за да се включат в сформираната от император Алексий I армия. При разгрома, който тази армия претърпяла от норманите, въпросният византийски висш офицер трябва да е загинал и поради това парите му са останали укрити в земята чак до наши дни.

Трябва да отбележим, че от българските земи са известни още няколко колективни находки, съдържащи по-големи количества номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат. Но като че ли само една от тях се е състояла, подобно на Видинското съкровище, само от монети на този император. Това е колективната находка, намерена през 1983 г. в местността Хисаря в землището на село Съдиево, Бургаско (Горова 1986, 79 – 85). В тази местност има развалини на стара крепост (Делирадев 1953, 72), за което свидетелства и самото ѝ име. От въпросното съкровище, което е било разпръснато от намервачите, в музея в Бургас са постъпили 11 монети, а Ив. Йорданов е видял още петнадесетина екземпляра при частни лица (Горова 1986, 79). Ще добавим, че в нумизматичния фонд на НИМ – София се съхраняват още 5 монети от това съкровище. Следователно са известни поне 31 монети от състава на колективната находка от село Съдиево, като всичките са само номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат.

Както изглежда, ситуацията с колективната находка от село Съдиево много наподобява тази със съкровището от Видин. Имаме немалка парична сума, съставена само от номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат, укрита в района на крепост, което предполага наличието в нея на военен гарнизон. Изводът се налага от самосебе си.

По-горе споменахме, че от българските земи са известни и други колективни находки, съдържащи по-големи количества номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат. Но в тях има монети и на други византийски императори. Заслужава да се отбележат следните монетни съкровища:

- Съкровището със златни монети от град Хисаря, намерено през 1922 г., което за съжаление не е запазено (Мушмов 1924, 242;

Hendy 1969, 354). То е съдържало 115 монети, от които Н. Мушмов е видял 65 броя, които се разпределят, както следва: 1 бр. номизма хистаменон на Михаил VII Дука (1071 – 1078); 58 бр. номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат (1078 – 1081); 1 бр. предреформена номизма хистаменон на Алексий I Комнин (1081 – 1092) и 5 бр. следреформени хиперпери на Алексий I Комнин (1092 – 1118).

- Колективната находка „Калевич" – част от съкровище със златни и сребърни византийски монети с неизвестно местонамиране, постъпила във фонда на НАИМ – София през 1897 г. Тази част от съкровище (Пенчев 2002 – 2003, 36 – 52) се състои от 1 бр. номизма хистаменон на Константин IX Мономах (1042 – 1055); 2 бр. номизми хистаменон на Константин X Дука (1059 – 1067); 4 бр. номизми хистаменон на Роман IV Диоген (1068 – 1071); 29 бр. номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат (1078 – 1081); 1 бр. милиаренсия на Никифор III Вотаниат; 8 бр. предреформени номизми хистаменон на Алексий I Комнин (1081 – 1092); 2 бр. предреформени милиаренсии на Алексий I Комнин и 1 бр. следреформена хиперпера на същия император.

- Съкровището, намерено при археологическите разкопки на средновековната крепост „Маркели" край Карнобат (Аладжов 2000, 453). То съдържа освен останалите предмети още и 37 златни монети, които се разпределят, както следва: 31 бр. номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат (1078 – 1081); 4 бр. следреформени хиперпери на Алексий I Комнин (1092 – 1118); 2 бр. хиперпери на Йоан II Комнин (1118 – 1143).

Очевидно е, че това са малки съкровища, натрупвани в по-дълги периоди от време, т.е. те са от вида на т. нар. „семейни съкровища". Характерно за тях е, че въпреки че са укрити след времето, когато е започнала монетната реформа на Алексий I Комнин (1092 г.), повечето от съдържащите се в тях монети са номизми хистаменон на Никифор III Вотаниат. Този факт ясно показва, че номизмите хистаменон на този император, по-конкретно тези от клас III, са били силно разпространени в циркулационната среда в българските земи през последните две десетилетия на XI в., че дори и през първите две десетилетия на XII в. По чистотата на своята златна сплав (около 9 карата) те са доста близки със следреформените електронови скифати на Алексий I Комнин, които са със златно съдържание около 7 карата (Hendy 1969, 10). Последните са със същите размери и тегла като предреформените номизми хистаменон. Така че според нас не е изключена възможността номизмите хистаменон на Никифор III Вотаниат да са участвали в паричното обращение и след 1092 г. по стойност, равна на тази на една нова следреформена електронова номизма, т. е. на една трета от стойността на основната реформена монетна единица – златната хиперпера.

В заключение ще отбележим, че откритите в споменатите по-горе няколко монетни съкровища доминиращи бройки номизми хистаменон на император Никифор III Вотаниат най-вероятно представляват една запазила се до наши дни материална следа от значителните финансови разходи, направени от неговия наследник на византийския престол Алексий I Комнин в самото начало на управлението му, при организирането на въоръжения отпор срещу застрашаващата самото съществуване на империята норманска агресия.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Аладжов 2000: Ж. Аладжов. Златен пръстен от крепостта Маркели край Карнобат. – В: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae. София, 2000, 453 – 456. [Zh. Aladzhov. Zlaten prasten ot krepostta Markeli kray Karnobat. – V: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae, Sofia 2000, 453 – 456.]

Герасимова-Томова 1981: В. Герасимова-Томова. Графити върху монети от Горнославското съкровище. – Нумизматика, 3, 1981, 7 – 17. [V. Gerasimova-Tomova. Grafiti varhu moneti ot Gornoslavskoto sakrovishte. – Numizmatika, 3, 1981, 7 – 17.]

Горова 1986: Д. Горова. Колективна находка от златни византийски монети от с. Съдиево, Бургаски окръг. – Известия на музеите от Югоизточна България, том IX, Плодвив, 1986, 79 – 85. [D. Gorova. Kolektivna nahodka ot zlatni vizantiyski moneti ot s. Sadievo, Burgaski okrag. – Izvestiya na muzeite ot Yugoiztochna Balgariya, tom IX, Plodviv, 1986, 79 – 85.]

Делирадев 1953: П. Делирадев. Приноси към историческата география на Тракия, том I, София, 1953. [P. Deliradev. Prinosi kam istoricheskata geografiya na Trakiya, tom I, Sofia, 1953.]

Златарски 1972: В. Златарски. История на българската държава през Средните векове, том II, София, 1972. [V. Zlatarski. Istoriya na balgarskata darzhava prez Srednite vekove, tom II, Sofia, 1972.]

Йорданов 1979: Ив. Йорданов. Византийски фалшиви златни монети (VI – XI в.). – Нумизматика, 4, 1979, 8 – 16. [Iv. Yordanov. Vizantiyski falshivi zlatni moneti (VI – XI v.). – Numizmatika, 4, 1979, 8 – 16.]

Михайлов 1961: Ст. Михайлов. Археологически проучвания на крепостта Баба Видавъв Видин. – Археология, 3, 1961, 1 – 8. [St. Mihaylov. Arheologicheski prouchvaniya na krepostta Baba Vida vav Vidin. – Arheologiya, 3, 1961, 1 – 8.]

Мутафчиев 1973: П. Мутафчиев. Съдбините на средновековния Дръстър. – В: Избрани произведения, том II, София, 1973. [P. Mutafchiev. Sadbinite na srednovekovniya Drastar. – V: Izbrani proizvedeniya, tom II, Sofia, 1973.]

Мутафчиев 1995: П. Мутафчиев. Лекции по история на Византия, том II, София, 1995. [P. Mutafchiev. Lektsii po istoriya na Vizantiya, tom II, Sofia, 1995.]

Мушмов 1924: Н. Мушмов. Колективни находки на монети, 1921 – 1922 г. – ИБАИ, том I, 1924, 239 – 243. [N. Mushmov. Kolektivni nahodki na moneti, 1921 – 1922 g. – IBAI, tom I, 1924, 239 – 243.]

Пенчев 2002 – 2003: В. Пенчев. Част от колективна находка със златни, електронови и сребърни монети от XI в. от фонда на АИМ – София. – Нумизматика и сфрагистика, 2002 – 2003, 36 – 52. [V. Penchev. Chast ot kolektivna nahodka sas zlatni, elektronovi i srebarni moneti ot XI v. ot fonda na AIM – Sofia. – Numizmatika i sfragistika, 2002 – 2003, 36 – 52.]

Скилица-Кедрин 1965: Скилица-Кедрин – В: Гръцки извори за българската история, т. VI, София, 1965. [Scylitize-Cedrenus 1965 – V: Gratski izvori za balgarskata istoriya, t. VI, Sofia, 1965.]

Тивчев 1982: П. Тивчев. Нападения на нормани. Кръстоносни походи. – В: История на България, том 3. Издание на БАН, София. 1982, 75 – 81. [P. Tivchev. Napadeniya na normani. Krastonosni pohodi. – V: Istoriya na Balgariya, tom 3. Izdanie na BAN, Sofia. 1982, 75 – 81.]

Gerasimov 1978: T. Gerasimov. Byzantinische Goldmünzen mit Graphiten. – Byzantinobulgarica, V, 1978, 123 – 146.

Grierson 1973: Ph. Grierson. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Vol. III. Washington, 1973.

Hendy 1969: M. Hendy. Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081 – 1261). Washington, 1969.

A HOARD OF NOMISMAS HISTAMENON OF EMPEROR NICEPHORUS III BOTANEIATES (1078 – 1081) FOUND IN THE KALETO NEIGHBOURHOOD IN VIDIN

Vladimir PENCHEV

SUMMARY

In the 1980s, during excavation works in the Kaleto neibourhood in Vidin, a coin hoard considerable in its volume was discovered. It consisted of Byzantine coins made of low-grade gold – *nomismas histamenon*. All 150 coins from the hoard minted during the reign of Emperor Nicephorus III Botaneiates were added to the main numismatic collection of the National Museum of History – Sofia. Most probably, these coins comprise only a third or even only a quarter of the entire hoard. Nevertheless, they are the largest coin hoard (or rather part of such a hoard) comprising *nomismas* of Nicephorus III Botaneiates kept in a Bulgarian museum. The homogeneity of the find is very indicative. The most logical explanation is that the coins were part of some large sum of money that arrived in the city of Bdin directly from the state treasury in Constantinople. This sum was composed only of the *nomismas histamenon* of Nicephorus III Botaneiates.

The information about the history of Bdin in the 11th century is very scarce. It seems that the town was among the few present-day Bulgarian cities to the north of the Balkan which had remained under the control of the Byzantine Empire in this century instead of being under the direct control of the Pechenegs. This was probably due to the fact that a Byzantine military garrison was stationed there. It seems very likely that the *nomismas histamenon* of Nicephorus III Botaneiates published here were part of a remuneration sent by the central government in Constantinople to the military garrison located in the town of Bdin. Almost as soon as Alexius I Comnenus ascended the imperial throne, a very great danger loomed

over the Byzantine Empire, which actually threatened its very existence. It came from the Normans, who had already conquered the island of Sicily and southern Italy and formed their own state there, of which their leader, Duke Robert Guiscard, became ruler.

In May 1081, i. e. shortly after the accession of Alexius to the throne, a large Norman army, supported by a fleet, attacked the Byzantine territory along the Adriatic coast. The Normans took the island of Corfu, invaded Epirus and laid siege to the important city of Dyrrhachium.

Alexius I was forced to hastily gather forces to resist the Norman invasion. It was probably the time when the Bdin garrison was summoned to join the hastily formed army of the Byzantine Emperor. It seems very likely that the Byzantine government urgently sent a considerable sum of money to pay their salaries to "boost" the enthusiasm of the soldiers serving there. We believe, the *nomismas histamenon* of Emperor Nicephorus III Botaneiates, Alexius I Comnenus' predecessor found in Vidin and published here were part of this payment.

As mentioned previously, the events unfolded very quickly (only about a month) after the accession of Alexius I. The Byzantine financial authorities were not able to organise, let alone strike, new coins bearing the name and the image of the new emperor in such a short time. Therefore, coins of earlier Byzantine emperors available in the state treasury, especially coins of Nicephorus III Botaneiates, Alexius I's predecessor, were used for the urgent payments of large amounts of money related to the quick formation of the large army meant to repel the Normans.

However, Alexius I Comnenus's large hastily formed army of about 70000 men was completely defeated by the Normans, and the emperor, together with other survivors hurriedly fled to Thessaloniki.

I believe that the coin hoard found in Vidin and the 150 *nomismas histamenon* of Nicephorus III Botaneiates published here were part of the money sent to the Bdin garrison by the central authorities in Constantinople, perhaps in May or June 1081. Most probably, this hoard was one of the garrison chiefs' "share", buried hastily before the officer left with his soldiers to join the army summoned by Emperor Alexius I. The officer's death during the rout of the Byzantine army by the Normans could explain why the money remained buried in the ground for so long.

Таблица I

1. $\overline{\text{IC}}$ / $\overline{\text{XC}}$

2. NIKHΦAECΠ' / TWROTANIAT'

Таблица II

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.
23.
24.

КАТАЛОГ

1 2

3 4

5 6

7 8

9 10

11 12

13 14

15 16

17 18

19 20

21 22

23 24

25 26

27 28

29 30

31 32

33 34

35 36

37 38

39 40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА 19 (2023)

МОНЕТА НА ЦАР КОНСТАНТИН АСЕН (1257 – 1277), ПРЕПЕЧАТАНА ВЪРХУ СРЕБЪРНО ЯДРО

Тенчо ПОПОВ

Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, София 1618, ул. „Проф. Иван Дуйчев“ № 18; tnpopov@gmail.com

ABSTRACT

The author studies an unknown silver coin of Tsar Constantine Asen (1257 – 1277), issued with the dies of the bronze type – “the tsar on a horse” over the silver trachy of Michael VIII Palaeologus with Andronicus II, issued without doubt after 1272.

Keywords: silver trachy; Tsar Constantine Asen; Jacob Svetoslav

Монетосеченето на цар Константин Асен е детайлно изследвано в българската нумизматична литература. То е известно чрез шест медни типа монети, ясно хронологизирани в последователността на тяхното издаване (Дочев 1982, 3 – 17; Дочев 2009, 59 – 84). Последните проучвания позволиха нискотегловният му VI тип „със серафим“ да се преотнесе към медното монетосечене на цар Георги I Тертер (1280 – 1292) поради появата на екземпляри, върху които ясно се чете името Георги, но и поради факта, че първообразът на монетната иконография е въведен във византийското монетосечене от император Андроник II след неговата интронизация през 1282 г. (Попов 2018, 10 – 20). При това положение най-късните монети, отсечени от името на цар Константин Асен, се явяват неговите номинали със значително редуцирано тегло от тип III – „царят на кон“ и тип IV – „царят прав, със звезди, бюст на Христос Пантократор“, които са определени от К. Дочев дори като *type immobilise* (Дочев 2012, 9).

В този нумизматичен контекст следва да се впише и новооткритата сребърна монета на цар Константин Асен (**Обр. 1**). Тя е отпечатана с матриците на неговия меден тип – „царят на кон“ (**Обр. 2**), върху сребърна монета на Михаил VIII Палеолог с Андроник II, издадена несъмнено след 1272 г., когато Андроник е обявен за съимператор на баща си (Grierson Class VIII, Nr. 36, Plate 13, Nr. 212 – 215; Bendall Nr. 85).

Описанието на монетата е, както следва:

Аверс: Царят на кон, в ход надясно, със стема с пендилия, облечен в официален орнат – дивитисион и развяващ се назад сагион, държи в дясната си ръка къс жезъл, завършващ с двоен кръст. Царското име не се е

отпечатало, видима е само буквата С, но от името Асен са видими трите последни букви.

Реверс: Бюст на Исус Христос с кръстат нимб. Дясната ръка е пред гърдите, а в лявата държи евангелие.

AR; 2,05 г; 22 – 25 мм

Обр. 1. Сребърна монета на цар Константин Асен, препечатана върху сребърна трахея на Михаил VIII Палеолог с Андроник II.
Fig. 1.A silver coin of Tsar Constantine Asen, overstrike of trachy of Michael VIII Palaeologus with Andronicus II.

Обр. 2. Медна монета на цар Константин Асен от типа „царят на кон".
Fig. 2. Copper coin of Tsar Constantine Asen of the type „the king on horseback".

Пред предните крака на коня се вижда отчетливо изображение на долната част от главата на архангел с ореол, остатък от първоначалното изображение върху сребърното ядро, при което над двамата съимператори е представен бюст на архангел с криле. Вероятно при повторното отпечатване монетата е била орязана, за да се намали теглото. Това личи както от нехарактерните остри ръбове, така и от половинчатото изображение на благославящия двамата императори архангел (**Обр. 3**).

Данни за намирането на монетата не са известни. Тя беше продадена на аукцион с обозначението „неопределена византийска сребърна трахея" и днес принадлежи към частна българска колекция. Автентичността ѝ е безспорна – ядрото и изображенията не показват никакви следи от съвременна интервенция.

Представеният по-долу нумизматичен анализ се обуславя от няколко обстоятелства. На първо място не може да се смята, че монетата е част от парична реформа, предполагаща въвеждането на сребърен номинал. Довод за това е фактът на нейната уникалност – реформата предполага отсичането на голямо количество монети. Освен това би било естествено новият

Обр 3. Сребърна трахея на Михаил VIII Палеолог с Андроник II.
Fig 3. Silver trachy of Michael VIII Palaeologus with Andronicus II.

Обр. 4. Аверс на медна монета на Яков Светослав. Царска корона с пендилия.
Fig. 4. Obverse of a copper coin of Jacob Svetoslav. Royal crown with pendilia.

сребърен номинал да се отличава със своя иконография, а не да копира иконографията на господстващия меден номинал. И не на последно място – в самата Византия сребърните номинали на Михаил VIII не са особено популярни и се издават предимно по пропагандни съображения, а не с оглед на належаща нужда на паричното обращение. В този икономически контекст и с оглед ескалиращото господство на Балканите на сребърния венециански грош реформа на българското монетосечене с въвеждането на конкавна сребърна монета изглежда необяснима.

На второ място сребърната монета на цар Константин Асен не може да се разглежда и като нестандартно монетосечене, резултат от грешка на гравьора – монетата очевидно не е проба на новосъздадена матрица за медния тип „царят на кон“, защото такава проба не би следвало да се направи върху благороден метал като среброто, още повече че отпечатъкът изглежда направен от стара и вече износена матрица.

Следователно сребърната монета на цар Константин Асен, отпечатана с матриците за неговия меден тип „царят на кон“, е плод на настъпили необичайни политически обстоятелства, които са изисквали като отговор от царските власти отпечатването на малко количество сребърни трахеи, при това в кратко време, което не е позволило изработването на специални матрици.

Известно е, че цар Константин и царица Мария са правили всичко възможно да гарантират трона на своя син Михаил – той бил обявен за съцар

на баща си съвсем невръстен, още преди 1272 – 1273 г. (Пахимер 1980, 170; Дуйчев 1944, 65) и бил публично изтъкван фактът за неговото порфирородство (Дуйчев 1944, 279 – 280). Логично би било издигането на малолетния Михаил за съцар да бъде пропагандирано със специално отсечени монети, но при тези обстоятелства би следвало да се изпише неговото име. Сигурно е, че сребърната монета не е отсечена по този повод, още повече че препечатаната сребърна монета има за *terminus post quem* 1272 г., когато е издадена монетата на Михаил VIII с неговия съимператор Андроник.

Какви биха могли да бъдат тези извънредни политически обстоятелства, принудили финансовите власти инцидентно да отсекат сребърни монети от името на цар Константин?

Константин Тих заел престола на Асеневци, след като през 1256 г. погинали последните двама мъжки потомци на българската царска династия – Михаил Асен и неговият първи братовчед Калиман. Изборът на болярския съвет паднал върху скопския болярин, който първо трябвало да се разведе, а след това да се ожени за Ирина Ласкарина Асенина и именно чрез този брак да придобие права върху трона на Асеневци (Пахимер 1980, 166 – 167). Несъмнено болярите са се надявали на мъжки наследник от този брак, Асеневец по майчина линия, на когото Константин да остави царството.

Съдбата обаче отредила друго. Към 1268 г. Ирина починала, без да дари царствения си съпруг с наследник. За да се утвърди на трона и да спечели благоволението на византийския император, цар Константин побързал да се ожени повторно за Мария, племенница на Михаил VIII. При това положение българската царска корона нямало как да бъде наследена от потомък на Асеневата династия.

През 1264 г. друго неблагополучие сполетяло българския цар – той счупил крака си след падане при езда и оттогава „го возели в колесница като обикновен товар“ (Пахимер 1980, 172; Ников 1920, 184; Златарски 1940, 514). Средновековното теократично и провиденциално разбиране за царската власт обаче не допускало тронът да се заема от сакат човек – царят се разглеждал като земна еманация на божието съвършенство. Именно по тази причина през 1282 г. сръбският крал Стефан Драгутин се принудил да отстъпи кралството на своя брат Стефан Урош II Милутин. Инцидентът от 1264 г. отворил една голяма, при това легална възможност царската власт на Константин да бъде оспорена.

Претендентът Яков Светослав не само бил физически здрав, но и „водил една внучка на великия Асен и чрез това е имал... повече право върху търновския престол, отколкото владеещия цар Константин“ (Ников 1920, 185). Той си присвоил царската титла, която му била призната от унгарския крал Стефан V и фактически обособил владението си като независимо от Търново царство след 1266 г. (Ников 1920, 138; Златарски 1940, 519; Димитров 1998, 175, 195). Със своята политическа активност Яков Светослав се превърнал в „опасен съперник на търновската династия“ (Ников 1920, 189).

За да отстрани сериозната заплаха за властта на своя съпруг и син царица Мария решила първоначално да интегрира претендента Яков Светослав в царското семейство и същевременно във властта, а впоследствие да го елиминира физически. През 1275 г. тя организирала в Търново специална пищна церемония, при която осиновила вероятно по-възрастния от самата нея Яков Светослав, като му отредила положението на втори син след порфирородния Михаил (Пахимер 1980, 171). С този акт претендентът вече се наредил на второ място в листата на престолонаследието и изглежда е получил обещание за участие в бъдещ регентски съвет.

При пристигането си в Търново Яков Светослав вероятно е донесъл със себе си предварително изсечени медни монети с неговото име (**Обр. 4**), които били раздадени на стеклото се множество. Монетите били отсечени именно с цел да бъдат раздавани на населението за пропагандиране личността на Яков Светослав (Пенчев 1985, 23; Юрукова, Пенчев 1990, 178 – 179; Пенчев 1999, 92). Това твърдение се доказва от факта, че те се намират днес в цяла Северна България, но отсъстват в района на Видин, където той предполагаемо резидирал.

От нумизматична гледна точка монетосеченето на Яков Светослав се характеризира с няколко особености. На първо място е сигурно, че тези монети са създадени от неумел и неук гравьор – изображенията са груби и елементарни, което ги отличава от цялата продукция на монетарницата в Търново и изключва възможността да са отсечени там. Точният момент във времето на управление на Яков Светослав, в който монетите са издавани, не може да бъде определен от техния метричен стандарт, нито от съдържанието на колективните находки, в които те присъстват. Освен споменатата по-горе хипотезата на Вл. Пенчев за специално монетосечене с оглед използване при церемонията от 1275 г., която ние напълно възприемаме, е известна и хипотезата на К. Дочев за дълговременно монетопроизводство в интервала 1263 – 1273/75 г. (Дочев 1980, 6; Дочев 2009, 86).

От изключителна важност за определяне на нумизматичните характеристики на монетосеченето на Яков Светослав е използваната иконография, чрез която е изобразена фигурата на издателя. Владетелят е коронован с ниска корона, украсена с пендилия, което несъмнено е изображение на царска корона. Облечен е с дивитисион (царски костюм), украсен с таблиони, макар и несръчно предадени от гравьора. Чрез меча в дясната му ръка и щита в лявата е представен като воин – защитник на държавата, а това е широко разпространено изображение на императора през XIII в. Освен това е алюзия за безпомощното състояние на сакатия Константин. В надписа освен името, отбелязано с буквите СВТ, присъства и названието ΔΕΣ/ ΠΟΤΗΣ/, устойчиво използвано от византийските владетели като означение на тяхното императорско достойнство. Използваната иконография ни представя Яков Светослав като цар, а не като деспот под върховната власт на управляващия цар Константин.

В българската нумизматика монетите на Яков Светослав са окачествени като деспотско, но същевременно и претендентско монетосечене. Тук следва да припомним, че във византийския свят правото на монетосечене е изключително царско право. През целия XIII век има само два прецедента на деспотско монетосечене – на деспот Мануил Комнин Дука в Солун и на деспот Михаил II Дука в Епир след 1230 г., които обаче са реализирани след царска санкция – на самите монети деспотите са представени под благословията на българския цар Йоан II Асен, който е обозначен с титлата и името си. (Попов 2023, 11 – 21). Ако монетите на Яков Светослав са издадени в качеството му на деспот, то на тях задължително трябва да присъства поне името на неговия сюзерен – цар Константин. В противен случай става дума за узурпация на изключителното царско право на монетосечене. Ето защо те са по-скоро материален израз на неговите царски претенции.

Можем да си представим неприятната изненада на царица Мария, когато била поставена пред свършен факт – неразрешено от царската власт монетосечене, на което не само липсвало името на цар Константин, но самият издател бил изобразен като цар, при това защитник на отечеството. Вероятно в тази непредвидена ситуация тя наредила да се препечатат наличните в хазната сребърни монети с използваните матрици от медното монетосечене от типа „царят на кон“ с името на Константин. И докато Яков Светослав раздавал на събралото се на церемонията множество нискостойностните медни монети със своето име, царица Мария раздавала скъпите сребърни монети, с което ясно показвала кой е действащият цар.

Сребърната монета на цар Константин най-вероятно е издадена като отговор на царските власти срещу неоторизираното монетосечене на Яков Светослав, разпространено в Търново при церемонията по неговото осиновяване през 1275 г.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Димитров 1998: Хр. Димитров. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998. [Dimitrov 1998: Chr. Dimitrov. Balgaro-ungarski otnoshenija prez Srednovekovieto. Sofia, 1988.]

Дочев 1980: К. Дочев. Монетосеченето на деспот Яков Светослав. – Нумизматика, 1980, 1, 3 – 8. [Dochev 1980: K. Dochev. Monetosecheneto na despot Jakov Svetoslav. – Numizmatika, 1980,1, 3 – 8.]

Дочев 1982: К. Дочев. Хронология на монетосеченето на цар Константин Асен (1257 – 1277). – Нумизматика, XVI, 2, София, 1982, 3 – 17. [Dochev 1982: K. Dochev. Chronologija na monetosecheneto na tsar Konstantin Asen (1257 – 1277). – Numizmatika, XVI/2, S. 1982, 3 – 17.]

Дочев 2009: К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век. В. Търново, 2009. [Dochev 2009: K. Dochev. Katalog na balgaskite srednovekovni moneti XIII – XIV vek. Veliko Tarnovo 2009.]

Дочев 2012: К. Дочев. Колективна находка с медни монети на цар Константин Асен (1257 – 1277) от крепостта Трапезица, Велико Търново. – Нумизматика,

сфрагистика и епиграфика, 8, София, 2012, 90 – 96. [Dochev 2012: K. Dochev. Kolektivna nahodka s medni moneti na tsar Konstantin Asen (1257 – 1277) ot krepostta Trapezitza, Veliko Tarnovo. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika 8, Sofia, 2012, 90 – 96.]

Дуйчев 1944: Ив. Дуйчев. Изь стара българска книжнина. Книга втора. София, 1944 [Duychev 1944: Iv. Duychev. Izy starata balgarska knijnina. Kniga vtora. Sofia, 1944.]

Златарски 1940: В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. III. София, 1940. [Zlatarski 1940: V. Zlatarski. Istorija na balgarskata darjava prez srednite vekove. T. III. Sofia, 1940.]

Ников 1920: П. Ников. Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 година. – Сборник на Българската академия на науките, книга XI, София, 1920, 1 – 200 [Nikov 1920: P. Nikov. Balgaro-ungarskite otnoshenija ot 1257 do 1277 godina. – V: Sbornik na Balgarskata akademija na naukite, kniga XI. Sofia, 1920, 1 – 200.]

Пахимер 1980: Г. Пахимер. История. – В: Гръцки извори за българската история, т. X. София, 1980, 149 – 217. [Pahimer 1960: G. Pahimer. Istorija. – V: Gratzki izvori za balgarskata istorija, t. X, Sofia, 1980, 149 – 217.]

Пенчев 1985: Вл. Пенчев. Опит за установяване на датировката на монетосеченията на Мицо и Яков Светослав. – Нумизматика, XIX, 2. София, 1985, 20 – 25. [Penchev: Vl. Penchev. Opit za ustanovjavane na datirovkata na monetosechenijata na Mitzo I Jakov Svetoslav. – Numizmatika XIX/2. Sofia, 1985, 20 – 25.]

Пенчев 1999: Вл. Пенчев. Колективна находка с медни монети на деспот Яков Светослав. – Нумизматика и сфрагистика, VI, 2. София 1999, 89 – 102 [**Penchev:** Vl. Penchev. Kolektivna nahodka s medni moneti na despot Jakov Svetoslav. – Numizmatika i sfragistika, VI, 2. Sofia, 1999, 89 – 102.]

Попов 2018: Т. Попов. Неизвестен тип медна монета на Георги I Тертер. – Минало. 2018, 2, 10 – 20. [Popov 2018: T. Popov. Neizvesten tip medna moneta na Georgi I Terter. – Minalo 2018, 2, 10 – 20.]

Попов 2023: Т. Попов. Солун и Епир под върховната власт на цар Йоан II Асен след 1230 г. София, 2023. [Popov 2023: T. Popov. Solun I Epir pod varhovnata vlast na tsar Ioan II Asen sled 1230 g. Sofia, 2023.]

Юрукова, Пенчев 1990: Й. Юрукова, Вл. Пенчев. Български средновековни монети и печати. София, 1990. [Jurukova, Penchev: J. Jorukova, Vl. Penchev. Balgarski srednovekovni moneti I pechati. Sofia, 1990.]

Bendall 1988: S. Bendall. A private collection of Palaeologan coins. Wolverhampton, 1988.

Grierson 1999: Ph. Grierson. Byzantine coins in the Dumbarton Oaks collection and in the Whittemore collction. Vol. 5, part II, Washington, 1999.

A COIN OF TSAR CONSTANTINE ASEN (1257 – 1277), OVERSTRUCK ON SILVER FLAN

Tencho POPOV

SUMMARY

The newly found silver coin of Tsar Constantine Asen (**Fig. 1**) is issued with the dies of the bronze type – "the tsar on a horse" (**Fig. 2**) over the silver trachy of Michael VIII Palaeologus with Andronicus II, cut without doubt after 1272, when Andronicus is proclaimed as co-emperor with his father (**Fig. 3**). The parameters are: weight – 2.05 g and diameter 22 – 25 mm.

The coin was struck to mark the events in Tarnovo in 1275, when the pretender to the throne Jacob Svetoslav was adopted by Tsaritsa Maria, the wife of Tsar Constantine Asen, during a church ceremony. Consequently, he became second in succession to Constantine's Asen throne.

When Jacob Svetoslav arrived at Tarnovo he brough with himself coinage issued in his name (**Fig. 4**), which had him depicted as a tsar, protector of the realm. As a counter-measure to this unauthorised coinage and to the political challenge created by it the local authorities ordered the issuance of silver coins in the name of the ruling Tsar Constantine Asen.

МОНЕТИТЕ ОТ СЪКРОВИЩЕ, ОТКРИТО В РАЙОНА НА КАЗАНЛЪК (XIV В.)

Женя ЖЕКОВА*, Красимир КРЪСТЕВ**

**Регионален исторически музей – Шумен, Шумен 9700, бул. „Славянски“ № 17; zhenya.zhekova@yahoo.com*
***Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, Шумен, ул. „Университетска“ № 115*
***Исторически музей „Искра“ – Казанлък, Казанлък, ул. „П. Р. Славейков“ № 18 krusteff77@shu.bg; krusteff77@yahoo.com.au*

ABSTRACT

The circumstances related to the discovery of the treasure remain unknown. According to unofficial information, it was found in the area of the present-day town of Kazanlak. The fragment of the treasure that has reached our days consists of two parts – jewelleries and gold coins. The coins are seven Byzantine hyperpyra – one of the so-called "John's" type and six of Emperor John V Palaeologus. Probably the treasure was buried because of the Ottoman invasions in the Kazanlak region most probably shortly before 1388.

Keywords: treasure; Palaeologan gold coins; John V Palaeologus, Kazanlak

ОБСТОЯТЕЛСТВА ПРИ НАМИРАНЕ НА СЪКРОВИЩЕТО

На 17 ноември 2017 г. при рутинна пътна полицейска проверка в покрайнините на град Казанлък е спрян автомобил с двама пътници, които са се сторили съмнителни на полицейския патрул. На задната седалка, покрита с дреха, е открита дървена кутия (за която те твърдят, че е шах), а в нея – старателно пришити към мек плат накити и монети (шестте перпери, обект на настоящата статия). На дъното на кутията са установени още една златна монета (перперата „Йоанов“ тип) и неопределим кръгъл монетовиден предмет от бял метал. Двамата пътници в автомобила твърдят, че са закупили въпросните предмети от аукцион в чужбина, като предоставят и документация, която по време на съдебното производство се оказва недействителна, подправена или по-скоро нагодена за случая, за да послужи за евентуално оправдаване на подсъдимите. При обиска са открити и други старинни, предимно антични предмети и монети, както и иманярска литература. В автомобила е открита и нумизматична литература, отнасяща се

до византийското златно монетосечене. Още на следващия ден Красимир Кръстев в качеството си на уредник в Историческия музей в град Казанлък е извикан в Районното полицейско управление, където установява, че при част от накитите (вътре във висулките) са налице останки от почвени налепи. Нито накитите, нито монетите са почистени (всички са с добре съхранена оригинална патина). Чак до самия край на тази съдебна сага, проточила се няколко години и на няколко съдебни инстанции, подсъдимият поддържа тезата, че накитите и монетите са закупени от чужд аукцион. При обиска е открита и много подробна карта на централната част на Стара планина, северно от град Казанлък. По непотвърдени сведения от пожелали анонимност граждани на Казанлък предметите произхождат от територията на Казанлъшката котловина. Възможно е да са укрити във или край няколкото известни на науката средновековни укрепления или селища по южните ѝ склонове. Възможно е перперата „Йоанов" тип да е намерена отделно, като бегло основание за това може да се търси във факта, че тя не е пришита заедно с другите шест монети и накитите, а е поставена свободно на дъното на кутията. Хронологическата близост на шестте монети и накитите дава достатъчно основание да се говори за колективна находка, за естеството на която нищо по-конкретно не може да се каже. Не е известно и дали това е пълният състав на находката. За съжаление това е цялата информация, съпътстваща откриването на съкровището, с която авторите на настоящата статия разполагат.

Накитите вече са публикувани, като в публикацията са изложени хипотезите на автора за притежателя на съкровището и неговата съдба (Овчаров 2022, 93 – 104 с цит. лит.). В настоящия текст накитите ще бъдат представени чисто информативно, за да се добие представа за цялостния вид на съкровището. Става въпрос за два чифта сребърни позлатени наушници, огърлица от мъниста от полускъпоценни камъни, мъниста, сребърна позлатена торква (Овчаров 2022, 92). Като цяло те са характерни за периода XIII – XIV век и са сравнително добре представени сред находките у нас. Разпространени са по цялата територия на Средновековното българско царство, но в най-голямо количество се срещат в централните части, най-вече на север от Стара планина. Огърлицата е съставена от 19 полускъпоценни камъка (14 мъниста от кварц и 5 от карнеол). Двата чифта наушници са с различна форма и украса, като единият е със слепени конуси, а другият с полусфери. Към тях трябва да се добавят още два броя малки по размер висулки от обици със сферична форма, както и още три по-големи различни висулки за обици (две от тях са много близки по форма, размери и украса). Торквата (или колан за малко момиче на възраст до 11-12 години?) е от двойно усукана сребърна позлатена тел с апликирана върху нея филигранна жица. Идентификацията и описанието на накитите от съкровището дължим на доц. д-р Деян Рабовянов от НАИМ – БАН – филиал Велико Търново, на когото изказваме най-сърдечни благодарности.

МОНЕТИТЕ ОТ СЪКРОВИЩЕТО

Освен накитите в състава на съкровището влизат и седемте златни византийски монети (перпери), обект на настоящата статия. За първи път те са съобщени в публикацията на Николай Овчаров (Овчаров 2022, 92), но без подробен каталог и коментар. Монетите са инвентирани в нумизматичния отдел на Историческия музей в град Казанлък. Следва описанието им.

„Йоанов тип“ перпера
Неизвестна монетарница – Дочев 2019, 13 – имитативни емисии от периода 1225/30 – 1270 г.

Лице. Абревиатура IC // XC. Исус Христос с линеарен нимб, брада и мустаци, туника и колобион седи на трон без облегалка. С дясна ръка благославя, а в лява ръка държи евангелие, което е украсено с пет бисера.

Опако. Вертикален надпис в две колони: ΙѠ ΔЄСПОТНС// ТѠ ПОРФVРОГЄNО. В средата: MP – ΘV. Буквите са украсени със серифи в краищата.

Императорът прав, насреща, със стема с пропендулии, маниакион, дивитисион и лорос с „клетъчна украса“. В дясна ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в лява ръка – анексикакия. Вдясно от него е представена Богородица с нимб, туника и мафорий, която го коронясва с дясната ръка, а лявата е поставена молитвено пред гърдите.

1. Инв. № 4619. Д. 23/24 мм. Т. 4,38 г ↑↓ (вторично орязана по периферията, като орязването е контролирано в единия край) (**Обр. 1**).

Лице. Абревиатурата IC// XC не се вижда. Краката на трона са украсени с пет вертикално разположени бисера. Вдясно от лявата ръка е разположена украса от три бисера. Липсва зрънчест кръг. Долу вдясно, в монетното поле е издраскан графит, който вертикално се чете като I, а околовръст – като H.

Опако. Вертикален надпис, от който се виждат следните букви …// ТѠ П… Буквите са украсени със серифи в краищата. Лицето на императора е издължено, с изострена брада и мустаци. Пропендулиите на императора са представени с три вертикално разположени бисера. Дръжката на лабарума е с две уширения. Липсва зрънчест кръг.

Йоан V Палеолог (1341 – 1391)
I фаза (1341 – 1347) – Период на регентство и гражданска война – Анна Савойска и Йоан V – Константинопол – Bendall 1988, no 190; Grierson 1999, Pl. 52. 942 – 943; Lianta 2006, no 845; Дочев 2017, № 406 – 411.

Лице. Вертикален надпис в две колони: ANΔPONIKOC вляво и IC XC вдясно.

Император Андроник III е представен в ¾ ръст, коленичил пред Исус Христос, с вдигнати пред гърдите в молитвен жест ръце. Императорът е със стема с пропендулии с по два бисера, маниакион, дивитисион и лорос. Исус Христос е с нимб, брада, туника и колобион, с д.р. благославя императора, а в л.р. държи евангелие.

Опако. Вертикален надпис в три колони: вляво ANNA, горе в средата ΙѠ, вдясно – ЄN ΧѠ.

Императрицата Анна Савойска вляво и престолонаследникът Йоан вдясно, прави, насреща. Анна е със стема, хламида, дивитисион и лорос. В д.р. държи скиптър с къса дръжка, завършващ с трилистник на върха, а л.р. е положена пред гърдите. Йоан е със стема с пропендулии от по два бисера, маниакион, дивитисион и лорос. В д.р. държи анексикакия, а в л.р. скиптър с къса дръжка, завършващ с кръст на върха.

2. Инв. № 4613. Д. 23/26 мм. Т. 4,22 г. ↑↓. По периферията на монетното ядро се забелязват характерните за епохата напуквания (**Обр. 2**).

Лице. Вертикален надпис в две колони: ANΔPONIKOC вляво и IC XC вдясно. Двоен зрънчест матричен кръг. Долната част на фигурата на императора е заличена, вероятно поради износване на матрицата.

Опако. A… // … N X. Част от вертикален надпис. Вляво, над буквата A, голяма сигла Г. Линеарен матричен кръг. Горната част на фигурата на Анна Савойска е заличена, вероятно поради износване на матрицата.

3. Инв. № 4614. Д. 22/27 мм. Т. 4,84 г. ↑↓. Дълбока пукнатина, започваща от периферията и стигаща до центъра на ядрото (**Обр. 3**).

Лице. ...PONIK../// ... В долната част на императорската фигура се вижда издраскан графит, наподобяващ буквата Х. Следи от зрънчест матричен кръг.

Опако. AvA…//… Силно износена матрица, вследствие на което изображенията върху най-изпъкналата част на монетата са заличени. Следи от зрънчест матричен кръг.

Йоан V Палеолог (1341 – 1391)
II фаза (1347 – 1353) – Йоан V Палеолог и Йоан VI Кантакузин – Константинопол –
Bendall 1988, no 285; Grierson 1999, 183; Lianta 2009, 271; Дочев 2017, Таблица 6.461

Лице. Бюст на Богородица Оранта с туника и мафорион, сред стените на Константинопол, представен като крепост с четири кули.

Опако. Кръгов надпис: IѠЄNXѠ (вляво), IѠЄNKXѠ (вдясно), а в средата IC XC. Йоан V, голобрад, е представен вляво, а Йоан VI, с брада и мустаци – вдясно. Императорите са със стеми с пропендулии, маниакиони, дивитисиони и лороси, ръцете им са вдигнати в молитвена поза пред гърдите. По средата – права фигура на Исус Христос с нимб, туника и колобион, който ги благославя.

4. Инв. № 4615. Д. 22/24 мм. Т. 4,52 г. ↑↓ По периферията на монетното ядро се забелязват характерните за епохата напуквания и отчупвания (**Обр. 4**).

Лице. Бюст на Богородица Оранта с туника и мафорион, сред стените на Константинопол, представен като крепост с четири кули. Долу – вляво и вдясно по една шестлъчна звезда. Следи от зрънчест матричен кръг.

Опако. От кръговия надпис не са запазени букви. Единствено се вижда IC, вдясно от главата на Исус Христос. Следи от зрънчест матричен кръг.

5. Инв. № 4616. Д. 23/24 мм. Т. 4,27 г. ↑↓ По периферията на монетното ядро се забелязват характерните за епохата напуквания и отчупвания (**Обр. 5**).

Лице. Същото изображение като № 4. Долу вляво – И, вдясно – Ф. Горе вляво и вдясно по една шестлъчна звезда. Следи от зрънчест матричен кръг.

Опако. Същото изображение като № 4. Запазен е надписът IC XC от двете страни на фигурата на Исус Христос. Частично запазен зрънчест матричен кръг.

6. Инв. № 4617. Д. 23/27 мм. Т. 3,26 г. ↑↓ Част от периферията на монетата е отчупена (**Обр. 6**).

Лице. Същото изображение като № 5. Долу вляво – В, вдясно – А. Горе вляво и вдясно по една шестлъчна звезда. Следи от зрънчест матричен кръг.

Опако. Същото изображение като № 5. Вижда се част от кръгов надпис IѠ...

Запазен е надписът IC XC от двете страни на фигурата на Исус Христос. Запазен е зрънчестият матричен кръг.

7. Инв. № 4618. Д. 23.5/24 мм. Т. 4,30 г. ↑↓ Периферията е без пукнатини и отчупвания (**Обр. 7**).

Лице. Същото изображение като № 6. Долу вляво – В, вдясно – А. Горе вляво и вдясно по една шестлъчна звезда. Следи от зрънчест матричен кръг.

Опако. Същото изображение като № 6. Вижда се част от кръгов нечетлив надпис. В горната си част изображението на Исус Христос е заличено вследствие на захабена или износена матрица. Частично запазен зрънчест матричен кръг.

КОМЕНТАР НА НАХОДКАТА

Достигналото до нас със сигурност не е целият състав на находката. Но оцелелите накити и монети дават информация, която позволява да бъде извършен анализ, да се постави хронологична рамка на съкровището, както и да се потърсят паралели със сходни, вече известни на науката трезори.

И седемте оцелели до днес златни перпери са със спорна атрибуция и датировка. Това изключително много затруднява тяхното точно идентифициране и обвързване с монетосеченето на конкретен владетел. Монетите на императорите от династията на Палеолозите са все още едни от най-проблемните във византийската нумизматика. Въпреки че в последните години както в чужбина, така и у нас се появиха няколко мащабни по рода си изследвания, те все още не дават категоричен отговор на много въпроси. Между авторите има и разминаване при атрибутирането на някои монетни типове. Най-общо перперите на Палеолозите се отличават със своя схематичен стил, груба изработка, нечетливи надписи, като цяло непредставителен външен вид. Освен това за тях са характерни знаци под формата на букви, звезди, точки, трилистници и др., наречени сигли, поставяни предимно на лицевата страна на монетите, които понякога са ключът за идентифицирането на дадена емисия. Натрупаният материал е позволил на нумизматите, занимаващи се с тези монетосечения, да групират и обособят сиглите по владетели и монетни типове. Комбинациите, които са поставени върху монетите от нашето съкровище, се разминават с вече установените, което затруднява точната идентификация на всяка една от тях. Често върху монетите на Палеолозите са издрасквани графити, чието истинско предназначение въпреки изказаните хипотези все още е спорно (Gerasimov 1978, 124 – 140; Герасимова-Томова 1981, 5 – 16; Марков 2018, 166 – 173; Жекова 2018, 235 – 239). Те се поставят единствено върху златни византийски монети от периода XII, XIII и XIV в. Такива констатираме и върху две от монетите от разглежданото тук съкровище. Двата графита могат да бъдат както буквени означения, така и числови стойности.

Хронологически най-ранната монета в находката е перперата от т. нар. „Йоанов" тип. Това са едни от най-дискусионните златни монетосечения, като цяло приемани за емитирани от никейския император Йоан III Дука Ватаци (1222 – 1254). Тук няма да се спираме на продължаващата вече десетилетия полемика кой, кога и защо сече монетите с името „Йоан". Факт е, че това са най-многобройните перпери в Българското средновековие, чието изобилие повдига много от въпросите около тяхното производство, атрибуция и хронология. В състава на колективните монетни находки, документирани от територията на България, тези монети съставляват близо 95% от монетната маса (Дочев 2019, 18). Често срещани са и като единични екземпляри.

Натрупването на нумизматичен материал, както и концентрацията на тези монети в определени района на Балканите доведе до преразглежда-

не не само на тяхната датировка, но и на техния издател. Напоследък все по-голяма популярност набира тезата, че перперите „Йоанов" тип са отсечени предимно в Константинопол по времето, когато градът е столица на Латинската империя (Grierson 1982, 241; Laiou, Morrisson 2007, 216; Дочев 2017, 82;). За организатори на това производство се сочат латинците (Lianta 2006, 280 – 282; Laiou, Morrisson 2007, 216; Дочев 2019, 20), а след 1261 г. – генуезците (Oberlander-Trnoveanu 2000, 509). Наскоро, във връзка с публикацията на две големи колективни находки с монети „Йоанов" тип от България, всички хипотези бяха обстойно разгледани и обобщени от техните автори (Дочев 2019, 9 – 40; Лазаренко 2019, 41 – 80).

Въз основа на тези публикации можем да отнесем перперата от съкровището към „Йоановия" тип емисии, отсечени вероятно около средата на XIII в. Според описанието на циркулиращите през XIV в. перпери в класификацията, оставена ни от Франческо Пеголоти, нашата перпера попада в групата на *perperi latini* (комбинация от три точки вляво и вдясно от трона на Исус Христос) (Pegolotti 1936, 288 – 289).

Останалите шест перпери носят белези, които затрудняват изключително много тяхното точно атрибутиране. Въз основа на извършения от нас иконографски и метричен анализ те следва да бъдат отнесени към управлението на Йоан V Палеолог (1341 – 1391). Хронологически най-ранни са двете емисии от периода на регентството и гражданската война (1341 – 1347). Регентството като тип управление е изключително рядко явление във Византия. Това на Анна Савойска се оказва не само последното във византийската история, но и най-катастрофалното. Смъртта на Андроник III Палеолог в 1341 г. е съвсем неочаквана и наследникът Йоан V се оказва освен малолетен, едва на девет години, но и некоронясан за съимператор. Начело на държавата застават регентите Анна Савойска, Йоан Кантакузин и патриарх Йоан Калекас. Така започва борбата за власт между вдовицата Анна Савойска и великия доместик Йоан Кантакузин (Жекова 2017, 68).

Въпреки че на 19 ноември 1341 г. Йоан V все пак е коронясан, избухва шестгодишна гражданска война. Монетите, които се секат през този период, са от името на Анна и Йоан V и са изключително редки (Grierson 1999, 175). Върху единствения клас перпери Анна заема почетното ляво място, с което ясно заявява своята водеща функция в държавата. Легитимността ѝ се подчертава от изображението върху лицевата страна на мъртвия ѝ съпруг Андроник III, коленичил пред Исус Христос, който го благославя (Grierson 1999, Pl. 52. 942 – 943). На практика тя е последната византийска императрица, изобразена върху монетни емисии.

Тези перпери са не само изключително редки, но и много дискусионни. Една част от колегията приема, че са сечени от Анна и Йоан V по време на регентството (Gerasimov 1966, 329 – 336; Sear 1987, 2466; Grierson 1999, Pl. 52. 942 – 943; Lianta 2009, no 845), но според други те са отнесени към Андроник III (Bendall, Donald, 1979, 116; Bendall 1988, no 190; Дочев 2017, № 406 – 411). И двете хипотези имат своите логични доводи, което още повече усложнява

тяхното категорично обвързване с някое от управленията. С оглед състава на разглежданото тук съкровище, или по-скоро на фрагмента, с който разполагаме, считаме, че тези две перпери трябва да бъдат отнесени към периода на регентството.

Останалите екземпляри представят иконография, която е обща за монетосеченията на Андроник II и Михаил IX, Андроник II и Андроник III, Йоан V – на лицевата страна е представена Богородица между кулите на Константинопол, а на опаката Исус Христос, благославящ императора и неговия син и престолонаследник. Върху аверса на четвъртата монета (**Обр. 4**), долу, вдясно и вляво от бюста на Богородица е изобразена шестлъчна звезда. До този момент няма документирана перпера на нито един от императорите Палеолози с точно тази комбинация от сигли (Bendall 1988, Sear 1987, Grierson 1999, Lianta 2009, Дочев 2017). Позициите на старшия и младшия император върху перперите често са разменяни, както и начинът им на представяне – понякога младшият император е също с брада. От двете страни на фигурите не се забелязват следи от надписи. Комбинация от две звезди на лицевата страна виждаме върху емисия на Андроник II и Михаил IX, но звездите са осемлъчни, а и кулите на Константинопол са шест, а не четири, както е при нашия екземпляр (Grierson 1999, Table 13. 101). Две шестлъчни звезди имаме при друг вариант, вече с четири кули, но те са с друга иконография (Grierson 1999, Table 13. 159). Това създава колебание относно идентификацията на монетата. Но ако добавим влошената иконография, както и грубата изработка и цялостно оформление на монетата от съкровището, везните по-скоро ще наклонят към датиране при управлението на Йоан V.

Същото колебание имаме и при следващия екземпляр (**Обр. 5**). Сиглите върху лицевата страна отново се разминават с установените вече. Горе – вляво и вдясно от главата на Богородица, са представени две шестлъчни звезди, а долу две букви – И вляво и Ф вдясно. Тази комбинация е регистрирана от Саймън Бендал върху емисия на Йоан V и Йоан VI Кантакузин (Bendall 1988, 54, sigla 6). Константин Дочев също регистрира тази комбинация върху емисия на Йоан V и Йоан VI, но вместо буквата И върху монетата е поставена N (Дочев 2017, Таблица 6. 461).

Комбинация от две шестлъчни звезди и букви срещаме и при последните два екземпляра от находката (**Обр. 6** и **7**). При тях долу вляво се вижда буквата В, а вдясно – А. Вариант с В – А имаме регистриран върху перпера на Йоан V и Йоан VI от периода (1347 – 1353) (Grierson 1999, T. 24.1b; Lianta 2009, 849).

Монетите на Йоан V Палеолог, емисиите от периода на регентството с майка му Анна Савойска и особено по-късните с Йоан VI Кантакузин са изключително редки – както като единични находки, така и в съкровища. Справката в най-големите нумизматични колекции показва, че емисиите на Йоан V и Йоан VI са в рамките на единични екземпляри (Grierson 1999, no 1193; Lianta 2009, nos 848 – 849; Дочев 2017, 460 – 462). До този мо-

мент у нас са регистрирани едва няколко трезора, съдържащи в състава си златни монети на този император – Гостилица, Гълъбово, Дряново, Марково, Млечино, Седларево, Поморие, Сарафово (Дочев 2017, Таблица 25). Регистрираните единични находки са още по-малобройни – Анна Савойска и Йоан V – шест екземпляра (единият екземпляр според К. Дочев е от фонда на РИМ – Шумен, но тази информация е невярна) (Дочев 2017, 139), Йоан V и Йоан VI – един-единствен екземпляр от музея в Разград (Дочев 2017, Таблица 31) – информация, която колегата Георги Дзанев от РИМ – Разград опроверга.

Перперите на Йоан V и Йоан VI Кантакузин, сечени в периода 1347 – 1353 година, са трудни за идентификация поради няколко причини. Те имат идентична иконография с перперите на Андроник II и Михаил IX и Андроник II и Андроник III. Този иконографски сюжет следва утвърдените вече конвенционални норми, вероятно наложени поради факта, че в този период конвенционализмът се превръща в канон, правило, което се следва, без иконографията да получи развитие (Parani 2003, 15, 21, 28, 34). Това прави трудно различими някои от емисиите на късните Палеолози. Понякога иконографската схема е нарушавана, като Йоан V е изобразяван ту безбрад, ту с брада. В едни случаи заема почетното ляво място, но в други е позициониран вдясно. Йоан VI Кантакузин от своя страна е представян с дълга, раздвоена брада, но в повечето случаи подробностите от брадата не се виждат – какъвто е случаят с нашите монети. Емисиите от този период са не само с влошена иконография, но и с неправилна форма, лоша и некачествена изработка. При някои екземпляри е констатирано свръхтегло. Екземплярът от колекцията на Дъмбъртън Оукс е с тегло от 5,28 г (Grierson 1999, no 1193), както и един от България – 5,05 г (Дочев 2017, № 461). Свръхтеглото е характеристика, съпътстваща лошокачествените златни емисии с нисък карат, които са оценявани не по вида си, а по теглото (Grierson 1999, 183).

Всички тези особености създават предпоставки емисиите на Йоан V и Йоан VI да бъдат спорно атрибутирани или определяни като такива на по-ранните императори. Трудните за идентифициране сигли, неугледният външен вид дават достатъчно основание за това допускане. Затова е необходим един по-точен анализ на метриката и каратността на златните Палеологови емисии, тъй като именно каратите понякога са ключът към идентифицирането на тези трудни за определяне монетосечения. Докато при първия император от династията на Палеолозите Михаил VIII златното съдържание в перперите се движи около 16 карата, при следващите то драстично намалява – от 14-12 карата при Андроник II, до 11 карата при Андроник III и Йоан V (Grierson 1999, 130).

Сред наскоро публикуваните у нас находки, съдържащи и накити, и монети, се отличава съкровището от крепостта „Калиакра“ (т.нар. Татарска плячка). Разнообразният му състав включва 957 предмета, между които златни и сребърни монети, апликации, бижута и др. Сред двадесетте пер-

пери са идентифицирани пет от „Йоанов“ тип, а също и такива на Анна Савойска и Йоан V, Йоан V и Йоан VI. За съжаление в публикацията липсва пълен каталог на монетите (Петрунова 2020, 80 – 81). Единствената друга находка, съдържаща емисии на Йоан V и Йоан VI, е тази от Батово, Добричко, но монетите и накитите в нея са сребърни (Paroushev 1995, 272 – 286).

Прави впечатление, че находките, съдържащи в състава си златни монети на Палеолозите, са открити предимно в северната част на днешна България (Дочев 2017, Приложение 1). Тези, в чийто състав има перпери на Йоан V Палеолог, са поравно разпределени от двете страни на Стара планина. До този момент от района на Казанлък няма документирана друга колективна находка от този период.

След извършения анализ съставът на находката, обект на настоящата статия, изглежда така: перпера „Йоанов“ тип с датировка 1225/30 – 1270 г., шест перпери на Йоан V Палеолог, от които два екземпляра от периода на регентството (1341 – 1347) и четири от съвместното управление на Йоан V и Йоан VI Кантакузин (1347 – 1353). Веднага прави впечатление, че перпера от „Йоанов“ тип е възможно и да не принадлежи към находката, тъй като останалите шест са с много тясна хронологична рамка. Средата на четиринадесетото столетие е едно доста бурно за целия Балкански полуостров време, характеризиращо се с гражданската война във Византия, териториалното разширение на Сърбия и началото на масираните нападения на айдънски и османски турци. Към това трябва да добавим и почти непрестанното напрежение между самите балкански държави (най-вече България, Византия, Сърбия, Влашко и Унгария), в което постепенно се намесват и други сили като Савоя, Венеция и Генуа.

Не е изключено монетите да са укрити именно във връзка с османските нашествия в района на Казанлъшкото поле, които стават масирани след превземането на Цимпе и Галиполи и особено след овладяването на Одрин, вероятно през пролетта или лятото на 1369 г. (вж. напр. Zachariadou 1970, 211 – 217; Imber 2002, 11). В следващите години са превзети и редица други градове и крепости във Византия и България.

В подкрепа на хипотезата, че съкровището е укрито именно поради османските грабителски и военни действия, могат да бъдат изтъкнати и други аргументи. Докато накитите се датират в един сравнително широк хронологичен диапазон, то шестте перпери на Йоан V вероятно принадлежат на един относително кратък хронологичен отрязък – между 1341 и 1353 г. Всички те носят известни следи на износване, което показва, че са били в активна употреба. В този ред на мисли може да се допусне, че трезорирането на находката трябва да се търси и по-напред във времето, без да бъде обвързано с конкретно събитие. Не бива да се забравя, че това са едни от последните византийски златни емисии, които са били използвани относително дълго време. Трябва да се отбележи също, че останалите балкански държави по онова време изобщо не секат монети от злато. Именно поради тези причини считаме за възможно съкровището да е укрито в следващите

10-20 години (а може би и повече) след 1353 г. Това не изключва възможността монетите и накитите да са съхранявани и по-дълго време като лични или семейни ценности. И въпреки че точното време на завладяването на Казанлъшката котловина от османците все още не е напълно изяснено, ако търсим конкретно събитие, с което да свържем това съкровище, то това най-вероятно е османският (грабителски или завоевателен) набег в Казанлъшко. По всяка вероятност това е станало скоро след превземането на Одрин, а впоследствие и на днешните градове Пловдив и Стара Загора, вероятно около 1369 – 1371 или малко преди 1388 г.

Въпреки скромния състав и неясните обстоятелства на намиране на разгледаната в настоящата статия находка считаме, че тя е своеобразен принос в разглежданата проблематика. Тя дава не само нова нумизматична информация, но и свидетелства за първите етапи на завоюването на българските земи от османските турци в района около съвременния Казанлък – един все още непроучен период от миналото на този български град.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Герасимова-Томова 1981: В. Герасимова-Томова. Графити върху монети от Горнославското съкровище. – Нумизматика, 3, 1981, 7 – 17. [Gerasimova-Tomova 1981: V. Gerasimova-Tomova. Grafiti varhu moneti ot Gornoslavskoto sakrovishte. – Numizmatika, 3, 1981, 7 – 17.]

Дочев 2017: К. Дочев. Монетите на византийската фамилия Палеолози в паричното обращение на българската държава 1259 – 1396 г. Ч. 1 и 2. В. Търново, 2017. [Dochev 2017: K. Dochev. Monetite na vizantiyskata familia Paleolozi v parichnoto obrashtenie na balgarskata darzhava 1259 – 1396 g. Ch. 1 i 2. V. Tarnovo, 2017.]

Дочев 2019: К. Дочев. Колективна монетна находка със златни перпери (XIII в.) от с. Долище, област Варна. – В: История и култура на България и българите (IX – XIX в.). Исторически изследвания и археологически приноси в памет на проф. д-р Валентин Плетньов. Acta Musei Varnaensis, XIII – 2, 2019, 9 – 40. [Dochev 2019: K. Dochev. Kolektivna monetna nahodka sas zlatni perperi (XIII v.) ot s. Dolishte, oblast Varna. – V: Istoriya i kultura na Bulgaria i balgarite (IX – XIX v.). Istoricheski izsledvania i arheologicheski prinosi v pamet na prof. d-r Valentin Pletnyov. Acta Musei Varnaensis, XIII – 2, 2019, 9 – 40.]

Жекова 2017: Ж. Жекова. Византийската императрица върху монетите и печатите. В. Търново, 2017. [Zhekova 2017: Zh. Zhekova. Vizantiyskata imperatritsa varhu monetite i pechatite. V. Tarnovo, 2017.]

Жекова 2018: Ж. Жекова. Сигнирана византийска перпера с монограма на цар Иван Александър (1331 – 1371). – В: Писменост, книжовници, книги: българската следа в културната история на Европа. Материали от Петата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България" – Шумен, 26 – 28.04.2016 година. Шумен, 2018, 235 – 239. [Zhekova 2018: Zh. Zhekova. Signirana vizantiyska perpera s monograma na tsar Ivan Aleksandar (1331 – 1371). – V: Pismenost, knizhovnitsi, knigi: balgarskata sleda v kulturnata istoriya na Evropa. Materiali ot Petata natsionalna konferentsiya po istoriya, arheologia i kulturen turizam "Patuvane kam Bulgaria – Shumen", 26 – 28.04.2016 godina. Shumen, 2018, 235 – 239.]

Лазаренко 2019: И. Лазаренко. Съкровище с перпери „Йоанов" тип, наме-

рено в района на средновековния град Кастрици. – В: История и култура на България и българите (IX – XIX в.). Исторически изследвания и археологически приноси в памет на проф. д-р Валентин Плетньов. Acta Musei Varnaensis, XIII – 2, 2019, 41 – 80. [Lazarenko 2019: I. Lazarenko. Sakrovishte s perperi „Yoanov" tip, namereno v rayona na srednovekovniya grad Kastritsi. – V: Istoriya i kultura na Bulgaria i balgarite (IX – XIX v.). Istoricheski izsledvania i arheologicheski prinosi v pamet na prof. d-r Valentin Pletnyov. Acta Musei Varnaensis, XIII – 2, 2019, 41 – 80.]

Марков 2018: Н. Марков. Графит на кирилица върху перпера от XIII в. – Известия на Националния исторически музей, 30, 2018, 166 – 173. [Markov 2018: N. Markov. Grafit na kirilitsa varhu perpera ot XIII v. Izvestiya na Natsionalniya istoricheski muzey, 30, 2018, 166 – 173.]

Овчаров 2022: Н. Овчаров. Господарите на Крън и техните съкровища. Средновековната история на Казанлък. София, 2022. [Ovcharov 2022: N. Ovcharov. Gospodarite na Kran i tehnite sakrovishta. Srednovekovnata istoriya na Kazanlak. Sofia, 2022.]

Петрунова 2020: Б. Петрунова. Съкровището от крепостта Калиакра Татарската плячка. София, 2020. [Petrunova 2020: B. Petrunova. Sakrovishteto ot krepostta Kaliakra. Tatarskata plyachka. Sofia, 2020.]

Bendall 1988: S. Bendall. A Private Collection of Palaeologan Coins. Wolverhampton, 1988.

Bendall/Donald 1979: S. Bendall, P. Donald. The Later Palaeologan Coinage. London, 1979.

Gerasimov 1966: T. Gerasimov. Les hyperpéres d`Anne de Savoie et de Jean V Paléologue. – *Byzantinobulgarica*, 2, 1966, 329-336.

Gerassimov 1978: T. Gerasimov. Byzantinische Goldműnzen mit Graphiten. – Byzantinobulgarica, 5, 1978, 123 – 146.

Grierson 1982: P. Grierson. Byzantine Coins. London, 1982.

Grierson 1999: P. Grierson. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. V. Michael VIII to Constantine XI (1258 – 1453). Washington, 1999.

Imber 2002: C. Imber. The Ottoman Empire, 1300 – 1650: The Structure of Power. New York (Palgrave Macmillan), 2002.

Laiou, Morrisson 2007: A.E. Laiou, C. Morrisson. The Byzantine Economy. Cambridge, 2007.

Lianta 2006: E. Lianta. John II Comnenus (1118 – 43) or John III Vatatzes (1222-54)? (Distinguishing the Hyperpyra of John II from those of John III). – Numismatic Chronicle, 166, 2006, 269 – 299.

Lianta 2009 E. Lianta. Late Byzantine Coins 1204 – 1453 in the Ashmolean Museum University of Oxford. London, 2009

Oberländer-Târnoveanu 2000: E. Oberländer-Târnoveanu. Les hyperpères de type Jean III Vatatzès – classification, chronologie et èvolution du titre (à la lumière du trèsor d`Uzun baïr, dép. De Tulcea). – In: Istro-Pontica: Muzeul tulceanla a 50-a aniversare, 1950 – 2000: omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate, 1955 – 2000. Tulcea, 2000, 499 – 519.

Parani 2003: M. Parani. Reconstructing the Reality of images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography, 11th-15th Centuries, Series: The Medieval Mediterranean, vol. 41. Leiden: Brill, 2003.

Paroushev 1995: V. Paroushev. The Coins from the Silver Hoard found near Batovo in the Region of Dobrich. – Dobroudja, 12, 1995, 272 – 286. Numismatic and Sphragistic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobroudja. Dobrich, 1995.

Pegolloti 1936: Francesco Balducci Pegolloti. La practica della mercatura. Ed. A. Evans. Medieval academy of America, Cambridge, Massachusets, 1936.

Sear 1987: D. Sear. Byzantine Coins and Their Values. London, 1987.

Zachariadou 1970: E. Zachariadou. The Conquest of Adrianople by the Turks. – Studii Veneziani, 12, 1970, 211 – 217.

COINS FROM A TREASURE FOUND IN THE KAZANLAK REGION

Zhenya ZHEKOVA, Krasimir KRASTEV

SUMMARY

On November 17, 2017, during a routine traffic police control on the outskirts of the town of Kazanlak, a car with two passengers, who seemed suspicious to the police patrol, was stopped. A box containing gold jewelleries and coins, possibly part of a treasure, was found in their car. The circumstances around its discovery remain unknown. According to unofficial information, it was found in the area of the town of Kazanlak.

The fragment of the treasure that has come through to us consists of two parts – jewelleries, which are not the subject of this article, and seven gold Byzantine coins. Today the treasure is exhibited in the Historical Museum – Kazanlak.

The seven hyperpyra are of questionable attribution and dating. This makes it extremely difficult to identify them accurately and relate them to the coinage of a particular ruler. The coins of the Palaeologan emperors are still among the most problematic in the Byzantine numismatics. In general, the Palaeologan hyperpyra are characterized by their schematic style, rough workmanship, illegible inscriptions and generally unrepresentative appearance.

КАТАЛОГ

1

2

3

4

5

6

7

ТОРНЕЗЕТА ОТ СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД ЛЮТИЦА

Филип ПЕТРУНОВ

Българска академия на науките, Национален археологически институт с музей, Секция за средновековна археология, София 1000, ул. „Съборна“ № 2; fili4@abv.bg

ABSTRACT

The medieval town of Lyutitsa is situated in Ivaylovgrad Municipality, Haskovo region. Just a few kilometres away from the Bulgarian-Greek border and facing directly Adrianople and the southern Thracian plain, Lyutitsa is one of the most strategic sites in the border area. This paper presents 28 coins, highly truncated, unidentifiable *tornesels* (*tornesi*) used from the late 13th to the late 14th century. Apart from these, 10 more coins were unearthed in the period 2002 – 2022 attributable to the coinage of: Charles I of Anjou (1278 – 1285); William de la Roche (1280 – 1287); Guy II de la Roche (1287 – 1308); Isabella de Villehardouin (1297 – 1301); John II of Orsini (1323 – 1335); Andronicus III Palaeologus (1328 – 1341); John V Palaeologus (1341 – 1367), representing some of the coins circulating in the town from the late 13th to the second half of the 14th century.

Keywords: tornesels (tornesi); new numismatic data; John V Palaeologus; Middle Ages; coins of the Crusader states, Lyutitsa

Средновековният град Лютица се намира в община Ивайловград, област Хасково. Разположен едва на няколко километра от българо-гръцката граница, с пряка видимост към Адрианопол и Южнотракийската низина, Лютица се явява един от най-стратегическите обекти в граничната зона. Този факт през последните сто години е позволил на крепостта „Лютица“ до известна степен да е едно от най-добре съхранените съоръжения във фортификационно отношение. За нещастие в периода преди Освобождението територията на Източните Родопи, както и средновековната твърдина са били в пределите на Османската империя и запазеността на културните отлагания в града трудно може да бъде определена като добра в сравнение със запазеността на стените. При разчистванията през 2002 година на повърхността личаха само каменните разсипи от

църквите, разположени централно в най-високата точка на цитаделата (Петрунова 2003, 140). Установяването и документирането на други архитектурни компоненти, характерни за функционирането на една градска единица, впоследствие става единствено благодарение на археологическите проучвания.

Вече бе изказана тезата, че в периода XV – XX век Лютица е използвана системно за добив на строителен материал от намиращото се в подножието ѝ село Рогозово. Неговото обитаване приключва в периода 1945 – 1950 г., когато последните му жители са разселени, а изворът, който го е захранвал с вода, е каптиран и отведен в югоизточна посока към с. Свирачи (**Обр. I**). Интервенциите, свързани с добива на материали през османския период, до голяма степен са унищожили както жилищните структури, така и границата между пластовете от последните два етапа в хронологията на обитаване на града от края на XIII и XIV век. Въпреки това целенасоченото търсене на строителен материал, а не на културни ценности, и граничният характер на мястото през XX век до голяма степен са съхранили пласт с неголяма дебелина (около 0,30 – 0,50 м), в който се откриват немалко количество представителни паметници, които дават възможност за изграждане на добре обосновани хипотези и конструиране на относителната хронология на обекта. Чрез настоящата публикация се търси възможност за прецизиране на някои детайли от хронологическия обхват на последния етап на функциониране на града и най-вече се прави опит за датиране на неговата горна граница в рамките на XIV век. Нумизматичният материал, който ни предоставя средновековният град Лютица, е със сравнително висока концентрация, като се има предвид, че само от площта на сграда 1 (Petrunov 2021, 142) са добити 1300 движими културни ценности, от които повече от половината са монети и монетоподобни пластини. Сред открития нумизматичен материал преобладават орязаните имитативни скифати от XIII век, но за щастие са налице и няколко монети, даващи възможност да се направи преглед на монетната циркулация през XIV век. Представените тук торнезета, чиято идентификация може да бъде установена, са открити на сравнително малка площ до входа на укреплението. Върху представената скица са маркирани торнезетата с каталожни номера от 1 до 10 и тяхното конкретно местонамиране в средновековния град (**Обр. II**).

В периода от 2002 до 2022 година са документирани 38 екземпляра, които могат да се идентифицират като торнезета на латинските владетели на Балканите и Византия. От тях 28 екземпляра са силно редуцирани чрез орязване. Въпреки че не може да се определи конкретният център, в който са били отсечени, вероятно става въпрос за монетосечене на Византия, Атинско дукство, Ахейски принципат, Епирски деспотат, вероятно и Каталанското княже-

ство. Прави впечатление, че орязването е извършено изключително старателно, като до голяма степен са заличени възможностите за прочит на владетелите и монетарниците, на които принадлежат. Съществена отлика се наблюдава от придобитите орязани скифати, както и някои други монети с плоско ядро от XIV век, които са орязвани през средата или отново по ръба, но придобивайки форма на многоъгълник.

Представените тук в две табла 28 екземпляра са със средно тегло от 0,262 г. От тях 6 екземпляра са отчупени и разрушени. Премахвайки ги от общата статистика, получаваме средно тегло от 0,265 г, което не променя средната маса на представените неопределяеми торнезета. Това се явява половината от тегловия стандарт, характерен за периода от 80-те и 90-те години на XIV век (Авдев 2005, 185). Нехарактерен феномен е такова силно орязване и към момента не са известни толкова силно редуцирани монетни паметници както от Търново, така и от черноморските градове. Това обстоятелство вероятно се дължи на монетната реформа в тегловия стандарт и съдържанието на сребро от 30-те и 40-те години на XIV век. Ситуация, която е старателно описана от К. Дочев (Дочев 2017, 141). Интересен факт е отсъствието на османски монети от периода – нещо, което се потвърждава и от наблюденията в други градски центрове в Източните Родопи (Овчаров 2021, 156). Това е възможно да се дължи на специален васален статут на подчертано християнското градското население, на което е позволено да запази своите културни характеристики с оглед продължаващата експанзия на османците в северна и северозападна посока на Балканите. Със сигурност църква № 1 на Лютица продължава да се експлоатира като гробищен храм и през първите десетилетия на XV век (Петрунов 2016, 103), а орязаните торнезета трудно биха могли да се обвържат с някой от тегловите стандарти, действащи в последните десетилетия на XIV век. Поради това най-достоверно остава предположението, че орязването се дължи на по-високото съдържание на сребро, имайки предвид, че вероятно става въпрос за монети от края на XIII век, които към средата на XIV век са надвишавали стандартите за съдържание на скъпоценни метали.

Представените 8 екземпляра с налични маркери за идентификация показват доста по-ясна картина. Най-ранната от тях принадлежи на Карл I Анжуйски от 1278 – 1285 година, отсечена в Кларенция (Malloy, Preston, Seltman 1994, 360), представена тук под № 1. Една монета с доста несигурна идентификация е под № 2, тя вероятно е отсечена от името на Ги I дьо ла Рош по времето на Уилям дьо ла Рош (Malloy, Preston, Seltman 1994, 384) от периода 1280 – 1286 година, но също е силно редуцирана чрез орязване и е значително износена вследствие на продължителна употреба. Под № 4 в каталога

е представена монета на Ги II дьо ла Рош от периода 1287 – 1308 година, отсечена в Тебес (Malloy, Preston, Seltman 1994, 388). Важно е да отбележим, че поради липса на пряка датираща информация подредбата на неидентифицираните монети в тази публикация следва полевия инвентарен номер на монетите, годината на откриване и музея, в който те се съхраняват. През различните години според финансирането и други причини, които към момента не са от значение, колекциите са инвентирани в Националния исторически музей и Общинския музей на Ивайловград. На Ги II дьо ла Рош вероятно принадлежи и каталожен № 5, като за съжаление тук са запазени още по-малко от характерните особености, необходими за ясна и неоспорима идентификация. Под № 3 е още едно билоново торнезе с името дьо ла Рош, вероятно на Ги II от 1294 – 1308 година (Malloy, Preston, Seltman 1994, 388).

Една от представените тук монети от края на XIII век е отсечена от името на Изабела дьо Вилардуен. Тя е поставена под № 6 в каталога, а тази емисия е точно на границата между двете столетия, 1297 – 1301 година (Malloy, Preston, Seltman 1994, 361–362; ΤΖΑΜΑΛΗ, 1981, Ф65, 82). Така се очертава един кратък период от 70-те години на XIII век до началото на XIV век, в който вероятно Лютица е под контрола на латинските държави. Този период е свързан и с немалко промени, които настъпват в средновековния град. Монументалните градежи са заменени от по-малки и в значителна степен паянтови постройки. Църква № 2 е разрушена и върху нейните останки се появява малката еднокорабна църква № 1, а следи от опожаряване и военни действия са документирани във всички зони на проучванията. От значение е да се подчертае, че данните все още са твърде оскъдни, а наблюденията върху стратиграфската среда са значително компрометирани вследствие на човешката дейност до средата на XX век.

По една или друга причина до момента липсват торнезета от първите две десетилетия на XIV век и тук това няма да бъде коментирано, без да се добият още резултати от проучвания. Следващият вид торнезета принадлежи на Йоан II Орсини и е от периода 1323 – 1335 година, като интересен момент е, че в каталога на Malloy и колектив са представени единствено билонови екземпляри (Malloy, Preston, Seltman 1994, 399), докато откритият при Лютица и вписан тук под № 7 е без наличие на сребро. Това би могло да се дължи, от една страна, на ниското сребърно съдържание в покритието, а и до известна степен на видимото обгаряне на монетата. От известните торнезета, отнасящи се към XIV век, е представен и един екземпляр, отсечен от името на Андроник II Палеолог, емитиран в периода 1321 – 1328 година, за съжаление в много лошо състояние. Той е под № 8 (Dumberton Oaks Catallogue, 5-2, Plate 38, № 654). Всички монети са

идентифицирани от проф. Константин Дочев и доц. д-р Владимир Пенчев, за което им изказвам най-сърдечни благодарности.

В заключение може да се каже, че до този момент е проучена зона, която обхваща под 5% от територията на Лютица. Въпреки това са придобити нови данни за монетната циркулация от коментирания период, както и за процесите в граничната зона между Българското царство и околните независими държавни образувания. В контекста на откритите през последните години монетни находки ще бъде възможно съпоставянето и достигането на повече изводи след разширяване на проучванията и попълване на липсващите към този момент паметници от отделни времеви хоризонти.

КАТАЛОГ

1. Билоново торнезе на Карл I Анжуйски (1278 – 1285).
   Лице: Кръст и надпис K.R. PRINC. ACH
   Опако: Замък, завършващ с кръст и надпис CLARENTIA
   Съхранява се в ИМ – Ивайловград – 253; ПИН 20/2013.
   Билон; 16 – 18 мм; 0,60 г (**табло I, № 1)**
2. Билоново торнезе от името на Ги I, на Уилям дьо ла Рош (1280 – 1286).
   Лице: Силно орязан надпис
   Опако: +THE
   Съхранява се в ИМ – Ивайловград – 715; ПИН 9/2019.
   Билон; 14 мм; 0,26 г (**табло I, № 2**).
3. Билоново торнезе на Ги II дьо ла Рош (1280 – 1287); Атинско дукство.
   Лице: + GVI DVX
   Опако: +GVI DVX
   Диаметър 14 мм; тегло 0,29 г
   Орязана, отчупена
   Съхранява се в ИМ – Ивайловград; ПИН 128/2022.
   Билон; 14 мм; 0,29 г (**табло I, № 3**)
4. Билоново торнезе на Ги II дьо ла Рош (1287 – 1308).
   Лице: GVI DVX ATEHES – надпис около равнораменен кръст.
   Опако: THEBAHI CIVIS, вариант 2, отсечена в Тебес.
   Съхранява се в ИМ – Ивайловград; ПИН 21/2011.
   Билон; 17 мм; 0,55 г (**табло I, № 4**).
5. Билоново торнезе на Ги II дьо ла Рош (1294 – 1308); Атинско дукство.
   Лице: +GVI
   Опако: +THEBA
   Съхранява се в ИМ – Ивайловград; ПИН 49/2021.
   Билон; 13 мм; 0,32 г (**табло I, № 5**).
6. Билоново торнезе на Изабела дьо Вилардуен (1297 – 1301); Ахейски принципат.
   Лице: + YSABELL P CH
   Опако: + DECLARENCIA; орязана
   Съхранява се в ИМ – Ивайловград; ПИН 19/2013 (**табло 1, № 6**)
   Билон; 17 мм; 0,51 г
7. Медно торнезе на Йоан II Орсини (1323 – 1335); Ахея.
   Лице: равнораменен латински кръст и надпис +IOh'S DESPOTVS
   Опако: замък и надпис DE ΛRTΛ CΛSTRV
   Съхранява се в ИМ – Ивайловград; ПИН 136/2022 (**табло I, № 7**).
   AE; 18 мм; 0,77 г

8. Билоново торнезе на Андроник II Палеолог (1321 – 1328).
Орязана, отчупена.
Съхранява се в ИМ – Ивайловград; ПИН 39/2022.
Билон; 9 – 16 мм; 0,34 г (**табло I, № 8**).

9. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на НИМ – 46134; ПИН 71/2004.
Билон; 8 – 16 мм; 0,32 г (**табло II, № 1**).

10. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на НИМ – 46136; ПИН 73/2004.
Билон; 7 – 10 мм; 0,09 г (**табло II, № 2**).

11. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на НИМ – 46140; ПИН 82/2004.
Билон; 12 – 14 мм; 0,39 г (**табло II, № 3**).

12. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на НИМ – 50411; ПИН 27/2005.
Билон; 13 мм; 0,29 г **(табло II, № 4).**

13. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на НИМ – 50420; ПИН 37/2005.
Билон; 10 – 11 мм; 0,24 г (**табло II, № 5**).

14. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на НИМ – 50443; ПИН 43/2005.
Билон; 10 – 11 мм; 0,18 г (**табло II, № 6**).

15. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на НИМ – 50447; ПИН 48/2005.
Билон; 15 – 17 мм; 0,47 г (**табло II, № 7**).

16. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 7/2011.
Билон; 5 – 6 мм, 0,36 г (**табло II, № 8**).

17. Билоново торнезе. По стилови особености монетата е еднаква с торнезетата на Атинско дукство. Края на XIII – началото на XIV век; следи от обгаряне.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 35/2011.
Билон; 13 мм; 0,39 г (**табло II, № 9**).

18. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград – 342; ПИН 90/2014.
Билон; 11 мм; 0,28 г (**табло II, № 10**).

19. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 51/2015.
Билон;10 11 мм; 0,24 г (**табло II, № 11**).

20. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград – 177; ПИН 62/2015.
Билон; 12 – 13 мм; 0,20 г (**табло II, № 12**).

21. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград – 215; ПИН 122/2015.
Билон; 10 – 11 мм; 0,21 г (**табло II, № 13**).

22. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, 80-90-те години на XIII век.
Фонд на НИМ – 66475; ПИН 97/2017.
Билон; 11 мм; 0,16 г (**табло II, № 14**).

23. Медно торнезе на латинските управници в Гърция от периода 1280 – 1305 г.
Фонд на НИМ – 67291; ПИН 15/2018.
Билон; 17 мм; 0,65 г (**табло III, № 1**).

24. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция от периода 1280 – 1305 г.
Фонд на НИМ – 67310; ПИН 34/2018.
Билон; 18 – 15 мм; 0,18 г (**табло III, № 2**).

25. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция от периода 1280 – 1305 г.
Фонд на НИМ – 67416; ПИН 140/2018.
Билон; 10 мм; 0,20 г (**табло III, № 3**).

26. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград – 788; ПИН 82/2019.
Билон; 10 – 14 мм; 0,18 г (**табло III, № 4**).

27. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград – 795; ПИН 89/2019.
Билон; 12 – 13 мм; 0,28 г (**табло III, № 5**).

28. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград – 906; ПИН 200/2019.
Билон; 9 – 10 мм; 0,12 г (**табло III, № 6**).

29. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 43/2020.
Билон; 12 мм; 0,23 г (**табло III, № 7**).

30. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 50/2020.
Билон; 11 – 12 мм; 0,20 г (**табло III, № 8**).

31. Билоново торнезе, сходно с монетите на Андроник III, 1328 – 1341 г.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 47/2021.
Билон; 14 – 16 мм; 0,38 г (**табло III, № 9**).

32. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 48/2021.
Билон; 12 мм; 0,29 г (**табло III, № 10**).

33. Медно торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 109/2021.
Билон; 10 мм; 0,15 г (**табло III, № 11**).

34. Билоново торнезе на латинските управници в Гърция, XIII – XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 111/2021.
Билон; 11 мм; 0,15 г (**табло III, № 12**).

35. Билоново торнезе на византийските владетели, средата на XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 123/2022.
Билон; 14 – 16 мм; 0,33 г (**табло III, № 13**).

36. Билоново торнезе от Южна Гърция, XIV век.
Фонд на ИМ – Ивайловград; ПИН 172/2022.
Билон; 16 мм; 0,35 г (**табло III, № 14**).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Авдев 2005: С. Авдев. Монетната система в Средновековна България през XIII – XIV век. София, 2005. [S. Avdev. Monetnata sistema v Srednovekovna Balgariya prez XIII – XIV vek. Sofia, 2005.]

Дочев 2017: К. Дочев. Монети на византийската фамилия Палеолози в паричното обращение на Българската държава 1259 – 1396. Т. 1 – Т. 2. Велико Търново, 2017. [K. Dochev. Moneti na vizantiyskata familiya Paleolozi v parichnoto obrashtenie na Balgarskata darzhava 1259 – 1396. T. 1 – T. 2. Veliko Tarnovo, 2017.]

Овчаров 2021: Н. Овчаров. Античният и средновековен град Перперикон. Том I. Акрополът. София, 2021. [N. Ovcharov, Antichniyat i srednovekoven grad Perperikon. Tom I. Akropolat. Sofia, 2021.]

Петрунова 2003: Б. Петрунова. Археологическо проучване на крепостта Лютица до Ивайловград. – Археологически открития и разкопки през 2002 г. София, 140, 2003. [B. Petrunova, Arheologichesko prouchvane na krepostta Lyutitsa do Ivaylovgrad. – Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2002 g, 140, Sofia, 2003.]

Петрунов 2016: Ф. Петрунов. Нови данни за некропола в цитаделата на средновековната крепост Лютица. – В: Език и публичност, списание на Департамент „Философия и социология“, Нов български университет, 2016, 1, 101 – 110. [F. Petrunov, Novi danni za nekropola v tsitadelata na srednovekovnata krepost Lyutitsa. – V: Ezik i publichnost, spisanie na Departament "FiloSofia i sotsiologiya", Nov balgarski universitet, 2016, 1, 101 – 110.]

Grierson 1992, Philip Grierson, Michael VIII to Constantine XI, 1258 – 1453. – In: Dumbartton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 1992.

Malloy, Preston, Seltman 1994: A. G. Malloy, I. F. Preston, A. J. Seltman. Coins of the crusader states 1098 – 1291. New York, 1994.

Petrunov 2021: F. Petrunov. Building № 1 from the marble city Lyutitsa. – В: Доклади, международна научна конференция по опазване на недвижимото културно наследство БАНИ'2020, 21 – 23 ноември 2020, София, 2021.

ΤΖΑΜΑΛΗ 1981: Αναστάσιο Π. Τζαμάλη, Τα νομισματα της φραγκοκρατίας, Αθήνα, 1981. [Anastásio P. Tzamálē, Ta nomismata tēs phrankokratías, Athḗna, 1981.]

TORNESELS FROM THE MEDIEVAL TOWN OF LYUTITSA

Filip PETRUNOV

SUMMARY

Lyutitsa is situated in the border area between Bulgaria, Greece and Turkey. Due to this location, the fortification of the medieval town has been largely preserved. On the other hand, the place was actively used as a source of construction materials during the Ottoman period. Hence, the last layers dated to the period of the late 13th and 14th century have been significantly damaged and artefacts from that period can be found in a 0.30 – 0.50 m thick construction level. However, there are significant traces of the intensive trade in the 13th – 14th century, and 38 *tornesels* (*tornesi*) belonging to Byzantium, the Duchy of Athens, the Principality of Achaea, the Despotate of Epirus, and presumably the Principality of Catalonia were unearthed near the entrance of the fortress. A hitherto unknown coinage of John V Palaeologus of Constantinople was found among them, represented by two coins struck between 1341 and 1367.

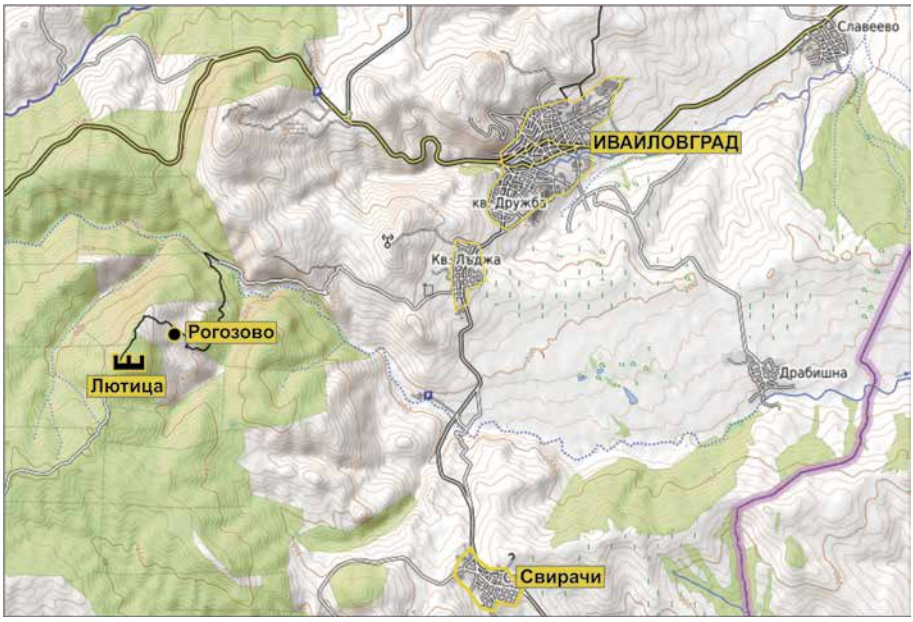

Обр. 1. Карта на Ивайловград и Лютица.
Fig. 1. Map of Ivaylovgrad and Lyutitsa.

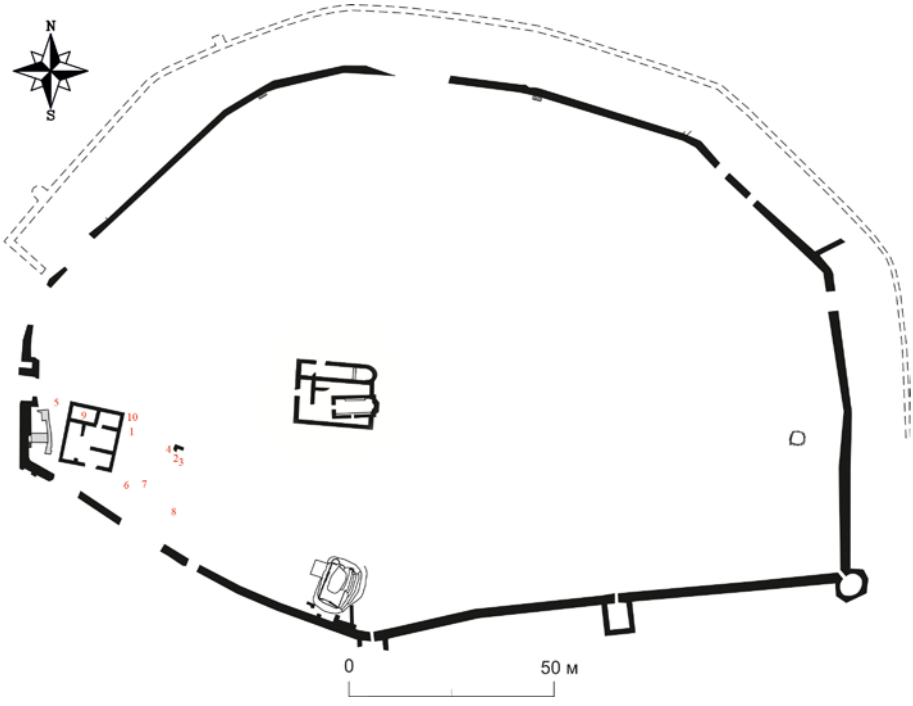

Обр. 2. План на Лютица.
Fig. 2. General plan of Lyutitsa.

КАТАЛОГ

ТАБЛО I

ТАБЛО I

ТАБЛО I

МОНЕТИ НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО И ДОБРУДЖАНСКО ДЕСПОТСТВО (XIII – XIV ВЕК), ОТКРИТИ ИЗВЪН ТЕРИТОРИЯТА НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ

Владимир ОВЧАРОВ

Технически университет – Варна, ул. „Студентска“ № 1, Варна 9010, България; vl.ovtcharov@yahoo.com

ABSTRACT

The coins of the Second Bulgarian Kingdom and the Despotate of Dobruja (13 th – 14 th century), found outside the territories of modern Bulgaria, represent a significant interest to science. The aim of the present study is to systematise all findings and to acquaint the readers with the area of distribution of these medieval coins and their participation in the monetary circulation of territories outside the borders of modern Bulgaria. Many coin hoards finds published in various works between 1837 and 2020 are included. Some of the published hoards are still unknown to the Bulgarian numismatic literature. Additionally, newly discovered and previously unpublished coins from museum funds and private collections are included.

This study also introduces unpublished finds from Ukraine, Russia and the Czech Republic. The total number of documented coins found outside the territory of modern Bulgaria exceeds 5272.

All the data marked on the map represent the localisation of coin finds of the Second Bulgarian Kingdom and the Despotate of Dobruja, which are found outside of the territory of Bulgaria. The second map is added to illustrate the hoard finds of silver coins from modern Bulgaria. The analysis gives the opportunity to trace the relationships and locate the main road directions, which are important for Balkan and Central European world in the Middle Ages.

Keywords: coins hoards**;** localisation; abroad; Second Bulgarian Kingdom; Dobruja Despotate (13th – 14th century)

Научен интерес представляват находките с монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство (XIII – XIV в.), открити извън територията на съвременна България. Настоящото изследване цели да сис-

тематизира всички известни находки, а също така и да запознае читателите с ареала на разпространение и участието на тези монети в паричното обращение на територии извън пределите на модерна България. Тук са представени данни за монетни находки, които са публикувани в различни трудове през периода 1837 – 2020 г. Съществуват множество публикации, които съдържат монети на българските царе, като някои от тях са неизвестни за българската нумизматична литература. В някои от тях монетните типове са представени само с една снимка и данни за общия брой монети. Тъй като някои от публикациите са непознати за българския читател, малък брой от публикуваните вече монети са включени в снимковия материал. Основната част от него са новооткритите и необнародвани монети от музейни фондове и частни колекции. Специално внимание е отделено на непубликуваните находки от Украйна, Русия и Чехия.

Трудът не си поставя за цел описването на метричните параметри на монетите, тъй като в някои от цитираните трудове и колекции такива липсват. Разглежданите монети са атрибутирани по „Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век. Типове, варианти, цени“ (2009), изготвен от К. Дочев. В текста сребърните монети са определени като грошове, въпреки че съществува възможността те да са били назовавани като аспри.

Последните проучвания не само въвеждат нов нумизматичен материал, но и изясняват важни детайли относно монетната циркулация на българските издания в по-отдалечени географски региони.

Находки от Гърция: На о. Св. Ахил са открити медни монети (8 бр.) на цар Йоан Асен II (1218 – 1241) (Авдев 2007, 41). При редовните археологически разкопки в Арта, столицата на Епир, са открити 6 екземпляра от монетосеченето на владетелите Михаил II с Йоан Асен II (Οικονομιδου et al. 1990, 101 – 123, 116). Монетите на цар Йоан II Асен присъстват в находката от Солун, укрита между 1240 и 1250 г., в която най-късната монета е на владетеля Йоан Комнин Дука (Morrisson 2003, 173 – 203, 196).

Най-южно откритата българска монета е от о. Родос. Тя е анонимно издание от управлението на цар Йоан Александър (1331 – 1371) от типа „тамга(?) / кръст“ (Дочев 2009, 119 – 122). Монетата е документирана още през 1876 г. от G. *Schlumberger* и по-късно е включена в каталога на G. Lunardi (Lunardi 1980, 153) като локално издание. Грош на цар Йоан Александър с Михаил Асен е открит в региона на Комотини. Дискусионен грош на български владетел от типа „Михаил с Георги/Христос“ е открит в региона на Теспортия (Baker, Metallinou 2011, 75 – 89).

Общият брой открити монети е 17 екземпляра.

Находки от Турция: През 1987 – 1988 г. на пазара в Истанбул се появява колективна находка, съдържаща 50 сребърни монети. Съставът на находката включва сръбски, византийски монети и 15 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен (Bendal 1989, 183 – 193). Описана е и колективна находка от Северна Турция, съдържаща грошове на българските царе (Baker 2017, 493 – 494).

През 1987 г. при реставриране на „Белградската порта“ (Белградкапи) на „Теодосиевата стена“ в Истанбул е открита голяма колективна находка, която включва 2280 сребърни монети. От тях 331 са грошове от типа „цар Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“ (Baker et. al. 2017, 273 – 274).

Два гроша от същия тип са открити в региона на Одрин и понастоящем се съхраняват в Историческия музей на града (Baker 2014, 247).

Забележително е, че грошовете на цар Йоан Александър участват активно в паричната циркулация на византийската столица. Вероятно монетите постъпват във византийската столица посредством средновековния път: Одрин – Аркадиопол – Силиврия – Константинопол. J. Baker споделя (лична кореспонденция), че предстои публикуването на монетните находки от Северна Турция. Може да се предположи, че в бъдеще броят на документираните находки с монети на българските царе ще се увеличи.

Общият брой открити монети е повече от 348 екземпляра.

Находки от Сърбия: През 1891 г. **в** Свилайнац (Поморавски окръг) е открито съкровище, включващо влашки монети: 6 гроша на Владислав I (1364 – 1377), 53 гроша на Раду I (1377 – 1383), 3 гроша на Дан I (1383 – 1386), един молдовски грош на Петър I (1371 – 1391) и 300 български гроша, от които един на цар Йоан Александър с Михаил и 299 гроша на цар Йоан Срацимир (Cercetări Numismatice XIV 2007, 63).

През 1968 г. в региона на Падина (кота: Господин вир) е открита монетна находка. Откритието е направено по време на археологически проучвания, провеждани от Археологическия музей в Белград. Съдържанието ѝ включва: 133 бр. унгарски, 66 бр. сръбски, 5 бр. влашки, 2 бр. босненски и 44 бр. български грошове (цар Йоан Александър с Михаил Асен/Христос – 42 бр.; цар Йоан Срацимир/Христос – 2 бр.) (Душанић 1972, 80 – 112).

Любопитно е, че повечето от колективните находки от област Войводина съдържат и монети на българските царе (Mirnik 1981, 19). Провинцията обхваща три историко-географски области: Банат, Бачка и Срем. Р. Рамадански съобщава за находки с монети на български царе предимно от земите на Източна Сърбия. Открити са грошове в близост до река Дунав. Преобладават сребърните емисии на цар Йоан Александър, както и късни имитативни издания от периода 1360 – 1420 г. Оповестяването на колективни находки, в които присъстват изданията на владетеля, не е изненадващо. Техният авторитет се дължи на високия сребърен стандарт, по който са отсечени (Ag 95%). Още в началото на своето управление цар Йоан Александър сключва съюз с крал Стефан Душан (1331 – 1355). Договорът от 1332 г. се явява гарант за западната българска граница и води до подем на търговските взаимоотношения, които се документират чрез многобройните монетни находки.

Грош на цар Йоан Шишман е открит в голямата находка от село Мало Бонинце (Петровић 1933, 14 – 26).

Общият брой открити монети е повече от 345 екземпляра.

Находки от Босна и Херцеговина: През 1875 г. С. Любич публикува 186 монети на българските владетели (Ljubic 1875, 1 – 27).

През 1896 г. C. Truhelka публикува средновековните монети, които се съхраняват в Археологическия музей на Сараево. Описът съдържа и грошове на царете Йоан Александър (Йоан Александър/Христос – 1 бр.; Йоан Александър с Михаил Асен/Христос – 4 бр.) и Йоан Срацимир – 21 бр.) (Truhelka 1896, 321 – 323).

Два гроша от типа „дукс Георги/Христос" са открити в региона на Сплит на адриатическия бряг (Мушмов 1924, 179).

Общият брой открити монети е 214.

Находки от Северна Македония: Предполага се, че уникалната перпера на цар Йоан Асен II (1218 – 1241) е открита в региона на Прилеп (Авдев 2007, 24). Съобщава се за находки с медни монети на владетеля: 4 бр. от Прилеп; 29 бр. от Охрид (Авдев 2007, 41). През 1921 г. в Скопие се оповестява за находка със 100 гроша на цар Йоан Александър от типа „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос" (Metcalf 1965, 213, 248; Mirnik 1981, 115). През 1925 г. и 1935 г. в региона на Тетово са открити находки с грошове на владетеля, които са от същия тип (Душанић 1972, 97 – 98, T. VI.15; Mirnik 1981, 107 – 108, 113). От територията на Гостивар произхождат находки с дискусионни грошове на български владетели (Авдев 2007, 134).

Общият брой открити монети е повече от 134.

Находки от Румъния: Най-ранната находка включва 8 бр. медни монети от управлението на цар Теодор Светослав (1301 – 1322) (Пенчев 1999, 89 – 102). Грош на владетеля е открит в Басков (Oberländer-Târnoveanu et al. 2008, 24 – 27).

Монети на управителя на северозападните български области деспот Яков Светослав (1261 – 1275) са открити в Исакча (1 бр.) и на о. Пъкуюл луй Соаре (1 бр.) (Oberlander 1989, 126).

От българската нумизматична литература са известни четири находки с грошове на царете Йоан Александър и Йоан Срацимир, произхождащи от земите на Влашкото воеводство (днешна Румъния). Общото количество монети е 515 бр. на цар Йоан Александър с Михаил Асен и 96 бр. на Йоан Срацимир. Те са публикувани през 1915 г., 1960 – 1961, 1971 и 2007 г. и са включени като приложение в каталога на К. Дочев „Монетите на византийската фамилия Палеолози в паричното обращение на Българската държава 1259 – 1396 г." (Дочев 2017, 264, 269). Съществуват и множество публикувани находки, които съдържат монети на българските царе, като повечето от тях са неизвестни за българската нумизматична литература.

През 1852 г. германският учен проф. Petermann посещава германския консул в Галац. Той го информира за колекцията на немския шивач Роде, който също живее в града. Двамата посещават Роде и извършват определени покупки, същевременно проф. Petermann изявява интерес да закупи колекцията, която се състои от 900 монети от различни епохи. През 1853 г. колекцията е закупена за Königlichen Museen – Berlin (Münzkabinett Berlin). Тя включва издания на тракийски владетели, римски императори и грошове на владетели от Второто българско царство: Теодор Светослав, Йоан

Александър с Михаил Асен и Йоан Срацимир (Petermann 1860, 13; ikmk.smb.museum/home).

През 1878 г. в област Прахова е открито съкровище, съдържащо грошове на българските царе Йоан Александър с Михаил Асен – 32 бр. и Йоан Срацимир – 7 бр. (Sturdza 1878, 155 – 172).

Известни са находки с грошове от типа „цар Йоан Александър с Михаил Асен/Христос", които са с влашки контрамарки (Severeanu 1915, 4 – 5). На о. Пъкуюл луй Соаре е открит грош на владетеля с гравирана буква „Ж" до образа на Христос (Isacescu 1971, 345 – 354).

От област Алба са известни множество находки, съдържащи общо 300 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен (Cercetări Numismatice XIV, 2007, 64).

Две колективни находки с грошове на цар Йоан Александър с Михаил Асен произхождат от региона на Олтения (Moisil 1915, 55 – 77; Berciu-Drăghicescu, Ciobotea 1987, 53 – 96). Неотдавна в с. Лазу (област Долж) е документирана находка, съдържаща грошове на владетеля (Dumitrescu 2018, 171 – 181).

През 1977 г. е публикувана находка с грош на цар Йоан Шишман (Teodorescu et al. 1977, 3 – 17). От Търговище се съобщава за друга находка, която е непубликувана и съдържа грош на владетеля.

През 2012 г. R. Dumitrescu публикува монетна находка от Балш (област Олт) (Dumitrescu 2012, 119 – 150). Тя е открита през 1928 г. и включва 270 гроша на цар Йоан Срацимир. На 20 юни 1928 г. монетите са закупени за Регионалния музей на Олтения.

R. Dumitrescu (2012) представя множество находки с монети на видинския цар. Поредицата от съкровища, в които са открити грошове на владетеля, са впечатляващи и с техния брой. През 1914 г. в Теюш (област Алба) е открито съкровище с 1300 гроша на цар Йоан Срацимир. Съкровището включва и дукати на войводите Владислав Влайку (1364 – 1377) и Раду I (1377 – 1383), грошове на цар Йоан Александър с Михаил Асен и една венецианска монета.

През 1915 г. е публикувана находка от Добруджа (Сулина), съдържаща 1000 сребърни монети, между които и стотици грошове на царете Йоан Александър и Йоан Срацимир. Монетите са разпродадени в Букурещ. За Академията на науките Букурещ са закупени 50 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен и 159 гроша на цар Йоан Срацимир (Bianu 1915, 9 – 11). За Народния археологически музей – София са закупени 12 гроша на цар Йоан Срацимир (Дочев 2017, 269). През 2007 г. е издадена книга, запознаваща читателите с монетните находки от Добруджа от Античността и Средновековието, но там няма да откриете нито една находка, съдържаща монети на българските царе (Custurea et al., 2007).

През 1929 г. в област Мехединц е открито съкровище, съдържащо 237 сребърни монети, бижута и сребърни съдове. Основният компонент на съкровището са грошовете на видинския цар (235 бр.).

През 1925 г. или 1936 г. в Ракелу е открито съкровище от 2000 сребърни монети. В съдържанието си то включва и грошове на цар Йоан Срацимир. Според C. Moisil съкровището е трезорирано през периода 1394 – 1396 г. (Moisil 1941, 237 – 246).

В Питещ (област Аржеш) е намерено съкровище от 798 сребърни монети, между които и грошове на царете Теодор Светослав – 2 бр.; „дукс" Георги – 1 бр.; съцаря Михаил Асен – 2 бр.; Йоан Александър с Михаил Асен – 9 бр.; Йоан Шишман – 1 бр.; Йоан Срацимир – 38 бр. (Constantinescu, Oberländer-Târnoveanu, Parvan 2008, 323 – 326).

От Адамклиси произхожда друга находка, съдържаща 3 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен и 35 гроша на цар Йоан Срацимир (Custurea, Talmaţchi 2011, 133).

Находка от Тутора съдържа седем гроша на Видинския цар (Ciocanu 2017, 15 – 16).

R. Dumitrescu публикува находка от Остров (област Констанца). Тя е открита на брега на р. Дунав (километър 352) и съдържа 500 сребърни монети, от които 316 са грошове на видинския цар (Dumitrescu 2012, 119 – 150).

Броят на малките колективни находки, съдържащи грошове на видинския цар, е впечатляващ. Негови грошове са открити в Кокон, Дриду, Гуруйен, Търговище (Mitrea 1978, 363 – 369), Куртеа де Аржеш, Кампулу Мусцел, Лункавица, Басараб (Berciu-Drăghicescu, Ciobotea 1981, 22 – 34), Ла Маралойу, Вакарен, Балчу, Бербен, Буренещ (Petrişor 1980 – 1982, 171 – 183), Басков (Oberländer-Târnoveanu et al. 2008, 24 – 27), Смулц, Сомова (Custurea, Talmaţchi 2011, 133), Плешест (Pârvan 1996, 161 – 167). От област Прахова произхожда находка с 20 гроша на владетеля и 61 дуката на Мирча Стари.

Този преглед на находките с монетите на видинския цар показва, че неговите сребърни емисии проникват активно в Северните дунавски територии. Част от тези територии, например Олтения, принадлежат към Видинското царство (Коледаров 1989, 85 – 87). Находки се локализират по трасето на търговските пътища, които са важни не само за Влашко, но и за балканския и централноевропейския свят (Dumitrescu 2012, 122). Монетните находки потвърждават становището, че през втората половина на XIV в. Видин е един от най-големите центрове на международната транзитна търговия на Балканите, за което свидетелства и присъствието на колонии от чуждестранни търговци.

Наблюдава се концентриране на находките в близост до речните пътища на Жиу, Олт и Арджеш, както и по трасето на средновековния път Червен – Малко Йоргово – Търговище – Кронщат. Според R. Dumitrescu след 1370 г. монетите на цар Йоан Александър са изместени от монети на видинския цар. Повече от половината от откритите грошове на цар Йоан Срацимир принадлежат към „Втора хронологична фаза" (1385 – 1396). Общият брой на откритите грошове на видинския цар от територията на Румъния надхвърля 2361.

От територията на модерна България произхождат повече от 449 гроша на владетеля, които са от документирани находки. През 2008 г.

Националният исторически музей – София откупи три съкровища с грошове на владетеля с общ брой от 1326 екземпляра. Тези данни показват, че приблизителният брой открити грошове на видинския цар от територията на България не надхвърля 1775.

Изненадващо е, че изобилните сребърни емисии, отсечени по висок сребърен стандарт (Ag 95%) от цар Йоан Шишман, не циркулират на Северните дунавски територии.

Дискусионните монетосечения на добруджанските владетели се откриват като единични или колективни находки на средновековната българска територия, обхващаща земите на Добруджанското деспотство през втората половина на XIV в. Повечето от тях се локализират на о. Пъкуюл луй Соаре и в региона на Черна вода (120 бр.) (Атанасов 2009, 289 – 292). Грош-инсигния на добруджанския владетел Тертер е открит при археологически разкопки на о. Пъкуюл луй Соаре (Дякону 1963, 143 – 147) и впоследствие е откраднат.

Общият брой открити монети е над 3451.

1. За Северната граница на Второто българско царство

Откритият внушителен брой документирани монетни находки е повод да подновим дискусията, която бе инициирана от Пл. Павлов през 2010 г. (Павлов 2010, 354 – 364).

Безспорно сега е трудно да установим параметрите на българския сюзеренитет над Влашкото воеводство. В карта на Анджелино де Далорто от 1325 – 1330 г. Второто българско царство е разположено по двата бряга на р. Дунав, а в тази на Джакопо Касталдо от 1584 г. земите от Северин до р. Дъмбовица са част от царството. Историческият спомен за Българското средновековие е отразен дори в картата на Йохан Хоман от 1697 г. В нея част от левия бряг на Дунав до р. Яломица е в пределите на Никополския санджак на Османската империя, т.е. някогашното Търновско царство.

Сведенията от „Брюжкия итинерарий" от края на XIV в. ни оставят с впечатлението, че в края на XIV в. юрисдикцията на Второто българското царство започва от Карпатите, а влашката столица Търговище е смятана за град в неговите предели.

Още по-голям интерес предизвиква грамотата на воеводата Раду I (управлявал през 1371 и 1377 – 1383 г.) в полза на търговците от Брашов, Ръшнов и земята Бърса. В нея има интерполация от писмо на влашкия воевода до цар Йоан Александър, с което го информира за случаи на корупция от страна на българските митнически власти в Карпатите по същото време. Вероятно митническият контрол в търговията попада под юрисдикцията на влашките воеводи след унищожаването на Търновското царство.

Представените тук документирани единични и колективни монетни находки от територията на Влашкото воеводство са доказателство за българската власт и нейното влияние до Карпатите. Находките потвърждават становището, че заддунавски области се явяват част от българското пространство.

Находки от Молдова: През 2018 г. е публикувана колективна находка от с. Цуцора (Унгенски район) (Дергачева, Джесмеджиян 2018, 134 – 149). Според откривателите тя съдържа 400 сребърни монети, от които 110 бр. са грошове на цар Йоан Срацимир (1352/55 – 1396). В статията са описани само 22 бр. монети на видинския цар. Л. Дергачева сподели (лична кореспонденция), че съставът на находката характеризира монетите, които участват в паричния пазар на региона. Известни са и други малки находки, които съдържат грошове на владетеля. Броят на находките с монети на видинския цар, открити на територията на създаденото в средата на XIV в. воеводство Молдова, е ограничен (Dumitrescu 2012, 122). Вероятно монетите постъпват на територията посредством речен и морски (*Via pontica*) транспортен път. Вероятно е използван и средновековният път Търново – Хръзград – Дръстър.

Общият брой открити монети е 110.

Находки от историко-географска област Бесарабия: Съседството на Златната орда с българските владения през XIII – XIV в. се документира в редица нумизматични находки, открити в южната част на междуречието на реките Прут и Днестър. През 2020 г. се публикуваха находките от региона между реките Прут и Днестър (Русев, Кривенко, Овчаров 2020, 193 – 208). В паричното обращение на областта участват изданията на царете Константин Асен, Теодор Светослав, Йоан Александър, съцаря Михаил Асен и видинския цар Йоан Срацимир. Преобладават медните издания на цар Йоан Александър. Любопитно е, че липсват колективни находки със сребърни монети. Може да се предположи, че основната част от монетите постъпват в локалната циркулация посредством речен път на реките Дунав и Прут.

Общият брой открити монети е 69.

Находки от Унгария: Csaba Tóth[1] сподели, че в колекцията на Националния музей на Будапеща се съхраняват 216 бр. монети на българските владетели от периода XIII – XIV в. Монетите произхождат от няколко находки и не са публикувани. *Обсъдихме възможността за съвместен* бъдещ проект, свързан с тяхното публикуване. Orsolya Gálvölgyi[2] сподели, че в Историческия музей на Будапеща не се съхраняват монети от българските царе. Липсват публикации с находки, съдържащи монети на българските царе от Второто българско царство.

Откриването на немалко монети на Северозапад потвърждава съществуването на интензивни *търговско-икономически връзки* с Унгария. Може да се предположи, че монетите постъпват в локалната циркулация посредством речния път (р. Дунав).

Общият брой открити монети е 216.

---

[1] Coin Cabinet, Hungarian National Museum
[2] Numismatic Department, Budapest History Museum

Находки от Чехия: Jan Boublik[3] ми предостави за публикуване колективна находка със сребърни монети на българските царе. През 1951 г. тя постъпва в Националния музей на Прага. Съдържанието ѝ включва три гроша от тип „цар Йоан Александър с Михаил Асен/ Христос“ и един грош на цар Йоан Шишман от IV сребърно монетосечене, тип „царят прав/Богородица“. Монетите са с инвентарни номера H5/15918 – H5/15920 (**Обр. 1**). Според Roman Zaoral[4] в Бохемия и Моравия не се откриват монети на българските царе.

Може да се предположи, че монетите постъпват в локалната циркулация посредством средновековния път Ниш – Смедерево – Белград – Срем и др.

Общият брой открити монети е 4.

Находки от Германия: В колекцията на Albert Ludwigs-Universität във Фрайбург се съхраняват два пробити гроша на цар Йоан Александър от тип „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“. Те са закупени от колекцията на Heinrich Wefels (1916 – 1931) (https://ikmk.uni-freiburg.de/object?id=ID10001).

В Берлин в Münzkabinett der Staatlichen Museen zu Berlin се съхраняват грошове на български владетели, но както вече по-горе е споменато, те са закупени в Галац, Румъния (Petermann 1860, 13).

Общият брой открити(?) монети е 2 екземпляра. Монетите не са включени в картата.

Находки от Полша: Според Andrzej Romanowski[5] монетите на българските царе от Второто българско царство, откривани на територията на Полша, се явяват много редки находки. Това становище е правдоподобно, тъй като само няколко находки са локализирани в съседна икономическа зона (Прага и Лвов). В монетния кабинет на Варшавския национален музей не се съхраняват монети на Второто българско царство. Липсват публикации с находки, съдържащи монети на българските царе (https://journals.pan.pl/wn).

Общият брой открити монети е неопределен.

Находки от Великобритания: Неотдавна при проучване около Нюарк (графство Нотингамшир) е открит грош на цар Йоан Александър с Михаил Асен (Рамадански 2015, 95 – 100). Съобщава се и за още няколко монети от същия тип, които се съхраняват в частна колекция. Грош на цар Йоан Шишман е открит на остров Wight и ще бъде представен в публикацията на Р. Рамадански (Сърбия). Засега не разполагаме със свидетелства за стопански или политически отношения между двете държави. Р. Рамадански предполага, че българските и сръбските грошове достигат Адриатическото крайбрежие и посредством венециански търговци и постъпват в монетната циркулация на острова (Рамадански 2013, 267 – 275; Рамадански 2015, 98).

Тезата на Р. Рамадански е логична и може да се потвърди индиректно, тъй като според археолозите липсват находки с монети от българските царе,

[3] Numismatic Department, National Museum in Prague
[4] Charles University, Prague
[5] Numismatic Department, National Museum in Warsaw

открити на територията на Австрия (Fundkatalog Mittelalter/Neuzeigdes Instituts für Numsimatik und Geldgeschichteder Universität Wien, FK/ING), Германия, Швейцария, Франция, Белгия, Холандия и Дания.

А. Миркович[6] споделя, че в музейния фонд на Сплит не се съхраняват монети на Второто българско царство. Вероятно монетите са преминавали през други крайбрежни центрове. Може да се предположи, че монетите постъпват в големия средновековен център Дубровник посредством средновековния път Ниш – Топалица – Биело Поле – Дубровник. Българо-дубровнишките стопански взаимоотношения са споменати за първи път в грамотата на цар Йоан Асен II, издадена за Дубровник и неговите търговци непосредствено след Клокотнишката битка през 1230 г.

Eleonora Giampiccolo[7] споделя, че на Апенинския полуостров няма регистрирани находки с монети от българските земи. Според Albert Estrada-Rius[8] и Paloma Morán (Departamento de Numismática, Museo Arqueológico Nacional, Madrid) засега от този период няма регистрирани монети от българските земи. В музейните фондове на Испания се съхраняват монети на Третото българско царство (XIX – XX в).

Средновековните портулани документират маршрута, използван за каботажно плаване на венецианските кораби (Дубровник – Леш – Дирахион/Драч – Авлон). Може да се предположи, че венецианските търговски кораби, които са преминавали през Гибралтарския пролив в посока Великобритания, са разполагали с малко количество грошове на царете Йоан Александър и Йоан Шишман.

Находките с български и сръбски монети свидетелстват за присъствие на парични знаци от Югоизточна Европа във Великобритания от края на XIII в. и през по-голямата част от XIV в. (Рамадански 2015, 100).

Общо откритите монети са повече от 4 екземпляра.

Находки от Беларус: Грош-инсигния на добруджанския владетел Тертер (1385 – 1399) е открит в региона на гр. Бобруйск (Овчаров 2019, 105 – 116). Засега не разполагаме с данни за стопански отношения с Литовското княжество. Политическият съюз между двете държави е документиран в грамота на княз Витовт от 1395 г. (Атанасов 2009, 197 – 198).

Общият брой открити монети е 1 екземпляр.

Находки от Украйна: През XII – XIV в. паричното обращение на Украйна се отличава с изключително разнообразие от чуждестранни монети. Специфичното положение на Кримския полуостров като пресечна точка на политическите, културните, икономическите и финансовите интереси на съседните народи оставя своя отпечатък върху монетните находки (Алексенко 2016, 11). На тази територия съвсем логично доминират изданията на Златната орда (**Обр. 2**). По-рядко се откриват монети на

[6] Археологически музей – Сплит
[7] Numismatic Cabinet of the Vatican Library, Rome
[8] Museu Nacional d'Artde Catalunya, Barcelona

селджукските турци, Трапезундската империя, издания на Палеолозите, кръстоносните държави от Йерусалим до Сицилия, Генуа и нейните колонии и издания на различни западноевропейски държави, Влашкото воеводство, както и монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство (Корошенко 2016, 55; Алексенко 2016, 11). Монетите на средновековните български царе представляват малка част от откриваните средновековни монети и постъпват в лични колекции (лични наблюдения). Откриването на издания на българските царе не е изненадващо, тъй като на Изток царството граничи със Златната орда. Това съседство, продължаващо до края на XIV в., намира отражение в редица аспекти на духовната и материалната култура. Не е изненадващо, че монети на татарските ханове се откриват и по българските земи (Чорев 2018, 264 – 269; Петрунова 2020, 94 – 97). Археологическите разкопки, проведени в Крим през 2003 –2005 г. от М. Кромаровски, документират откриването на две медни монети на цар Йоан Александър (Гурулева 2011, 7). Български монети се откриват на Кримския полуостров като единични находки (Гурулева 2011, 7). Медни монети на цар Йоан Александър са открити на вала на генуезката крепост „Чембало" (Балаклава) (**Обр. 5.1**) в Ренински регион (**Обр. 4.13; Обр. 5.7**), както и по бреговата ивица на Днестровския лиман (Одеска област) (**Обр. 4.18**). Б. Пашкиевич от Археологическия факултет на Вроцлавския университет в Полша споделя за медна монета на владетеля, открита в Лвов (Овчаров 2019, 113). Съществуват повече от 40 случайно открити монети от района на Феодосия (Стария Крим, първата кримска столица на Златната орда), които понастоящем се съхраняват в частни колекции (Гурулева 2011, 7). В Одеския археологически музей се съхраняват 27 монети: 1 грош на цар Теодор Светослав, 25 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен, 1 медна монета на цар Йоан Александър с Теодора II (Соколова 1958, 262). Колекцията на К. Хромов от Киев съдържа монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство, но остава частично проучена поради неговата смърт.

Българските и добруджанските монети участват в монетната циркулация на региона наравно с другите издания (Алексенко 2016, 14). Участието им в паричното обращение на украинските исторически региони е изучавано спорадично от местни и чуждестранни учени (Бойко-Гагарин 2016, 219). Според Б.-Гагарин българските монети са използвани и от венецианските търговци (Бойко-Гагарин 2016, 219).

1. Находки с монети на българските царе

Най-ранните находки са три монети от управлението на цар Константин Асен (1257 – 1277) (**Обр. 3.1 – 3**). Тази епоха се характеризира с разорителни татарски нашествия, териториални загуби и наложени непосилни данъци върху Българското царство. Владетелят организира обилно медно монетосечене, въпреки това участието на тези монети в обращението на градския паричен пазар е минимално.

При цар Теодор Светослав (1300 – 1322) Българското царство получава от татарския хан отдавна загубените си земи до устието на р. Днестър, включително крепостта „Белград/Монкастро“. Ограничен брой грошове (2 бр.) и медни монети (4 бр.) участват в локалната парична циркулация (**Обр. 3.4 – 8**). Една от медните монети е с частично позлатяване (**Обр. 3.7**). Любопитно е публикуването на монета от същия тип, която е фуре (Стойчев 2021, 13 – 16).

Повече от половината от представените находки са издания на цар Йоан Александър (**Обр. 3.9 – 14; Обр. 4 – 5**). Любопитно е, че татарската финансова администрация е контрамаркирала грошовете от тип „царят сам/Христос на трон“ (**Обр. 3.9 – 10**). Първият грош е контрамаркиран с „кръг“ ; вторият – със „сибирска есетра“ (**Обр. 3.9.1 – 10.1**). Тези фискални знаци са добре известни от татарските дирхеми и пулове (Овчаров 2021, 265 – 277). Новооткритите контрамаркирани грошове ще спомогнат за прецизиране на периода, в който е извършвано контрамаркирането.

От сина на цар Йоан Александър и негов съвладетел – Михаил Асен (1337 – 1355) са документирани също немалък брой монети (14 бр.) (**Обр. 5.11 – 19**). Известно е, че през 1337 г. той е провъзгласен за съвладетел и получава апанажно владение в Централна и част от Североизточна България. Две от откритите монети са от дискусионния тип „цар на кон/тамга (?)“ (**Обр. 5.12 – 13**). Монета от този тип е открита и на територията между реките Прут и Днестър (Русев, Кривенко, Овчаров 2020, 202). В района на Севастопол е открита малка колективна находка със средновековни монети. Съдържанието ѝ включва монета от тип „съвладетели (?)/тамга“ (**Обр. 5.15**), генуезко квартаго и няколко татарски пулове на хановете Узбек (1313 – 1341) и Тохтамъш (1380 – 1395).

Според И. Лазаренко монетите с тамга[9] са отсечени във Варна (Лазаренко 2017, 473 – 483). Действително реверсното изображение наподобява тамга. Имайки предвид голямата набожност и личното участие на цар Йоан Александър в църковните събития, е трудно да се обясни защо е гравиран езически символ. Според Т. Попов този символ не е тамга, а символично изображение на Божието Триединство, стилизирано като тривърх жезъл (Попов 2020, 132). Според мен става въпрос за царски знак, който заменя титлата и името на управляващия цар. Напоследък се утвърди хипотезата, че всички монети на цар Михаил III Асен Шишман (1323 – 1330) трябва да се предатират и отнесат към Михаил Асен, най-големия син на цар Йоан Александър (Авдев 2007, 98; Дзанев 2010, 775 – 778; Дочев 2017, 182). Странно е, че грошове от типа „цар Михаил на кон/Христос“ са препечатвани от цар Йоан Александър. Трудно е да се обясни защо е било необходимо владете-

[9] Тамга (нишан за родова собственост). Първоначално фигурни или знакови изображения са поставяни върху тотеми, които изпълняват ролята на родов покровител. Впоследствие те загубват своето значение и се трансформират в общностни, семейни или лични нишани – тамги (Петров 2003, 170 – 177).

лят да препечатва монетите на сина си при положение, че масовите грошове от тип „Йоан Александър с Михаил Асен/ Христос“ (Дочев 2009, 135 – 154) се печатат дори и след тяхната смърт(?). Очевидна е липсата на политическа и икономическа обоснованост. Трябва да отбележа, че такива феномени съществуват. Например грошове на цар Йоан Срацимир са препечатвани от баща му, цар Йоан Александър. Монети на Добротица (1360 ? – 1385) са препечатвани от сина му Тертер (1385 – 1399) (Пенчев 2006, 72 – 73).

Откриването на значителен брой монети от управлението на владетеля Йоан Александър не е изненадващо, тъй като през този период Второто българско царство изживява културен и икономически просперитет. По време на дългото му царуване многобройните монетни издания се разпространяват далеч извън Българското царство. Неговите издания са най-много не само поради наложилия се техен авторитет (Ag 95%), но и от излизането от васалността към Златната орда, която е наложена малко след 1242 г., тъй като през 1253 г. Българското царство плаща ежегоден данък на татарския хан.

След смъртта на владетеля и възцаряването на неговите синове Йоан Шишман и Йоан Срацимир българските монети, откривани на североизток, се явяват много редки находки. Това е период, в който Златната орда загубва своята господстваща позиция. Монетосеченето на цар Йоан Срацимир е представено само с няколко медни монети (**Обр. 6.1 – 3**). Засега няма документирана находка с монети на цар Йоан Шишман (1371 – 1395). Това може да се обясни с факта, че неговите медни и калайдисани издания (Овчаров 2020, 147 – 154) получават само локално разпространение. Прави впечатление отсъствието на находки с грошове на последните владетели.

Любопитно е откриването на няколко имитативни медни монети от периода 1360 – 1420 г. (**Обр. 6.4 – 7**).

В Одеска област е открит грош от тип „дукс Георги и Светец/Христос“, отдаван към дискусионното монетосечене на български владетел (**Обр. 6.8**). Може да се предположи, че е попаднал в локалното обращение посредством чуждестранни търговци.

2. Находки с монети на добруджанските владетели

Интерес представляват и находките с монети от дискусионните монетосечения на Добруджанското деспотство. На територията на Украйна са открити малък брой монети от всички известни типове (11 бр.) (**Обр. 6.9 – 16**). Първите находки са документирани през периода 2005 – 2011 г. Една от тези монети се приема за издание на деспот Добротица и е открита на територията на Стария Крим (Корошенко 2016, 57) (**Обр. 6.9**). Засега това е единствената известна монета, принадлежаща към този тип, която е открита в Украйна. Интерес представлява и една от монетите на Тертер, която е открита в региона на Севастопол. Тя е гравирана с неописан вариант на монограма „РТР“. Дали става въпрос за монограм, или е стилизирано изображение на крепост с флангови кули, върху която е изобразена буква „Т“, е трудно да се каже (**Обр. 6.16**). Монетите на добруджанските владетели са

редки находки, които участват в монетната циркулация на региона (Бойко-Гагарин 2016, 218; Корошенко 2016, 56).

3. **Характеристика на монетни издания от българските земи, участвали във вътрешноградския паричен пазар**

Повечето от тук представените монети са медни издания, отсечени през 30-те – 60-те години на XIV в. Прави впечатление липсата на колективни находки със сребърни монети. Документираните монети могат да се разглеждат като компонент на вътрешноградския паричен пазар. Следователно може да се повдигне въпросът за проникването, събирането и трезорирането на българските монети. Дали те се явяват вследствие на рядка търговия, или на военни сделки, е трудно да се каже. Нека не забравяме, че до 40-те години на XIV в. българските царе разполагат със съюзни и наемни татарски военни части.

Повечето от монетите са добре запазени и не са контрамаркирани. Девет монети са пробити, като седем от тях са от управлението на цар Йоан Александър. Пет от тях съдържат изображения на кръстове (**Обр. 4.3 – 4; Обр. 5.1 – 4, 17**). Може да се предположи, че са носени като преносими икони, тъй като дупките са ориентирани правилно спрямо кръстовете. Повечето от пробитите монети са от типа „кръст с акантови листа", чието изображение косвено напомня за спасителната роля на Христос и символа за достигане до райските селения чрез вярата в него (Дочев 2018, 145). Монетите, съдържащи знаци на небесното царство, се явяват отпечатък на земното. Те напускат предназначението си и се превръщат в икони, които закрилят. Безспорна е семантичната трансакция, т.е. обръщането на посоките и насочването на смисъла към сакралните пространства. Трябва да отбележа, че това явление е много интересно, защото се извършва чрез парите, чиито символи призовават към „горе", но са разпространени „долу" и негласно закрилят живота в „земното царство".

Общият брой открити монети е повече от 118.

Находки от Русия: На територията на Русия се откриват издания със сасанидски, куфически, *джучитски,* византийски и монети на средновековните европейски държави. Държавните колекции съдържат 239 монети на Второто българско царство (Ермитаж – 201 бр.; Исторически музей – Москва – 38 бр.). В състава им се включват монети на царете Йоан Асен II, Константин Асен, Теодор Светослав. Основното количество монети са грошовете на цар Йоан Александър с Михаил Асен. Голяма част от тях са придобити през XIX в. по антикварен път (Соколова 1958, 262). Някои от тях са подарени на руския цар Николай II Романов (1894 – 1917). Не е изненадващо, че в държавните колекции има монетни типове, които не се откриват в Украйна, например дискусионните грошове на български владетели от типовете „Михаил и Ирина/ Христос" и „Михаил и Георги/ Христос", както и грошовете на последните български царе.

През 1837 г. барон С. Шодуар публикува два гроша на цар Теодор Светослав (Шодуар 1837, 113). Тъй като през този период няма българска нумиз-

матична литература, авторът ги атрибутира като издания на киевския княз Светослав (945 – 972). Интересът към тези монети става толкова голям, че започват да се разпространяват и фалшификати (Соколова 1958, 263). В. Априлов узнава за публикацията на барона и предприема собствено проучване. През 1841 г. той публикува грошове на царете Теодор Светослав и Йоан Срацимир. Това са първите български „изнамерени", идентифицирани и правилно описани монети (Априлов 1841, 85 – 86). Новината бързо се разпространява и интересът на руските учени към тях намалява. Барон С. Шодуар не оборва новата атрибуция и въпреки това тезата, че са издание на киевския княз Светослав, се запазва в Русия до 1851 г. (Сахаров 1851, 30). През 1869 г. хранителят на „мюнц кабинета" в Ермитажа А. Куник отбелязва: „средновековните сръбски и български монети се намират в Русия много рядко и поради това съществуват и фалшификати. Колекционерите плащат за тях доста високи цени" (Архив на Държавния Ермитаж, опис V, 1869, св. 8, No 8, 6 – 7). През 1958 г. И. Соколова излага своето предположение, че монетите на българските царе не участват в паричната циркулация на Русия (Соколова 1958, 262). Въпреки това през последните десетилетия се откриват единични находки, които опровергават това становище. В Курска област е открит грош на цар Йоан Александър с Михаил Асен (**Обр. 7.1**). Съобщава се за монета от тип „Йоан Александър с Теодора II/монограм", открита в *Южна* Русия (**Обр. 7.2**). Посребрена(?) анонимна монета от управлението на владетеля е открита на територията на Волгоградска област (**Обр. 7.3**). Шест монети от този тип са открити на територията между реките Прут и Днестър (Кривенко, Русев, Овчаров 2020, 202). Съвсем логично е да се приеме, че монетни типове, които се откриват на територията на Украйна, постъпват посредством дребни стоково-парични сделки и в монетната циркулация на Русия. Вероятно част от монетите, които се съхраняват в държавните колекции, произхождат от недокументирани находки.

Общият брой открити(?) монети е 242.

Карта на монетните находки, открити извън територията на модерна България и тяхната характеристика (**Обр. 8**)

Картата дава възможност за проследяване на развитието на стоково-паричните взаимоотношения на средновековната държава и нейното политическо влияние. Решаващо значение има средищното ѝ положение, защото именно през земите ѝ преминават едни от най-важните римски пътни артерии на Балканския полуостров. Монетните находки, които са визуализирани на картата, локализират основните пътни направления, които минават през Балканите и по които се е осъществявал основният търговски поток.

Общият брой документирани монети на българските владетели, открити извън територията на съвременна България, надхвърля 5272.

Карта на монетните находки с грошове на българските владетели, открити на територията на модерна България и тяхната характеристика

Допълнително е включена карта, илюстрираща находките с грошове на българските владетели поотделно. Картата се базира на документирани на-

ходки, които са публикувани в различни научни трудове (Дочев 2017, 264, 269; Теодосиев 2017; Класнаков 2018, 181 – 187; Лазаренко 2020, 271 – 301). Двете карти заедно се допълват и спомагат за локализирането на маршрутите на търговските пътища, които са важни не само за Второто българското царство, но и за балканския и централноевропейския свят (**Обр. 8 – 9**).

Количеството на откритите грошове на цар Теодор Светослав не е голямо. Тяхната концентрация е в Североизточна България, в региона на Търново, Шумен и Варна. Находките се локализират по трасето Търново – Преслав – Шумен – Мадара – Овеч – Варна.

Грошовете от управлението на цар Йоан Александър се откриват на територията на цялата страна. Въпреки това тяхната концентрация е по-висока в Северна България. Този факт не е изненадващ, тъй като царството губи територии вследствие на османското настъпление.

Грошовете на сина на цар Йоан Александър и съцар – Михаил Асен (цар Михаил Шишман ?) от типа „цар на кон/Христос" се откриват като единични или малки находки в Североизточна България. Локализацията на находките потвърждава становището, че той резидира в апанажно владение, обхващащо територията на Североизточна България.

Цар Йоан Шишман управлява малко по територия царство, обхващащо територията на Северна България, Софийска област и част от Подбалканските райони, където циркулират неговите сребърни емисии. Наблюдава се концентрация на находките в Русенска област. Този факт не е изненадващ, тъй като в близост се намира големият градски и търговски център Червен. Няколко големи находки са укрити по време на наказателния поход на Али паша през 1388 г. Любопитно е, че неговите издания не циркулират отвъд Дунав. На територията на Румъния са регистрирани само няколко сребърни монети. На север от Дунав циркулират изданията на царете Йоан Александър и Йоан Срацимир.

Грошовете на Видинския цар циркулират в Северна България (Видинска и Русенска област) и северните дунавски територии. Може да се предположи, че тяхната функция е да задоволи стоково-паричните взаимоотношения с Влашкото воеводство.

Колективните находки, които съдържат грошове на цар Йоан Александър и неговите синове Йоан Шишман и Йоан Срацимир, са открити в Русе и Враца. Находки с монети, отсечени по времето на царете Йоан Александър и Йоан Шишман са открити в Софийска област и Шумен. Тяхната концентрация е най-голяма в Русенска област. Колективните находки на монети, отсечени по времето на царете Йоан Александър и Йоан Срацимир, са открити във Видинска област. Няколко находки са открити в Никопол и Русе. Колективна находка, съдържаща грошове на царете Йоан Шишман и Йоан Срацимир, е открита само във В. Търново.

По българските земи са открити и документирани около 27 000 гроша на владетели от Второто българско царство. Приблизително 23 000 бр. се съхраняват в музейни фондове. Други 4000 бр. са от находка, която е от-

купена от златар и вероятно са претопени (Дочев 2017, 256 – 264, 265 – 268). Недокументираните находки са хиляди екземпляри.

При една рекапитулация се установява, че откритите и документирани сребърни монети от българските земи не надхвърлят 30 000 екземпляра. Показателно е, че през този период от една двойка печати за сребърни монети се изработват около 30 000 екземпляра (De Callatay 1995, 300). Може само да се гадае каква е съдбата на многомилионната монетна продукция. Регистрираните сребърни монетни съкровища от територията на България илюстрират модел на ядро, което се явява Североизточна България, и периферия на разпространение (трезориране), включваща останалите територии.

Благодаря на археолозите, историците, политиците и изследователите за оказаното съдействие: Андрий Бойко-Гагарин – Археологічний музей Київ, Україна); Константин Хромов (Київ, Україна); Андрей Кривенко (Тираспол, Молдова); Николай Русев (Высшая Антропологическая Школа, Кишинёв, Молдова); Ана Маринович (Археолошки музеј – Сплит, Хрватска); Вера Гурулева (Отдел нумизматики, Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург, Русия); Алексей Никифоров (Москва, Русия); Генади Злобин (Москва, Русия); Павел Петров (нумизмат, сотрудник Института истории им. Ш. Марджани, Казан, Татарстан); Николай Алексеенко (Институт археологии Крыма – РАН, Симферополь, Русия); Евгений Гончаров (Институт Востоковедения РАН, Москва, Русия); Андрей Олегович (Санкт-Петербург, Русия); Семён Шапиро (Губернатар Магілёўскай вобласці, Беларус); Иля Шталенков (член Выканаўчага камітэта Беларускага нумізматычнага таварыства, Беларус); Рашко Рамадански (Историјски музеј – Бечеј, Србија); Пламен Павлов (Исторически факултет на Великотърновския университет, В. Търново, България); Форум: „Зено“, „Виолити“, „Расмир“; Albert Estrada-Rius (Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, Spain); Andrzej Romanowski (The department of coins and medals, National Museum in Warsaw, Poland); Aurel-Daniel Stanica (Eco-Museum research institute, Tulcea, Romania); Borys Paszkiewicz (Department of archaeology of the middle ages, Wrocław, Poland); Charlotte Terret (Bureau d'assistance aux lecteurs, Bibliothèque nationale de France); Christian Stoess (Münzkabinett, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Bode-Museum, Berlin, Deutschland); Cristiana Tataru (Cabinetul de numismatică, Muzeul Național de Istorie a României); Eleonora Giampiccolo (Numismatic cabinet of the Vatican Library, Rom, Italy); Fran Stroobants (Head of Coins & Medals, Brussel, Belgium); Jan Boublík (Numismatic department, National Museum Prag, Czechia); Julian Baker (Medieval and Modern Coins, Heberden coin room, Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford, United Kingdom); Lili Dergaciova (Institut für Numismatik und Geldgeschichte, Wien, Austria); Mika Boros (Numismatikk, Kulturhistorisk museum, Oslo, Norway); Helle Horsnæs (Numismatics, The National Museum of Denmark, København, Denmark); Roman Zaoral (Charles University, Prague, Czechia); Paloma Morán (Departamento de Numismática, Museo Arqueológico Nacional, Madrid, España); Csaba Tóth (Coin Cabinet, Hungarian National Museum); Orsolya Gálvölgyi (Numismatic department, Budapest History Museum); Nicolas Consiglio (Cabinet de numismatique, Neuchâtel Museum of Art and History, Switzerland).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Авдев 2007: С. Авдев. Българските средновековни монети. София, 2007. [Avdev 2007: S. Avdev. Balgarskite srednovekovni moneti. Sofia, 2007.]

Алексенко 2016: Н. Алексенко. Заморские деньги на рынках юго-западной Таврики XIII – XV вв. IV, Международный нумизматический симпозиум «ПриPONTийский меняла: деньги местного рынка». Севастополь, 2016, 11 – 15. [Aleksenko 2016: N. Aleksenko. Zamorskiye den'gi na rynkakh yugo–zapadnoy Tavriki XIII – XV vv. IV, Mezhdunarodnyy numizmaticheskiy simpozium «PriPONTiyskiy menyala: den'gi mestnogo rynka». Sevastopol, 2016, 11 – 15.]

Априлов 1841: В. Априлов. Деница новоболгарскаго образованія. Одесса, 1841, 85 – 86. [Aprilov 1841: V. Aprilov. Denitsa novobolgarskago obrazovaniya. Odessa, 1841, 85 – 86.]

Атанасов 2009: Г. Атанасов. Добруджанското деспотство. В. Търново, 2009. [Atanasov 2009: G. Atanasov. Dobrudzhanskoto despotstvo. V. Tarnovo, 2009.]

Бойко-Гагарин 2016: А. Бойко-Гагарин. Монети середньовічної Болгарії в колекції Національного музею історії України. – Науковий вісник Національного музею історії України, Випуск 1, Київ, 2016, 215 – 221. [Boyko-Gagarin 2016: A. Boyko-Gagarin. Moneti serednyovichnoї Bolgariї v kolektsiї Natsionalynogo muzeyu istoriї Ukraïni. – Naukoviy visnik Natsionalynogo muzeyu istoriї Ukraïni, Vipusk 1, Kiïv, 2016, 215 – 221.]

Гурулева 2005: В. Гурулева. Болгарские монеты XIV века, найденны в Восточном Крыму (из частной колекции). – Acta Musei Varnaensis, VII – 1, 2005, 370 – 372. [Guruleva 2005: V. Guruleva. Bolgarskie monetay XIV veka, naydennay v Vostochnom Kraymu (iz chastnoy kolektsii). – Acta Musei Varnaensis, VII – 1, 2005, 370 – 372.]

Гурулева 2011: В. Гурулева. Болгарские медные монеты XIII – XIV вв., найденные в Крыму, из частных колекций. К XXII Международному конгрессу византинистов, София. – Ермитаж LVII, Балканский сборник, Санкт-Петербург, 2011, 7 – 21. [Guruleva 2011: V. Guruleva. Bolgarskie mednaye monetay XIII – XIV vv., naydennaye v Kraymu, iz chastnayh kolektsiy. K XXII Mezhdunarodnomu kongressu vizantinistov, Sofia. – Ermitazh LVII, Balkanskiy sbornik, Sankt-Peterburg, 2011, 7 – 21.]

Дергачева, Джесмеджиян 2018: Л. Дергачева, А. Джесмеджиян. Клад монет XIV века из села Цуцура (республика Молдова) и его значимость для истории генуэзких колоний в Северном Причерноморье. Средновековая нумизматика Восточной Европы, 7, Москва, 2018, 134 – 149. [Dergacheva, Dzhesmedzhiyan 2018: L. Dergacheva, A. Dzhesmedzhiyan. Klad monet XIV veka iz sela Tsutsura (republika Moldova) i ego znachimosty dlya istorii genuezkih koloniy v Severnom Prichernomorye. Srednovekovaya numizmatika Vostochnoy Evropay, 7, Moskva, 2018, 134 – 149.]

Дзанев 2010: Г. Дзанев. Нов тип българска средновековна монета. – В: Великотърновският университет „Св. св. Кирил и Методий" и българската археология, 1. Велико Търново, 2010, 775 – 778. [Dzanev 2010: G. Dzanev. Nov tip balgarska srednovekovna moneta. – V: Velikotarnovskiyat universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy" i balgarskata arheologiya, 1. Veliko Tarnovo, 2010, 775 – 778.]

Дочев 2009: К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век. Типове, варианти, цени. В. Търново, 2009. [Dochev 2009: K. Dochev. Katalog na balgarskite srednovekovni moneti XIII – XIV vek. Tipove, varianti, tseni. V. Tarnovo, 2009.]

Дочев 2017: К. Дочев. Монети на византийската фамилия Палеолози в паричното обращение на Българската държава. В. Търново, 2017. [Dochev 2017: K. Dochev. Moneti na vizantiyskata familiya Paleolozi v parichnoto obrashtenie na Balgarskata darzhava. V. Tarnovo, 2017.]

Дочев 2018: К. Дочев. Кръстът – символ във византийското и средновековното българско монетосечене. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 137 – 149. [Dochev 2018: K. Dochev. Krastat – simvol vav vizantiyskoto i srednovekovnoto balgarsko monetosechene. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 14, 2018, 137 – 149.]

Душанић 1972: Св. Душанић. Налаз средњовековног новца у Ђердапу. – Старинар, XII, 1970, 81 – 112. [Dushanić 1972: Sv. Dushanić. Nalaz srednjovekovnog novtsa u Đerdapu. – Starinar, XII, 1970, 81 – 112.]

Дякону 1963: П. Дякону. Една неизвестна монета на Георги I Тертер. – Археология, 1963, 1, 143 – 147. [Dyakonu 1963: P. Dyakonu. Edna neizvestna moneta na Georgi I Terter. Arheologiya, 1963, 1, 143 – 147.]

Класнаков 2018: М. Класнаков. Сребърни монети на цар Теодор Светослав от нумизматичната колекция на РИМ – Бургас. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 181 – 187. [Klasnakov 2018: M. Klasnakov. Srebarni moneti na tsar Teodor Svetoslav ot numizmatichnata kolektsiya na RIM – Burgas. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 14, 2018, 181 – 187.]

Коледаров 1989: П. Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава. Втора част (1186 – 1396). София, 1989. [Koledarov 1989: P. Koledarov. Politicheska geografiya na srednovekovnata balgarska darzhava. Vtora chast (1186 – 1396). Sofia, 1989.]

Корошенко 2016: А. Корошенко. Монета деспота Иоанна Тертера из Крыма. XIII – XV вв. – В: IV Международный нумизматический симпозиум, „ПриPONTийский меняла: деньги местного рынка". Севастополь, 2016, 55 – 58. [Koroshenko 2016: A. Koroshenko. Moneta despota Ioanna Tertera iz Krayma. XIII – XV vv. – IV Mezhdunarodnayy numizmaticheskiy simpozium, „PriPONTiyskiy menyala: denygi mestnogo raynka". Sevastopoly, 2016, 55 – 58.]

Лазаренко 2017: И. Лазаренко. Монети на царя-престолонаследник Михаил Асен (след 1331 г. – преди 1355 г.) от района на Варна. – В: Пл. Павлов, Н. Кънев, Н. Хрисимов. *Великите Асеневци*, В. Търново, 2017, 473 – 483. [Lazarenko 2017: I. Lazarenko. Moneti na tsarya-prestolonaslednik Mihail Asen (sled 1331 g. – predi 1355 g.) ot rayona na Varna. – V: Pl. Pavlov, N. Kanev, N. Hrisimov. Velikite Asenevtsi, V. Tarnovo, 2017, 473 – 483.]

Лазаренко 2020: И. Лазаренко. Наблюдения за монетната циркулация по Черноморското крайбрежие на Южна Добруджа през XIII – началото на XIV в. – В: Владетел, държава и църква на Балканите през Средновековието, 1-2. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Пламен Павлов. В. Търново, 2020, 271 – 301. [Lazarenko 2020: I. Lazarenko. Nablyudeniya za monetnata tsirkulatsiya po Chernomorskoto kraybrezhie na Yuzhna Dobrudzha prez HIII – nachaloto na XIV v. – V: Vladetel, darzhava i tsarkva na Balkanite prez Srednovekovieto, 1-2. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d-r Plamen Pavlov. V. Tarnovo, 2020, 271 – 301.]

Мушмов 1924: Н. Мушмов. Сребърни монети от Асеня II и Георги I Тертер. ИБАИ, 1921 – 1922, том I, свезка II. С, 1924. [Mushmov 1924: N. Mushmov. Srebarni moneti ot Asenya II i Georgi I Terter. IBAI, 1921 – 1922, tom I, svezka II. S, 1924.]

Овчаров 2019: В. Овчаров. Новооткрит грош на добруджанския владетел Тертер. – В: Acta Musei Varnaensis, XIII – 2, 2020, 105 – 116. [Ovcharov 2019: V. Ovcharov. Novootkrit grosh na dobrudzhanskiya vladetelTerter. – V: Acta Musei Varnaensis, XIII 2, 2020, 105 – 116.]

Овчаров 2020: В. Овчаров. Калайдисаното монетосечене на цар Йоан Шишман (1371 – 1375). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 16, 2020, 147 – 154. [Ovcharov 2020: V. Ovcharov. Kalaydisanoto monetosechene na tsar Yoan Shishman (1371 – 1375). – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 16, 2020, 147 – 154.]

Овчаров 2021: В. Овчаров. Контрамарките на Златната орда. – Известия на регионален исторически музей – Разград, III, 2021, 265 – 277. [Ovcharov 2021: V.

Ovcharov. Kontramarkite na Zlatnata orda. – Izvestiya na regionalen istoricheski muzey – Razgrad, III, 2021, 265 – 277.]

Павлов 2010: Пл. Павлов. Забравени и неразбрани. – В: Събития и личности от Българското средновековие. София, 2010, 354 – 364. [Pavlov 2010: Pl. Pavlov. Zabraveni i nerazbrani. – V: Sabitiya i lichnosti ot Balgarskoto srednovekovie. Sofia, 2010, 354 – 364.]

Пенчев 1999: В. Пенчев. Колективна находка с медни монети на деспот Яков Светослав. – Нумизматика и сфрагистика, VI, 2, 1999, 89 – 102. [Penchev 1999: V. Penchev. Kolektivna nahodka s medni moneti na despot Yakov Svetoslav. – Numizmatika i sfragistika, VI, 2, 1999, 89 – 102.]

Пенчев 2006: В. Пенчев. Нова медна монета на Тертер, син на Добротица, препечатана върху отсечена в Дръстър монета на Добротица. – Известия на Националния исторически музей, XIII, 2006, 72 – 73. [Penchev 2006: V. Penchev. Nova medna moneta na Terter, sin na Dobrotitsa, prepechatana varhu otsechena v Drastar moneta na Dobrotitsa. – Izvestiya na Natsionalniya istoricheski muzey, XIII, 2006, 72 – 73.]

Петров 2003: П. Петров. Тамги на монетах монголских государств XIII – XIV вв. как знаки собственности. – В: Труды II международной нумизматической конференций. Москва, 2003, 170 – 177. [Petrov 2003: P. Petrov. Tamgi na monetah mongolskih gosudarstv XIII – XIV vv. kak znaki sobstvennosti. – V: Truda II mezhdunarodnoy numizmaticheskoy konferentsiy. Moskva, 2003, 170 – 177.]

Петровић 1933: Ј. Петровић. Веома ретки српски средњовековни грошићи из села Мало Боњинце код Власотинаца. – Старинар VIII – IX, 1933 – 1934, Београд 1933,14 – 26. [Petrovih 1933: J. Petrovih. Veoma retki srpski srednjovekovni groshiћi iz sela Malo Vonjintse kod Vlasotinatsa. – Starinar VIII – IX, 1933 – 1934, Beograd 1933, 14 – 26.]

Петрунова 2020: Б. Петрунова. Съкровището от крепостта „Калиакра". Татарската плячка. София, 2020. [Petrunova 2020: B. Petrunova. Sakrovishteto ot krepostta „Kaliakra". Tatarskata plyachka. Sofia, 2020.]

Попов 2020: Т. Попов. Студии върху българското средновековно монетосечене с изводи за историята. София, 2020. [Popov 2020: T. Popov. Studii varhu balgarskoto srednovekovno monetosechene s izvodi za istoriyata. Sofia, 2020.]

Рамадански 2013: Р. Рамадански. Налази српског средњовековног новца у Енглеској. – Нумизматичар, 31, 2013, 267 – 275. [Ramadanski 2013: R. Ramadanski. Nalazi srpskog srednjovekovnog novtsa u Engleskoj. – Numizmatichar, 31, 2013, 267 – 275.]

Рамадански 2015: Р. Рамадански. Находка на българска средновековна монета в Англия. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 95 – 100. [Ramadanski 2015: R. Ramadanski. Nahodka na balgarska srednovekovna moneta v Angliya. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 11, 2015, 95 – 100.]

Русев, Кривенко, Овчаров 2020: Н. Русев, А. Кривенко, В. Овчаров. Находки болгарских монет XIII – XIV вв. на Прутско-Днестровском пограничье Золотой орды. – Stratum plus № 6. Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Буха\рест, 2020, 193 – 208. [Rusev, Krivenko, Ovcharov 2020: N. Rusev, A. Krivenko, V. Ovcharov. Nahodki bolgarskih monet XIII – XIV vv. na Prutsko-Dnestrovskom prigranichye Zolotoy orday. Stratum plus № 6. Sankt-Peterburg, Kishinev, Odessa, Buharest, 2020, 193 – 208.]

Сахаров 1851: И. Сахаров. Летопись русской нумизматики. – СПб. 30, 1851. [Saharov 1851: I. Saharov. Letopisy russkoy numizmatiki. SPb. 30, 1851.]

Соколова 1958: И. Соколова. Древнеболгарские монеты в музеях СССР. – В: Византийский Временник, 13, Москва, 1958, 262 – 281. [Sokolova 1958: I. Sokolova. Drevnebolgarskie monetay v muzeyah SSSR. – V: Vizantiyskiy Vremennik, 13, Moskva, 1958, 262 – 281.]

Стойчев 2021: В. Стойчев. Новооткрита средновековна българска монета. – Реверс, 2021, 13 – 16. [Stoychev 2021: V. Stoychev. Novootkrita srednovekovna balgarska moneta. – Revers, 2021, 13 – 16.]

Теодосиев 2017: Н. Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. т. 1 – 2. София, 2017. [Teodosiev 2017: N. Teodosiev. Opis na kolektivnite monetni nahodki ot Balgariya. t. 1 – 2. Sofia, 2017.]

Чорев 2018: М. Чорев. Клад монет из окрестностей Харманли, или к вопросу об обращении монет крымскаго чекана в средновековной Болгарии. – В: Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия История. Политология, 45, 2. Белгород, 2018, 264 – 269. [Chorev 2018: M. Chorev. Klad monet iz okrestnostey Harmanli, ili k voprosu ob obrashtenii monet kraymskago chekana v srednovekovnoy Bolgarii. – V: Nauchnaye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Istoriya. Politologiya, 45, 2. Belgorod, 2018, 264 – 269.]

Шодуар 1837: С. Шодуар. Обозрение русских денег и иностранных монет, употреблявшихся в России с древних времен. Часть 1. Санкт-Петербург, 1837, 113. [Shoduar 1837: S. Shoduar. Obozreniye russkikh deneg i inostrannykh monet, upotreblyavshikhsya v Rossii s drevnikh vremen. Chast' 1. Sankt-Peterburg, 1837, 113.]

Baker 2017: J. Baker. Coin Circulation in Fourteenth-Century Thrace and Constantinople According to the Evidence of the Hoards. – In: Second International Congress on the history of money and numismatics in the Mediterranean world. Antalia, 2017, 485 – 504.

Baker et al. 2017: J. Baker, F. Dompieri, T. Gökyıldırım. The Reformed Byzantine silver-based currencies (ca. 1372 – 1379) in light of the hoards from the Belgrade Gate. – Dumbarton oaks papers, 71, 2017, 273 – 336.

Baker 2014: J. Baker. Coin Circulation in Late Medieval Thrace According to the Evidence from Edirne Archaeological Museum. – The Numismatic Chronicle, 174, 2014, 245 – 256.

Baker, Metallinou 2011: J. Baker, G. Metallinou. A rare Bulgarian grosso from Riziani (Doliani), Thesprotia, and Dusans conquest of Epiros. – Nomismatika Khronika, 29, Tavros, 2011, 75 – 89.

Bendal 1989: S. Bendal. A Late 14th Century Hoard of Balkan silver coins. – Revue numismatique, 6e série 31, 1989, 183 – 193.

Bianu 1915: I. Bianu. Comunicarea susținută de către I. Bianu la ședința publică de la 20 iunie (3 iulie) 1914, prezidată de d-nul C. I. Istrati. – In: AARPAD, seria II, XXXVII (1914 –1915), București, 1915, 9 – 11.

Berciu-Drăghicescu, Ciobotea 1981: A. Berciu-Drăghicescu, D. Ciobotea, Aspecte ale circulației monetare din zona Olteniei (secolele XIV – XVI). – In: Analele Universității din Craiova. Filozofie, Sociologie, Istorie, VI, Craiova 1981, 22 – 34.

Berciu-Drăghicescu, Ciobotea 1987: A. Berciu-Drăghicescu, D. Ciobotea, Viața economică a țării Românești în epoca lui Mircea cel Mare. – In: Marele Mircea Voievod. Bucureşti 1987, 53 – 96.

Constantinescu, Oberländer-Târnoveanu, Parvan 2008: B. Constantinescu and E. Oberländer-Târnoveanu, K. Pârvan. Preliminary Data on the Composition of the Monetary Alloys Used In the Bulgarian Mints during the 14th Century, In the Light of XRF Analyses. – Cercetari numismatice, 14, Bucharest , 2008, 323 – 326.

Custurea et al., 2007: G. Custurea, M. Dima, G. Talmatchi. Coin hoards of Dobrudja. Constanța, 2007.

Custurea, Talmațchi 2011: G. Custurea, G. Talmațchi. Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea (= Biblioteca Tomitana vol. VII). Constanța, 2011.

Cercetări Numismatice, XIV, 2007: Sumarul şi indicele pe materii. – Cercetări Numismatice, XIV, 1978 – 2007, Bucharest, 2007.

Ciocanu 2017: M. Ciocanu. O nouă emisiune a țării Românești cu numele voievozilor Vladislav I și Radu I. – In: Al XVII-lea Simpozion de Numismatică. Programul și rezumatele comunicărilor, Chișinău, 2017, 15 – 16.

Dumitrescu 2012: R. Dumitrescu. Tezaurul de grosi bulgaresti, emisiuni Sracimir, descoperitla Bals, Judetul Olt. – Monedă şi comerț în Sud Estul Europei, IV, 2012, Bucharest , 119 – 150.

Dumitrescu 2018: R. Dumitrescu. Un tezaur de monede bulgărești și sârbești descoperit la Lazu, jud. Dolj (sec. Al XIV-lea). – SCN, V – VIII (XVII – XX), 2014 – 2017, București, 2018, 171 – 181.

De Callatay 1995: F. De Callatay. Calculating Ancient Coin Production: Seeking a Balance. – The Numismatic Chronicle, 155, 1995, 289 – 312.

Isacescu 1971: E. Isacescu. Tezaurul de monede medievale de la Pacuiul lui Soare. – Studii si cercetari de numismatica, 5, 1971, 345 – 354.

Lunardi 1980: G. Lunardi. Le monete delle colonie Genovesi (Atti della società ligured istoria patria, NuovaSerie, 20 (94)-1), Genova: Società ligure di storia patria. Genova, 1980, 109.

Ljubic 1875: S. Ljubic. Opis jugoslovenskih novaca. Zagreb, 1875.

Mirnik 1981: I. Mirnik. Coin hoards in Yugoslavia. BAR. Oxford, 1981.

Metcalf 1975: D. Metcalf. Some comments on the metrology of coins of Ioan Aleksandur and of Ioan Sratsimir. – Studii si cercetari de numismatica, VI, 1975, 127 – 138.

Mitrea 1978: B. Mitrea. Découvértes monétaires en Roumanie, XXI. – Dacia NS, XXII, 1 – 2, Bucureşti, 1978, 363 – 369.

Moisil 1915: C. Moisil. Monete vechi româneşti inedite sau puțin cunoscute. – Analele Academiei Române, II, XXXVIII, 4, Bucureşti, 1915, 55 – 77.

Moisil 1941: C. Moisil. Probleme de numismatică românească. – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, III, XXII – 1939 – 1940, București, 1941, 237 – 246.

Morrisson 2003: C. Morrisson. The Emperor, the Saint and the City: Coinage and Money in Thessalonike from the Thirteenth to the Fifteenth Century. – Dumbarton Oaks Papers 2003/57. Dumbarton Oaks, 2004, 173 – 203.

Oberlander 1989: E. Oberlander – Tarnoveanu. Moneda Asanesti lorin con textul circulație i moneto redinzonegurilor Dunarii. Răscoală şi statul Asanestilor. Bucureşti, 1989.

Oberländer-Târnoveanu et al. 2008: E. Oberländer-Târnoveanu, C. Toth, K. Pârvan, G. Niculescu, B. Constantinescu, M. Georgescu. Un lot din tezaurul de la Niculițel Bădilă, 1906 păstrat păstrat în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta. – In: Sesiunea Pontica, Programul conferinței, Constanța 2008, 24 – 27.

Pârvan 1996: K. Pârvan. Monede medievale şi moderne descoperite în localitatea Pleşeşti, județul Suceava. – Cercetări Numismatice, VII, 1996, 161 – 167.

Petermann 1860: J. Petermann. Reisen im Orient, I, Leipzig, 1860, 13.

Petrişor 1980 – 1982: E. Petrişor. Date preliminare asupra tezaurului medieval de la Buruienesti, com. Doljesti, jud. – Memoria antiquitatis, 12/14, Piatra-Neamț, 1982, 171 – 192.

Severeanu 1915: G. Severeanu. Contribuțiuni la studiul începuturilor numismaticei. – In: Buletinul Societății Numismatice Române, 12, 1915.

Sturdza 1878: Sturdza D. Memoriu asupra numismaticei româneşci. – Analele Societății Academice Române, Bucureşti 1878, Sesiunea Anului 1877, Tomul X, Secțiunea II, 1877, 155 – 172.

Truhelka 1896: C. Truhelka. Verzeichnis der bosnischen, serbischen und bulgarischen Münzen des Landesmusenms in Sarajevo. – Wissenschaftliche Mittheilungenaus Bosnien und der Hercegovina, IV, Sarajevo, 1896, 303 – 323.

Teodorescu et al. 1977: V. Teodorescu, I. Jercan, I. Stănescu, D. Lichiardopol, M. Ignat, E. Stănescu. Muzeul de Istorie şi arheologie Prahova. – Revista Muzeelor şi Monumentelor, Muzee 4, Bucureşti, 1977, 3 – 17.

Οικονομιδουet al. 1990: Οικονομιδου, Τουρατσογλου, Τσουρτη. Συμβολη στην ερευνα της Βυζαντινων νομισματων στων Ηπειρο (1204 – 1332), Πρακτικα Διεθνους Συμποσιου για το Δεσποτατο της Ηπειρου, Αρτα 1990, 101 – 123, 116. [Oikonomidou, Touratsoglou, Tsourtē. Sumbolē stēn ereuna tēs Buzantinōn nomismatōn stōn Ēpeiro (1204 – 1332), Praktika Diethnous Sumposiou gia to Despotato tēs Ēpeirou, Arta 1990, 101 – 123, 116.]

THE COINS OF THE SECOND BULGARIAN KINGDOM AND THE DOBRUJA DESPOTATE (13 TH – 14 TH CENTURY) FOUND OUTSIDE THE TERRITORIES OF MODERN BULGARIA

Vladimir Ovcharov

SUMMARY

The finds with the coins of the Second Bulgarian Kingdom and the Dobruja Despotate (13th and 14th century), found outside the territories of modern Bulgaria, are of scientific interest. The present study aims, on the one hand, to systematise all known artefacts, on the other hand, it aims to acquaint the readers with the area of distribution and the participation of these coins in the monetary circulation of territories that are outside the borders of modern Bulgaria. Here are presented data on coin finds that were published in various works in the period 1837 – 2020.

There are numerous publications that contain coins of the Bulgarian kings, some of which are unknown to the Bulgarian numismatic literature. Additionally, newly discovered and previously unpublished coins from museum and private collections are included. Special attention is paid to unpublished finds from Ukraine, Russia and the Czech Republic.

The new studies not only introduce new numismatic material, but also clarify important details regarding the coin circulation of Bulgarian issues in more remote geographical regions. The coins are attributed according to the K. Dochev catalogue with title "Catalogue of Bulgarian medieval coins 13th – 14 th century. Types, variants, prices" from 2009. The total number of documented coins found outside the territory of modern Bulgaria exceeds 5272.

Based on all the data presented here, a map has been prepared with the localisation of coin finds of the Second Bulgarian Kingdom and the Dobruja Despotate, found outside the present-day Bulgarian territory. Additionally, a map is included, illustrating the finds of silver coins of the Bulgarian rulers originating from the territory of present-day Bulgaria. The illustration of all published finds provides opportunity to trace the development of commodity-money relationships and locate the main road, which are important not only for the Second Bulgarian Kingdom, but also for the Balkans and Central Europe.

Обр. 1. Непубликувана колективна находка от Прага (Чехия), съдържаща монети на царете Йоан Александър и Йоан Шишман. Сребърно монетосечене на цар Йоан Александър: тип „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“, 3 бр. (1 – 3); Четвърто сребърно монетосечене на цар Йоан Шишман от типа „Царят прав/ Богородица“, 1 бр. (4).

Fig. 1. Unpublished coin hard from Prague (Czech Republic) containing coins of the kings John Alexander and John Shishman. Silver coinage of King John Alexander: type "John Alexander with Michael Asen/Christ", 3 specimens (1 – 3); Fourth silver coinage of King John Shishman of the type "the tsar standing /Mary of God", 1 specimen (4).

Обр. 2. Находка с татарски, добруджански (2 бр.), български (2 бр.) и византийски монети от гр. Вилково (Одеска област, Украйна).

Fig. 2. Coin hoard with Tatar, Dobruja (2 specimens), Bulgarian (2 specimens.) and Byzantine coins from the town of Vilkovo (Odessa District, Ukraine).

Обр. 3. Цар Константин Асен: Тип I „царят прав/бюст на Христос Емануил“, 1 бр. (1); тип II „царя на трон/кръст“, 2 бр. (2 – 3).
Цар Теодор Светослав: сребърно монетосечене: тип „царят прав/Христос на трон“, 2 бр. (4 – 5); медно монетосечене: тип „царят на кон/голям равнораменен кръст“, 4 бр. (6 – 8).
Цар Йоан Александър: Сребърно монетосечене: тип „царят сам/Христос на трон“, 2 бр. (9 – 10); тип „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“, 29 бр. (11 – 14).

Fig. 3. Tsar Constantine Asen: type I “the tsar standing straight/bust of Christ Emmanuel”, 1 specimen (1); type II “tsar of throne/cross”, 2 specimens (2 – 3).
Tsar Theodore Svetoslav: silver coinage: Type “the tsar standing straight / Christ on throne”, 2 specimens (4 – 5); copper coinage: Type “the tsar on a horse/large equal-armed cross”, 4 specimens (6 – 8).
Tsar John Alexander: silver coinage: type “the tsar alone/Christ on a throne”, 2 specimens (9 – 10); type “John Alexander with Michael Asen/Christ”, 29 specimens (11 – 14).

Обр. 4. Цар Йоан Александър: медно монетосечене: тип IV „царят прав, държи кръст и анексикакия/кръст с акантови листа“, 1 бр. (1); тип II „царят прав/голям равнораменен кръст“, 6 бр. (2 – 6); тип III „царят на кон/монограм на владетеля“, 3 бр. (7 – 9); тип VII(?) „царят прав/монограм АЛЕЗ“, 1 бр. (10); тип V „царят с Михаил Асен/крепост Търново“, 4 бр. (11 – 13); тип VI „царят с царица Теодора II/монограм на владетеля“, 8 бр. (14 – 17); Тип IX „царят прав/Христос на трон“, 3 бр. (18).

Fig 4. Tsar John Alexander: Copper coinage: type IV “the tsar standing, holding a cross and anexikakia/cross with acanthus leaves”, 1 pc. (1); type II “the tsar standing/large equal-armed cross”, 6 specimens (2 – 6); type III “the tsar on a horse/monogram of the ruler”, 3 specimens (7 – 9); type VII(?) “the tsar standing/АЛЕЗ monogram”, 1 specimen (10); type V “the Tsar with Michael Asen/fortress Tarnovo”, 4 specimens (11 – 13); type VI “the Tsar with Tsaritsa Theodora II/monogram of the ruler”, 8 specimens (14 – 17); type IX “the tsar standing/Christ on a throne”, 3 specimens (18).

Забележка: *Не само монетите, но и техният снимков материал имат интересна история. Тук ще представя само един пример: монетата от тип IV „царят прав, държи кръст и анексикакия/кръст с акантови листа“ (1) е открита в Крим през 2005 г. и закупена от Генади Злобин (Москва). През същата година снимка на монетата е качена за обсъждане на сайта „Зено“. През 2007 г. снимката е публикувана от С. Авдев (Авдев 2007, 166).*

Note: *Not only the coins, but also their photographs have an interesting history. I will present here only one example: the type IV coin "the king standing, holding a cross and anexikakia/ cross with acanthus leaves" (1) was discovered in Crimea in 2005 and purchased by Gennady Zlobin (Moscow). In the same year, a photo of the coin was uploaded for discussion on the site "Zeno". In 2007, the photo was published by S. Avdev (Avdev 2007, 166).*

1
Гу 05
2
Га 16
3
4
Гу 11
5
6
АМК
7
8
9
Гу 11
10
11
Гу 11
12
Гу 05
13
Га 16
14
А 16
15
Гу 11
16
17
18
Гу 11
19

Обр. 5. Цар Йоан Александър: медно монетосечене: тип XI „царят прав/равнораменен кръст“, 6 бр. (1 – 4); тип XIV – XV „царят прав/монограм на владетеля“, 5 бр. (5 – 8).
Анонимно монетосечене от управлението на цар Йоан Александър: тип IV „Архангел Михаил/равнораменен кръст“, 4 бр. (9 – 10).
Сребърно монетосечене на съвладетеля Михаил Асен: тип „царят на кон/Христос“, 2 бр. (11); медно монетосечене: тип „съвладетелят на кон/тамга“, 2 бр. (12 – 13); тип „двама съвладетели (?)/тамга“, 5 бр. (14 – 16); тип „кръст/тамга“, 2 бр. (17 – 18); тип „Същарят прав/Христос“, 3 бр. (19).
Fig 5. Tsar John Alexander: Copper coinage: type XI “the tsar standing straight/equal-armed cross”, 6 specimens (1 – 4); type XIV – XV “tsar standing striaght/monogram of the ruler”, 5 specimens (5 – 8).
Anonymous coinage from the reign of Tsar John Alexander: type IV “Archangel Michael/equil-armed cross”, 4 specimens (9 – 10).
Silver coinage of the co-ruler Michael Asen: type "the king on horseback/Christ", 2 pieces (11); copper coinage: type "the co-ruler on horseback/tamga", 2 pcs. (12 – 13); type "two co-adjutors (?)/tamga", 5 pcs. (14 – 16); type "cross/tamga' type, 2 pcs. (17 – 18); 'Co-priest right/Christ' type, 3 pcs. (19)

Обр. 6. Медно монетосечене на Видинското царство: цар Йоан Срацимир: тип I „царят прав/двуглав орел“, 1 бр. (1); тип III „царят с царица Ана/ монограм“, 1 бр. (2). Анонимно медно монетосечене на Видинското царство: тип II „двоен равнораменен кръст/Христос“ (брокаж), 1 бр. (3). Имитативни монети от периода 1360 – 1420 г., 4 бр. (4 – 7). Дискусионно сребърно монетосечене на български владетел: дукс Георги: тип „владетел и светец/Христос“, 1 бр. (8). Дискусионни медни монетосечения от Добруджа: тип „Д/КАЛК“, 1 бр. (9); тип „деспотис/монограм IWT“, 4 бр. (10 – 13); тип „ТРТ/двуглав орел“, 6 бр (14 – 16).

Fig. 6. Copper coinage of the kingdom of Vidin: Tsar John Stracimir: Type I “the tsar standing/double-headed eagle”, 1 specimen (1); Type III “the Tsar with Tsaritsa Anna/ monogram”, 1 specimen (2). Anonymous copper coinage of the Vidin tsardom: Type II “double equil-armed cross/Christ’” (brockage), 1specimen (3). Imitative coins of the period 1360 – 1420, 4 specimens (4 – 7). Disputative silver coinages of a Bulgarian ruler: dux George: Ruler and “Saint/Christ” type, 1 specimen (8). Disputative copper coinage from Dobrudja: Type D/CALK, 1 piece (9); Type “despotis/monogram IWT”, 4 specimen (10 – 13); Type “TRT/two-headed eagle”, 6 specimen (14 – 16).

Обр. 7. Находки с монети от управлението на цар Йоан Александър от Русия.
Сребърно монетосечене на цар Йоан Александър: тип „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“, 1 бр. (1); медно монетосечене:
тип VI „царят с царица Теодора II/монограм на владетеля“, 1 бр. (2);
анонимно монетосечене на владетеля:
тип IV „Архангел Михаил/равнораменен кръст“, 1 бр. (3).
Fig. 7. Coin finds from the reign of Tsar John Alexander from Russia.
Silver coinage of Tsar John Alexander:
type “John Alexander with Michael Asen/Christ”, 1 specimen (1);
copper coinage: Type VI “the Tsar with Tsaritsa Theodora II/monogram of the ruler”,
1 specimen (2); anonymous coinage of the ruler:
type IV “Archangel Michael/equal – armed cross”, 1 specimen (3).

Обр. 8. Карта на находките с монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство, открити извън пределите на съвременна България. Локализацията на трезорирането е обозначена с червени точки. С въпросителен знак са означени предполагаемите находки. Монетите, които се съхраняват в държавните колекции на Ермитажа и на Историческия музей в Москва се локализират северно, което е обозначено на картата със стрелка ⮝.
Fig. 8. Map of the finds with coins of the Second Bulgarian Kingdom and the Dobrujan Despotate found outside the borders of modern Bulgaria.
The localisation of the findings is indicated by red dots. A question mark indicates the presumed finds. The coins, which are kept in the state collections of the Hermitage and the Historical Museum of Moscow, are located to the north, which is indicated on the map with arrow ⮝.

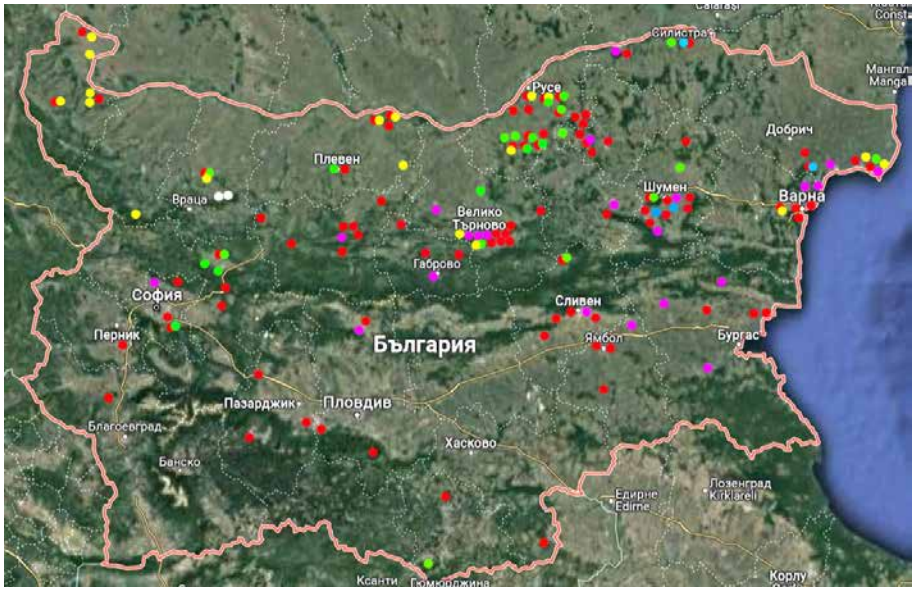

Обр. 9. Карта на колективните находки с грошове на българските владетели, открити на територията на съвременна България. Монетните находки на царете са маркирани с различни цветове: Теодор Светослав – лилаво; Йоан Александър – червено; Съцаря Михаил Асен (цар Михаил Шишман ?) – синьо; Йоан Шишман – зелено; Йоан Срацимир – жълто; колективните находки на българските царе – цветовете са един в друг; дискусионни грошове на български владетели – бяло.

Fig. 9. Map of the coin hoards with groszs of the Bulgarian rulers found on the territory of modern Bulgaria. The coin finds of the kings are marked with different colours: Theodore Svetoslav – purple; John Alexander – red; the co-ruler Michael Asen (Tsar Michael Shishman ?) – blue; John Shishman – green; John Sratesimir – yellow; the collective finds of the Bulgarian kings – the colours are in each other; the discussion groszs of the Bulgarian rulers – white.

Забележка: *Съкращения на статии, които са използвани в снимковия материал: А16= Алексеенко 2016; Га= Бойко-Гагарин 2016; Гу 05, Гу 11= Гурулева 2005, 2011; Со 58= Соколова 1958; Ко 16= Корошенко 2016; АМК= Археологически музей – Киев, Украйна.*

Note: *Abbreviations of articles used in the photo material: A16= Alekseenko 2016; Ga= Boyko-Gagarin 2016; Gu 05, Gu 11= Guruleva 2005, 2011; So 58= Sokolova 1958; Ko 16= Koroshenko 2016; AMK= Archaeological Museum-Kiev, Ukraine.*

ЧАСТ ОТ КОЛЕКТИВНА НАХОДКА СЪС СРЕБЪРНИ ЕВРОПЕЙСКИ МОНЕТИ ОТ КРАЯ НА XVI, XVII И НАЧАЛОТО НА XVIII ВЕК ОТ ФОНДА НА НИМ – СОФИЯ

Владимир ПЕНЧЕВ

Национален исторически музей – София, ул. „Витошко лале“ № 16, София, 1618, България

ABSTRACT

The publication presents part of a hoard comprising European silver coins dated to the late 16th, 17th and early 18th century found on the territory of present-day Bulgaria. The coins (41 pieces) are kept in the National Museum of History – Sofia. The artefacts in this partially preserved hoard illustrate to a certain extent the great variety of European silver coins which circulated freely in the 17th and 18th century on the markets of the vast Ottoman Empire, including the present-day Bulgarian territories. They were highly valued by the local population, both Christian and Muslim, and were accumulated as hoards.

Keywords: coin hoard; European silver coins; 17th – 18th century; territory of present-day Bulgaria; Ottoman Empire

В основния нумизматичен фонд на Националния исторически музей – София, под инвентарни №№ 28488 – 28528 са заведени 41 броя сребърни европейски монети от края на XVI, XVII и началото на XVIII в. Преди повече от четири десетилетия те са били продадени на тогавашното Държавно предприятие (ДП) „Златарска промишленост“ по стойността си като благороден метал (сребро), откъдето са постъпили в музея. Монетите вероятно са част от колективна находка, която със сигурност произхожда от днешната територия на България. За голямо съжаление както цялостният състав на това монетно съкровище, така и точното място на неговото изкопаване от земята ще останат завинаги неизвестни.

Описанието на монетите даваме в следния:

КАТАЛОГ

Полско-литовско кралство
Крал Стефан Батори (1576 – 1586)
Троен грош, отсечен за Полша, с дата 1580 г. – 1 брой

1. Лице: STEPHA. D. G. REX. POLONI. Бюст на краля с корона и надиплена яка, надясно.
Опако: Надпис в пет реда: III / GROS. ARG. / TRIP. REG. / POLONIAE / I[5]. I. R. 80. Горе – коронован едноглав орел с разперени криле, насреща (вляво) и конник, препускащ наляво (вдясно). Долу – риба в хоризонтално положение, наляво.
AR, пробита, 21 мм, 2,00 г (**Обр. 1**).

Крал Сигизмунд III Ваза (1587 – 1632)
Тройни грошове, отсечени за Полша – общо 7 броя,
с дата 1592 г. – 1 брой

2. Лице: SIG. III. D. G. R / POLONI. M. D. LI. Бюст на краля с корона и надиплена яка, надясно.
Опако: Надпис в няколко реда: .III. / GROS. ARG. TR / IP. REG. / POLO / NIAE. 92. / I / F. Горе – коронован едноглав орел с разперени криле (вляво), щит с герба на краля (в средата) и конник, препускащ наляво (вдясно). Долу, в средата – щит с герб.
AR, пробита, 21 мм, 1,93 г (**Обр. 2**).

С дата 1593 г. – 1 брой

3. Надписите и изображенията са приблизително като при № 2, но датата е 1593 г. AR, пробита и полуизтрита, 20 мм, 1,77 г (**обр. 3**).

С дата 1598 г. – 2 броя

4. Надписите и изображенията са приблизително като при № 2, но датата е 1598 г. AR, пробита, 21 мм, 2,34 г (**Обр. 4**).
5. Като при № 4.
AR, пробита; 20 – 21 мм, 2,24 г (**Обр. 5**).

С дата 1599 г. – 1 брой

6. Надписите и изображенията са приблизително като при № 2, но датата е 1599 г.
AR, пробита, 20 мм, 2,44 г (**Обр. 6**).

С дата 1601 г. – 1 брой

7. Надписите и изображенията са приблизително като при № 2, но датата е 1601 г.
AR, пробита, 20 мм, 2,10 г. (**Обр. 7**).

С дата 1607 г. – 1 брой

8. Надписите и изображенията са приблизително като при № 2, но датата е 1607 г.
AR, пробита и полуизтрита, 21 – 22 мм, 1,51 г (**Обр. 8**).

Тройни грошове, отсечени в град Рига – общо 2 броя
С дата 1590 г. – 1 брой

9. Лице: SI …. D x G x R…. x PO…. Бюст на краля с корона и надиплена яка, надясно.

Опако: Надпис в няколко реда: + III + / I5 / 90 / GR / OS / ARG + TRIP / CIVI + RI / + GE. Модел на крепост с две островърхи кули и порта, насреща. Пред портата – човешка глава, насреща. Над портата – два кръстосани ключа и над тях – кръст.
AR, пробита и полуизтрита, 22 мм, 1,97 г (**Обр. 9**).

С дата 1598 г. – 1 брой

10. Лице: SIG x III x D G / REX x PO x D x LI. Бюст на краля с корона и надиплена яка, надясно.
Опако: Надписът и изображението са като при обратната страна на № 9, но датата е 1598 г.
AR, пробита и полуизтрита, 21 мм, 2,03 г (**Обр. 10**).

Четвърт талери, отсечени за Полша – общо 4 броя
С дата 1622 г. – 2 броя

11. Лице: SIGIS III: D: G: REX. POL. M: D LI RVS PRVS. M. Допоясно изображение на краля с корона, броня и надиплена яка, надясно. С дясната си ръка държи меч, опрян на дясното му рамо, а с лявата – кълбо с кръст.
Опако: SAM. LIV. NEC. N S / GOT. VAN. Q. HRI. R. / 16 / 22. Коронован щит с герб, насреща. Под него – малък щит с изобразена на него стрела.
AR, 30 мм, 6,35 г (**Обр.**11).

12. Приблизително като при № 11.
AR, пробита, 30 мм, 6,68 г (**Обр. 12**).

С дата 1623 г. – 2 броя

13. Надписите и изображенията са приблизително като при № 11, но датата е 1623 г. AR, 30 мм, 6,78 г (**Обр.** 13).

14. Надписите и изображенията са приблизително като при № 11, но датата е 1623 г. AR, пробита, 29 мм, 6,42 г (**Обр. 14**).

Град Рагуза (Дубровник)
Троен грош с дата 1629 г. – 1 брой

15. Лице: .S BLASIVS. [R]AGVSII. Бюст на свети Влас с дълга брада и мустаци, с епископска тиара и нимб около нея, надясно.
Опако: Надпис в пет реда: III / I6 / 29 / GROS: AR[G]E / TRIP. CIVI / .RAGV. Горе – модел на крепостта на град Рагуза с три кули и порта, насреща. От двете му страни има по един коронован щит с герб.
AR, пробита, 20 мм, 1,81 г (**Обр. 15**).

Нидерландия – Белгийска конфедерация
Западна Фризия, льовенталер с дата 1648 г. – 1 брой

16. Лице: MO. ARG. PRO. CON / FOE. BELG. WEST. Рицар с шлем с грива и броня, прав, наляво. Главата му е обърната надясно. С лявата си ръка се опира на щит, върху който е изобразен лъв, изправен на задните си крака, наляво.
Опако: CONFIDENS. DNO. NON. MOVETVR. I648. Лъв с раззината паст, изправен на задните си крака, наляво.
AR, пробита, 39 – 40 мм, 27,19 г (**Обр. 16**).

Град Емден, флорин (гулден) без дата, отсечен по времето на император Фердинанд II (1619 – 1637) – 1 брой

17. Лице: FLOR. A[RG]EN (28) CIVITAT. EMB. Коронован щит с герб, насреща. Вляво и вдясно – стилизирани растителни орнаменти.

Опако: FERDI[N]AN. II. ROM. IMP. SEM. AVGV. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. На гърдите му има кълбо с кръст, върху което е изписано 28.
AR, пробита, 39 – 40 мм, 19,67 г (**Обр. 17**).

Кралство Франция
Крал Людвик XIV (1643 – 1715)
Монети със стойност една дванадесета от екюто (талера), луиджини – общо 5 броя
Отсечена в монетарницата на град Париж, с дата 1659 г. – 1 брой

18. Лице: LVD. XIIII. D. G. / FR. ET. NAV. REX. Бюст на краля като възрастен, с лавров венец, броня и мантия, надясно.
Опако: SIT. NOMEN. DOMINI. BENEDICTVM. I659. Коронован щит с кралския герб (три лилии), насреща. Под щита – знакът на монетарницата в Париж, буквата A.
AR, пробита, 20 мм, 2,02 г (**Обр. 18**).

Отсечена в монетарницата на град Руан, с дата 1660 г. – 1 брой

19. Като при № 18, но изображението на краля върху лицевата страна е като дете, а не като възрастен. Знакът на монетарницата, под щита върху опакото е буквата B. Датата е 1660 г.
AR, пробита, лицето е силно корозирало, 20 мм, 2,21 г (**обр. 19**).

Отсечена в монетарницата на град Лион, с дата 1660 г. – 1 брой

20. Като при № 18, но изображението на краля върху лицевата страна е като дете, а не като възрастен. Знакът на монетарницата, под щита върху опакото, е буквата D. Датата е 1660 г.
AR, частично очукана върху опакото, 21 мм, 1,87 г (**Обр. 20**).

Отсечена в монетарницата на град Лимож, с дата 1660 г. – 1 брой

21. Като при № 18, но изображението на краля върху лицевата страна е като дете, а не като възрастен. Знакът на монетарницата, под щита върху опакото, е буквата I. Датата е 1660 г.
AR, опакото е частично силно корозирало, 20 мм, 2,20 г (**Обр. 21**).

Отсечена в монетарницата на град Гренобъл, с дата 1660 г. – 1 брой

22. Лице: LVD. XIIII. D G / FR. ET. NAV. [REX]. Бюст на краля като възрастен, с лавров венец, броня и мантия, надясно.
Опако: SI[T. NOM]EN. DOMINI BENEDICTV[M. I66]0. Коронован щит, разделен чрез един равнораменен кръст на четири полета. В две от тях, разположени диагонално, са изобразени по три лилии. В другите две разположени диагонално полета е изобразена по една риба, наляво. Знакът на монетарницата под щита е буквата Z.
AR, пробита и полуизтрита, 20 мм, 1,93 г (**Обр. 22**).

Старинни фалшификати на монети със стойност от една дванадесета от екюто (талера), луиджини на крал Людвик XIV – общо 3 броя
Фалшификат на луиджино на монетарницата в град Париж, 1660 г. – 1 брой

23. Лице: Имитативен надпис: .L. V. D XIIII. D. G. / FR. ET NAV R.E.X. Бюст на краля като възрастен, с лавров венец, броня и мантия, надясно.
Опако: Имитативен надпис: 8IT. NOMEN DOMNI BENE.DICVM. I660. Коронован щит с изобразени на него три лилии, насреща. Под щита – знакът на парижката монетарница, буквата A, е изписан без хоризонтална хаста.
AR, 20 мм, 1,68 г (**Обр. 23**).

Фалшификат на луиджино на монетарницата в град Лимож, 1660 г. – 1 брой

24. Лице: Имитативен надпис: LVD. XIIII. D. C. / …..RXX. Бюст на краля като дете, с лавров венец, броня и мантия, надясно.

Опако: Имитативен надпис: S.IT HOMEH DOMIHI 8EHBDICHVM. I660. Коронован щит с изобразени на него три лилии, насреща. Под щита – знакът на монетарница на град Лимож, буквата I.
AR, полуизтрита, 20 мм, 1,85 г (**Обр. 24**).

Фалшификат на луиджино на монетарницата в град Реймс, 1664 г. – 1 брой

25. Лице: Имитативен надпис: .VD. X.IIII D. G. / .ER ET IAV REIX. Бюст на краля като възрастен, с лавров венец, броня и мантия, надясно.
Опако: Имитативен надпис: S.I.T IOM.EИ DOMIИ BEИEDIGTVM. I664. Коронован щит с изобразени на него три лилии, насреща. Под щита – знакът на монетарница в град Реймс, буквата S.
AR, 20 мм, 1,87 г (**Обр. 25**).

Княжество Оранж във Франция
Княз (принц) Фридрих Хенрих (1625 – 1647)
Една трета талер (тестон), без дата – 1 брой

26. Лице: [F]RED. HEN. D. G. PRIN. AWR. CO. NA. Бюст на принца с къси коси и клиновидна брада, гологлав, надясно.
Опако: S[O]LI. DEO. HONOR ET. GLORIA. Коронован щит с гербове, насреща.
AR, пробита, 28 мм, 8,72 г (**Обр. 26**).

Херцогство Лотарингия
Херцог Карл III (1625 – 1634)
Една трета талер (тестон), отсечен в град Нанси, с дата 1630 г. – 1 брой

27. Лице: CAROLVS. D: G. DVX. LOTH. MARCH. D: C. B: G. Бюст на херцога с дълги коси, голобрад, гологлав, надясно.
Опако: MONETA. NOVA. NANCEII. CVSA. I/6/3/0. Коронован щит с гербове, насреща.
AR, пробита, 27 – 30 мм, 8,65 г (**Обр. 27**).

Хабсбургска империя
Император Леополд I (1657 – 1705)
Монети със стойност от 3 кройцера – общо 2 броя
Отсечена в град Прага в Бохемия (Чехия), с дата 1705 г. – 1 брой

28. Лице: LEOPOLDVS. D: G: RO (3) IMPER: S: A: Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно.
Опако: GER: HVN: BO (GE) HEMIAE. REX. 17 / 05. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. На гърдите му има коронован щит с герба на Бохемия.
AR, пробита, 21 мм, 1,50 г (**Обр. 28**).

Отсечена в град Пресбург (Братислава) в Унгария, с дата 1697 г. – 1 брой

29. Лице: LEOPOLDVS. D. G. R. I. S. A. (3) .G. H. B. REX. Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно.
Опако: PATRONA. HVNGARIAE. 16 / 97. / C / H. Богородица с нимб, корона

и туника, седнала на трон, разположен върху полумесец, насреща. В скута си държи Младенеца Христос. С дясната си ръка държи скиптър, опрян на дясното ѝ рамо. Фигурата на Богородица е обкръжена от сияние от пламъци. Долу – коронован щит с герба на Унгария. От двете му страни C / $.
AR, пробита, 21 мм, 1,34 г (**Обр. 29**).

Монети със стойност от 6 кройцера – общо 11 броя
Отсечени в град Виена в Австрия – 2 броя
с дата 1674 г. – 1 брой

30. Лице: LEOPOLDVS. D. G. R. (VI) I. S. A. G. H. B. REX. Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно.
Опако: ARCHID. AVS / DVX. B. CO. TYR. 16 / 74. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. С десния си крак държи меч, а с левия – скиптър. На гърдите му има коронован щит с герб. Под изображението на орела има една петлистна розета.
AR, пробита, 23 – 25 мм, 2,33 г (**Обр. 30**).

С дата 1676 г. – 1 брой

31. Надписите и изображенията са приблизително като при № 30, но датата е 1676 г. AR, пробита, 25 – 26 мм, 2,40 г (**Обр. 31**).

Отсечени в град Грац в Щирия – 2 броя
С дата 1670 г. – 1 брой

32. Лице: LEOPOLDVS. D. G. R. I. S. (VI) .A. G. H. B. REX. Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно. Над главата му има една четирилистна розета.
Опако: ARCHID. AVS. DVX. BVR. STYRIAE. 16 / 70. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. С десния си крак държи меч, а с левия – скиптър. На гърдите му има коронован щит с герб**а** на Щирия.
AR, пробита, 26 мм, 2,64 г (**Обр. 32**).

С дата 1674 г. – 1 брой

33. Лице: Надписът и изображението са като при лицевата страна на № 32. Над главата на императора има един кръст.
Опако: ARCHID. A. DVX (IAN) BVR. STYRIAE. 16 / 74. Изображението е като при обратната страна на № 32.
AR, пробита, 26 мм, 2,75 г (**Обр. 33**).

Отсечена в град Сент Вейт в Каринтия, с дата 1672 г. – 1 брой

34. Лице: LEOPOLDVS. D. G. R. I. (6) .S. A. G. H. ET. B. REX. Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно. Над главата му има една петолъчна звезда.
Опако: ARCHI. D. AVS. ET. CARINT. DVX. BVR. 16 / 72. / G / ... Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. С десния си крак държи меч, а с левия – скиптър. На гърдите му има коронован щит с герба на Каринтия.
AR, пробита, 25 мм, 2,59 г (**Обр. 34**).

Отсечени в град Хал в Тирол, с дата 1693 г. – 2 броя

35. Лице: LEOPOLDVS. D. G. R. I. (6) S. A. G. H. B. R. Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно.
Опако: ARCHID. AV. DVX. B. CO. TY. 16 / 93. Два щита с гербове, насреща. Над тях – корона.

AR, пробита, 24 мм, 2,46 г (**Обр. 35**).

36. Като при № 35.
AR, пробита, 23 мм, 2,33 г (**Обр. 36**).

Отсечена в град Бреслау (Вроцлав) в Силезия, с дата 1678 г. – 1 брой

37. Лице: LEOPOLDVS. D G. R. (VI). I. S. A. G. H. &. B. R+. Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно.
Опако: ARCHID + AVS (SHS) DVX + B + & + SIL + 16 / 78 +. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. С десния си крак държи меч, а с левия – скиптър. На гърдите му има коронован щит с герб.
AR, пробита, 25 мм, 2,21 г (**Обр. 37**).

Отсечени в град Кремниц в Унгария – 3 броя
С дата 1670 г. – 1 брой

38. Лице: LEOPOLDVS. D: G. R (VI) I. S. A. GE. HV. B. REX. Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно.
Опако: PATRONA. HV/NGARIAE. 16 70. / K / B. Богородица с нимб, корона, туника и мантия, седнала на трон, разположен върху полумесец, насреща. В скута си държи Младенеца Христос. С дясната си ръка държи скиптър, опрян на дясното ѝ рамо. Фигурата на Богородица е обкръжена от сияние от пламъци. Долу – коронован щит с герба на Унгария. Горе, над главата на Богородица – кръст.
AR, пробита, 25 мм, 2,57 г (**Обр. 38**).

С дата 1671 г. – 1 брой

39. Като при № 38, но датата е 1671 г.
AR, пробита, 25 мм, 2,42 г (**Обр. 39**).

С дата 1673 г. – 1 брой

40. Като при № 38, но датата е 1673 г.
AR, пробита, 25 мм, 2,64 г (**Обр. 40**).

Монета със стойност от 15 кройцера, отсечена в град Бреслау (Вроцлав) в Силезия през 1664 г. – 1 брой

41. Лице: LEOPOLD. D: G. R. I. (XV) S. A. G. H. BOH. REX. Бюст на императора с перука и лавров венец, надясно.
Опако: ARCH. DUX AUST DUX BURG. & SIL. [I]664. / S / HS. Коронован двуглав орел с разперени криле, насреща. На гърдите му има коронован щит с герб.
AR, пробита, 30 мм, 5,26 г (**Обр. 41**).

Публикуваните тук 41 монети дават известна, макар и далеч не цялостна представа за голямото разнообразие от европейски монети, участвали в циркулационната среда в българските земи през втората половина на XVII – началото на XVIII в. Свободната циркулация на европейските монети редом с „домашните“, османските монети, е изрично посочена от някои чуждестранни пътешественици, преминали през XVII – XVIII в. през България. Така например французинът Дьолакроа пише за 1673 – 1675 г., че османските власти „Допускат да влизат множество такива [монети] от чужди страни, чийто курс разрешават“ (Чужди пътеписи 1975, 253).

Около средата на XVI в. в българските земи започнали да проникват първите сребърни тройни грошове на полско-литовските крале. Първоначално те са били слабо разпространени в пределите на Османската империя, но от времето на кралете Стефан Батори (1576 – 1586) и най-вече на Сигизмунд III Ваза (1587 – 1632) тяхното количество в циркулационната среда на Балканите нараснало рязко. Всъщност те станали първите европейски монети, масово разпространени в българските земи след завладяването им от турците в края на XIV в.

В разглежданата тук част от колективна находка тези монети са 10 броя, т.е. една четвърт от нейния състав. Особено големи количества тройни грошове с името на Сигизмунд III (сечени както за Полша и за Литва, така и в град Рига) навлезли в балканските територии през първите десетилетия на XVII в. Милиони екземпляри от тях са участвали в монетното обращение в пределите на Османската империя, като категорично можем да твърдим, че през целия XVII в. това са били най-разпространените европейски сребърни монети в балканските владения на Турция. Компактни суми от тройни грошове с името на Сигизмунд III, достигащи до двадесет-тридесет хиляди екземпляра, били внасяни от дубровнишки търговци в българските земи за закупуването на евтини селскостопански суровини, произвеждани в големи количества в тях. Така Дубровник се превърнал в един от основните доставчици на тези монети в тукашната циркулационна среда. Ето един показателен пример в това отношение. През 1613 г. един дубровнишки търговец платил в София сума, възлизаща на 250 000 аспри в „бабки“ (т.е. в тройни грошове) (Винавер 1970, 143).

Големи количества тройни грошове на Стефан Батори и най-вече на Сигизмунд III идвали в българските земи и от Влашко, и от Молдова. Там тези монети били също много разпространени и носили народностното название „бабки“. Това название било възприето и от българите, които го употребявали масово през XVII – XVIII в.

През първата половина на XVII в. са съществували доста интензивни търговски контакти между Полско-литовското кралство и Османската империя, осъществявани главно с посредничеството на арменски търговци. Освен това, както споменава германецът Йохан Вилд в своите пътни бележки от 1611 г., от Полша в Константинопол два пъти годишно идвали големи търговски кервани (Чужди пътеписи 1986, 38). Несъмнено с тях са били доставяни и големи количества тройни грошове, използвани за закупуването на местни суровини.

Тройните грошове били приемани с желание от местното население в Османската империя. Както личи от данните в

сметководната книга на резидиралия в София дубровнишки търговец Бенедето Марино ди Рести, през периода 1603 – 1605 г. пазарният курс на тези монети се движил между 7,2 аспри (72 аспри за 10 броя) и 10 аспри (100 аспри за 10 броя) (Петров 2006, 533 – 564). Обаче османските власти, които охотно разрешавали циркулацията на тройните грошове в пределите на империята, се стремели чрез строги разпоредби да поддържат курса им спрямо асприте сравнително нисък. Така например в един ферман, издаден за Македония в 1620 г., определящ официалния курс на различни западни монети, тройните грошове са оценени по 6 аспри (Винавер 1970, 147). Същият официален курс бил в сила и през 1633 – 1634 г. (Винавер 1970, 147), както и през 1642 г. (Винавер 1970, 157). От тази стойност на тройните грошове по 6 аспри произлиза и тяхното турско название, „алтълъци"; „алтулуци"; „артилици"; „артилуци", идващо от турската дума „алтъ", означаваща шест.

В първите десетилетия на XVIII в. пазарният курс на тройните грошове не бил много променен. През 1711 г. по-старите и по-износени „бабки" вървели по 10 аспри, а по-новите и по-добре запазените по 13,5 аспри (Винавер 1970, 270).

Стремейки се да се възползва от голямата популярност на полските тройни грошове, от 1627 г. Дубровник (Рагуза) започва да сече свои собствени сребърни тройни грошове по образеца на тези на Сигизмунд III. Въпросните монети, имащи номинална стойност от 3 дубровнишки денара (гроша), са били разпространени в значителни количества в българските земи, където, подобно на останалите „артилуци" („бабки"), са имали официален курс от по 6 аспри за брой (Винавер 1970, 157). В публикуваната тук част от колективна находка има един дубровнишки троен грош, отсечен в 1629 г. (№ 15 в каталога).

Наред с тройните грошове на полско-литовските крале на Балканите са проникнали и значителни количества сребърни полски четвърт талери. Тези монети, наричани в Полша „орти", започват да се секат по времето на Сигизмунд III, от 1608 г. насетне, първоначално в град Гданск (Данциг). Поради доброто качество на сребърната сплав, от която били изработени и красивия им външен вид четвърт талерите на Сигизмунд III (№№ 11 – 14 в каталога на настоящата публикация) били разпространени в доста големи количества на Балканите, където местното население ги наричало „урупи" или „талеричи" (Винавер 1970, 152). Официалната им стойност в Османската империя през XVII – началото на XVIII в. била около 20 аспри. Но пазарната им стойност, разбира се, е била доста по-висока. През 1625 г. тя е възлизала на около 25 аспри (Винавер 1970, 152), а през 1664 г. – на около 30 аспри (Винавер 1970, 154). В българските земи големи количества полски „урупи" са

навлизали от Влашко и Трансилвания. В тези княжества полските четвъртталерови монети (преди всичко тези с името на Сигизмунд III) са били важна съставна част от циркулационната среда през XVII – началото на XVIII в., за което има ясни писмени сведения, например за 1702 г. (Чужди пътеписи 1987, 286, 292 – 293).

Пътешественикът Джовани Беноля, който преминал през българските земи през 1682 – 1683 г., ни е оставил едно твърде любопитно сведение. Той пише следното: „В понеделник [9 март 1682 г.] щяхме да тръгнем рано [от Белград за София], ако не беше възникналото разногласие при плащането на парите на каруцарите, българи по народност. Те упорстваха на това, което искаха и ни накараха да губим дълго време да търсим [при сарафите] други монети, а именно холандски левчета, золоте или паран“ (Чужди пътеписи 1986, 174 – 175). От трите вида монети, упоменати в този текст, „паран“ са несъмнено турски монети от една и повече пари. Интересни са останалите два вида монети, които са били предпочитани от българите – „холандските левчета“ и „золотите“.

„Холандските левчета“, това са нидерландските льовенталери, наричани от българите „левове“ поради изобразения от едната им страна разярен лъв, изправен на задните си крака. Тяхното производство започва от 1575 г. насетне в северните нидерландски провинции, обединени във федеративната държава Белгийска конфедерация (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, 130). Сред публикуваните тук 41 монети има един льовенталер, отсечен в Западна Фризия през 1648 г. (№ 16 в каталога).

Теоретичното тегло на льовенталерите е 27,65 грама, от които чисто сребро 20,74 грама (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, 130) т.е. льовенталерите са по-леки от останалите талери и са били сечени от по-нископробно сребро от тях. Това е намерило отражение и при тяхната официална стойност в пределите на Османската империя. През 1656 г. имперският талер е с официална стойност от 90 аспри, а льовенталерът – от 80 аспри (Винавер 1970, 153).

Особено голяма станала популярността на льовенталерите в Леванта (включително и в българските земи) през втората половина на XVII в. Тогава голяма част от тях са били специално сечени, за да бъдат използвани от холандските и английските търговци в търговията им из пределите на Османската империя (Винавер 1970, 153). Както споменахме, българите са наричали тези монети „левове“. Турците са ги наричали „арслан гуруши“, т.е. „лъвски грошове“. В османските официални документи от XVII – XVIII в. льовенталерите са назовавани „еседи гуруши“. Така например в една султанска разпоредба от 1721 г., адресирана до управителя на град София, се споменава за „монетата еседи или арслани груш“ (Ихчиев 1911, 206).

През 1670 г. в османската столица Цариград льовенталерите циркулирали с пазарна стойност от около 90-100 аспри (Винавер 1970, 160). През следващите години пазарната им стойност в българските земи непрекъснато нараствала: 1673 г. – 120 аспри; 1679 г. – 175 аспри; 1681 г. – 180 аспри; 1685 г. – 190 аспри (Винавер 1970, 162). Разбира се, османските финансови власти се стремели да поддържат по-нисък официален курс на тази монета. През първото десетилетие на XVIII в. този официален курс варирал между 90 и 120 аспри за 1 льовенталер (Винавер 1970, 265). Но през следващите години той постепенно, но неизменно се повишавал. През 1711 г. бил по 44 пари (132 аспри) за брой (Винавер 1970, 267). Със султанска заповед от 1721 г. официалният курс на льовенталера бил определен на 144 акчета (аспри) = 48 пари (Ихчиев 1911, 206).

В цитираното по-горе писмено сведение на Джовани Беноля от 1682 г. се споменават и монети, наречени „золоти", към които българите проявявали същото предпочитание, като към „левчетата" (т.е. льовенталерите). Всъщност това са западните талерови монети, известни от други писмени източници като „iselotte" (Винавер 1970, 154). Става дума за сребърните западноевропейски флорини (гулдени), които започват да се секат от някои западноевропейски владетели и градове през XVII в. (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, 65 – 66).

В балканските територии на Османската империя са циркулирали главно нидерландски сребърни флорини, издавани от някои нидерландски градове и провинции. Един такъв флорин на град Емден присъства в публикуваната тук част от колективна находка (№ 17 в каталога).

Теглата на сребърните флорини са варирали между 19 – 20 грама и съответно стойността им по пазарите в Османската империя е била равностойна на две трети от тази на еседи гуруша (льовенталера) (Винавер 1970, 160, 267). През XVII – началото на XVIII в. тези монети са били доста разпространени в циркулационната среда на Балканите (Винавер 1970, 154, 206, 267). Официалният курс на золотите (флориите) през по-голямата част от XVII в. бил по около 60 аспри, а пазарният – по около 70-80 аспри (Винавер 1970, 154 – 155, 161, 164). В началото на XVIII в. официалният курс на золотите в Цариград бил вече по 80 аспри (Винавер 1970, 267). През 1711 г. „старите золоти" (имат се предвид сребърните западни флорини от XVII в.) се пресмятали по 28 пари (т.е. по 84 аспри), а през 1733 г. – по 30 пари (90 аспри) (Винавер 1970, 267).

Към края на управлението на френския крал Людвик XIII (1610 – 1643) и най-вече през първата четвърт от царуването на наследника му Людвик XIV (1643 – 1715) във Франция били произведени значителни количества сребърни монети от малък номинал, голяма част от които били употребявани за търговията с Леванта. Става дума

за сребърните монети с номинална стойност от една дванадесета част от талера (écu d`argent). През петдесетте-шестдесетте години на XVII в. тези монети бързо станали много популярни в левантийските области. Там те били наричани „луиджини“ или „тимуни“ (Винавер 1970, 158). В настоящата публикация са описани пет броя луиджини на крал Людвик XIV (№№ 18 – 22 в каталога).

Луиджините станали толкова предпочитани от населението на Османската империя, че в нейните предели покупателната им стойност била силно завишена в сравнение с реалната им стойност. Осем луиджини се пресмятали като равностойни на един сребърен талер, а не дванадесет. От това произлязло и другото им народностно название – „тимуни“, т.е. „осминки“ (Винавер 1970, 158). С други думи, през петдесетте-шестдесетте години на XVII в. в Леванта луиджините имали пазарен курс не по около 10 аспри, което би отговаряло на реалната им стойност, а по около 13-15 аспри (Винавер 1970, 158).

Една от причините, поради които луиджините били толкова ценени в пределите на Османската империя, била тази, че през целия XVII в. в състава на циркулационната среда в нейните територии на практика липсвал масово представен домашен (турски) монетен номинал, който да заема междинна позиция между аспрата и гроша (гуруша), т.е. талера. Друга причина за това било обстоятелството, че луиджините били силно предпочитани от жените (както християнки, така и мохамеданки) за употреба като накити (нанизи и прочее) поради своята красота и висококачествена изработка (Винавер 1970, 158). Любопитен пример в това отношение намираме в пътеписните бележки на англичанина Едуард Браун, който преминал през 1669 г. през нашите земи. Той пише следното: „На жените давахме дребни европейски монети. Получих големи благодарности от една българка за лъскавата монета от пет сола [т.е. от 5 су], която тя [веднага продупчи и] прибави към своето украшение на главата, над челото, при други монети, които бе поставила там по-рано“ (Чужди пътеписи 1987, 184). Дори еничарите предпочитали да получават заплатите си в луиджини (въпреки завишения им курс от по една осма от талера), а не в обезценени аспри (Винавер 1970, 158).

Тази изкуствено завишена стойност на луиджините довела до това, че различни френски и италиански княжества започнали да секат големи количества от въпросния номинал със сходен външен вид, които били предназначени главно за пласиране в Леванта. Разнообразието на луиджините станало много голямо. Например някъде през втората половина на XVII в. един англичанин видял в Турция сбирка от около 120 типа различни луиджини (Винавер 1970, 158).

През шестдесетте – седемдесетте години на XVII в. в пределите на Османската империя луиджините започнали да изместват от обращение голяма част от по-едрите сребърни номинали. Талерите, половин и четвърт талерите били изнасяни от османските земи на Запад, където били пренасичани в луиджини и отново връщани на Изток, където били пласирани по около 8 луиджина за един талер. В края на краищата османските финансови власти се принудили да постановят, че не 8, а 12 луиджини да бъдат равностойни на 1 талер (Винавер 1970, 158). Но тогава западните търговци започнали да внасят луиджини, изработени от нискокачествена сребърна сплав. Последвало значително обезценяване на пазарната стойност на тези монети. Така например в Цариград луиджините, които първоначално стрували 13-15 аспри, към края на шестдесетте години на XVII в. стрували по около 7-8 аспри, а през седемдесетте години на същото столетие едва по около 5-6 аспри (Винавер 1970, 159). Но въпреки това луиджините продължили да съставляват немалък дял от циркулационната среда в Османската империя и през XVIII в. През 1714 г. те вървели по около 10 тогавашни аспри (Винавер 1970, 270).

В публикуваната тук част от колективна монетна находка се съдържат и три броя фалшификати на сребърни луиджини на крал Людвик XIV (№№ 23 – 25 в каталога). Те са изработени през втората половина на XVII в. от сравнително доброкачествена сребърна сплав. Но теглата им са явно, макар и не много, занижени. Интересен е фактът, че докато изображенията върху лицевите и обратните страни на тези три монети се отличават с твърде доброто си качество, то надписите са изписани неграмотно. В стилово отношение изображенията са съвсем сходни помежду си, от което можем да си направим заключението, че матриците, с които са били отсечени въпросните монети, са гравирани от един и същи гравьор или може би от гравьори от една и съща „школа“. Макар и добър майстор, той очевидно не е разбирал смисъла на латинските надписи, които е копирал от оригиналните монети.

При монета № 23 върху лицевата страна трите букви от съкратеното име на краля са разделени помежду си от точки. Същото е направено и при трите букви от титлата REX в края на този надпис. Надписът върху опакото на въпросната монета започва с буквата S, която е изписана като цифрата 8; в думата DOMINI е изпусната буквата I между буквите M и N; в думата BENEDICTVM е изпусната буквата T, а между E и D има разделителна точка.

При монета № 24 върху лицевата страна буквите D са изписани като огледално обърнато C; съкратените думи FR. ET. NAV. са заменени с редица от малки квадратчета и вертикални чертички, а думата REX в края на лицевия надпис е изписана като RXX. Псевдонадписът върху опакото на тази монета е изписан с грозни, разкривени букви.

В началната му дума SIT, между буквите S и I има разделителна точка; навсякъде буквата N е изписана като H, а буквата D е изписана като огледално обърната буква C; в думата BENEDICTVM буквата B е изписана като цифрата 8, буквата E – като B, а буквата T – като H.

При монета № 25 върху лицевата страна липсва първата буква L в съкратеното име на краля LVD; между римската цифра X и останалите цифри – IIII, има разделителна точка; буквата N в думата NAV е изписана като И, а титлата REX в края на този надпис е изписана като REIX. В надписа върху опакото на тази монета, между трите букви на първата дума SIT, има разделителни точки, но за сметка на това между тази дума и следващата дума няма разделителна точка. При думата NOMEN има разделителна точка между буквите M и E, но пък няма такава точка между тази дума и следващата я. Навсякъде буквата N е изписана като И. При думата DOMINI липсва последната буква I; в думата BENEDICTVM буквата C е изписана като G.

Направихме този досадно обстоятелствен преглед на грешките в надписите на въпросните три фалшиви луиджини, целейки да докажем, че гравьорът, изработил матриците за тяхното отсичане, не само не е разбирал смисъла на латинските надписи, които е копирал, но явно е бил неграмотен и по отношение на латинските букви. От това следва изводът, че най-вероятно работилницата, в която са били изработени тези фалшификати, е функционирала някъде в Леванта, т.е. в пределите на Османската империя. Фалшификаторът (или фалшификаторите) е извличал значителна икономическа изгода от пласирането на своята продукция поради описаната по-горе завишена стойност, с която луиджините са циркулирали по пазарите в Османската империя.

В българските земи се откриват, макар и сравнително рядко, сребърните тестони (една трета талери) на френското княжество Оранж (№ 26 в каталога) и на херцогство Лотарингия (№ 27 в каталога), сечени през първата половина на XVII в. На Балканите в средата на XVII в. тези монети са имали стойност по около 33 аспри и са носили названието „тулт“ (Винавер 1970, 259).

През царуването на император Леополд I, от 60-те години на XVII в. насетне, Хабсбургската империя е сякла много големи количества кройцерови монети, изработени от силно влошена сребърна сплав. Те са с номинални стойности от 3, 6 и 15 кройцера. Били са използвани преди всичко за покриване на военните разходи на тази държава (Винавер 1970, 197 и 203 – 206). Както показват запазените до наше време екземпляри, най-многочислени са шесткройцеровите монети на Леополд I. Тази констатация се потвърждава и от публикуваната понастоящем част от колективна монетна находка. В нея има 2 броя от трикройцеровите монети на Леополд I (№№ 28 – 29 в каталога); 11 броя от шесткройцеровите му

монети (№№ 30 – 40 в каталога) и 1 брой от петнадесеткройцеровите му монети (№ 41 в каталога).

По време на войната между Хабсбургската империя и Турция от 1683 – 1699 г., както и през първите десетилетия на XVIII в. огромни количества от тези нискокачествени монети навлезли в циркулационната среда в Османската империя. Докато в самата Хабсбургска империя до около 1725 г. въпросните екземпляри били вече извадени от обращение (Винавер 1970, 301), то в османските балкански територии те останали основен компонент от локалното парично обращение през целия XVIII в.

През първата половина на XVIII в. на пазарите в Османската империя курсовете на тези монети са били силно променливи поради прогресиращото обезценяване на турските аспри. Освен това поради инфлационните процеси в самата Хабсбургска империя някои от кройцеровите номинали също повишили пазарната си стойност (изразена в кройцери). От 1693 г. шесткройцеровите монети на император Леополд I, въпреки изрично изписаната върху тях с цифрата 6 номинална стойност, вървели в обращение по фактическа стойност от 7 кройцера. Същото се случило през 1695 г. и с петнадесеткройцеровите монети, които придобили покупателна стойност, равна на 17 кройцера.

При стойност на имперските талери по 120 кройцера и прогресивно нарастващ курс на пазарите в Османската империя през първата половина на XVIII в. на същите тези талери между 170 и 250 аспри, трикройцеровите монети на Леополд I са циркулирали по около 4,5 – 6 аспри за брой. Съответно шесткройцеровите монети на този владетел (с реална стойност от 7 кройцера) са вървели между 10 и 15 аспри. А петнадесеткройцеровите му монети (с реална стойност от 17 кройцера) са били равностойни на около 25 – 35 аспри през същия този период.

От публикуваните понастоящем 41 монети 34 са пробити. Пробитите монети сигурно са били част от женска накитна украса (най-вероятно наниз). Практиката за пробиването на монети, с цел да бъдат използвани за такава украса, е била масово разпространена в периода XVI – XIX в. във всички територии на Османската империя, включително и в българските земи. Големи количества сребърни и златни монети, участващи в монетната циркулация, са били пробивани и включвани в различните видове накитна украса, най-вече в носените около шията нанизи. Тази практика е чудесно илюстрирана в една българска народна песен, изпълнявана от известната българска певица, произхождаща от Егейска Македония – Любка Рондова. Става дума за песента „Моми тиквешанки“, която според нас представлява първостепенен извор на информация по темата. Интересуващите ни два куплета гласят следното:

Моми тиквешанки, мамо ле,
бело гройзе берат,
бело гройзе берат, мамо ле,
бели пари зимат.

Бели пари зимат, мамо ле,
на гердан ги нижат,
на гердан ги нижат, мамо ле,
на гуша ги носат.

Тиквеш (Тиквешията) е географска област в Македония с главни градове Кавадарци и Неготин. Населена е главно с българи, изповядващи християнската или мохамеданската религия. От въпросните два куплета разбираме, че момите тиквешанки получавали за труда си като гроздоберачки „бели пари", т.е. сребърни монети. Те не ги харчели, а ги нижели на гердани, т.е. пробивали ги (ако не са получавали някои от тях вече пробити) и правели от тях монетни огърлици, които носели „на гуша". Подобни практики несъмнено са били масово разпространени из всички български земи през епохата на османското владичество.

Обаче трябва веднага да подчертаем, че пробиването на монетите и превръщането им в накитни украси не е означавало изваждането им завинаги от сферата на паричното обращение. При необходимост тези пробити екземпляри са били включвани наново в състава на циркулационната среда, като при това стойността им оставала същата, като тази на непробитите монети от съответния номинал. Ясно доказателство за това ни предоставят съставите на някои колективни монетни находки. Ще посочим само един пример в това отношение. В едно значително по обем монетно съкровище, намерено в село Биримирци, Софийско (понастоящем квартал „Бенковски" в София), съхраняване в нумизматичния фонд на РИМ – София, се съдържат 597 сребърни монети от XVII в. (Григорова 1973, 16 – 19). От тях 540 броя са от един и същи номинал – луиджини на френските крале Людвик XIII и Людвик XIV. От тези 540 екземпляра 66 са пробити (Григорова 1973, 17). Подобен пример представлява и публикуваната тук част от колективна монетна находка. Както отбелязахме по-горе, от общо 41 монети, влизащи в нея, 34 броя са пробити и 7 броя са непробити.

Всъщност пробиването на монетите не е водело до реално понижаване на теглата им. А през онази епоха при сребърните и златните монети чистотата на сплавта и теглото са били основните критерии, според които се определяла тяхната стойност. Образно казано, когато е имал спешна нужда от пари в брой и не е разполагал с такива в наличност, тогавашният глава на семейство (християнин или мохамеданин) спокойно е можел да откъсне една или няколко златни или сребърни монети от нанизите на жена си или на дъщеря

си и да напазарува с тях, каквото е било необходимо. Така женската накитна украса, най-вече многобройните сребърни и златни монети, които са участвали в нея, са представлявали един вид спестовен семеен фонд за тогавашните патриархални семейства. Това е една от основните причини за масовото разпространение през периода XVI – XIX в. на практиката да се пробиват както сребърни, така и златни монети и да се включват в състава на женските накитни украси и при християните, и при мохамеданите в обширните територии на тогавашната Османска империя.

ЦИТИРАНА ЛИТАРУТУРА/ REFERENCES:

Винавер 1970: В. Винавер. Преглед историје новца у Југословенским земљама (XVI–XVIII в.). Београд, 1970. [V. Vinaver. Pregled istorije novca u Jygoslovenskim zemljama (XVI–XVIII v.). Beograd, 1970.]

Григорова 1973: К. Григорова. Монетно съкровище от XVII в. от София. – Музеи и паметници на културата, 1, 1973, 16 – 19. [K. Grigorova. Monetno sakrovishte ot XVII v. ot Sofia. – Muzei i pametnitsi na kulturata, 1, 1973, 16 – 19.]

Ихчиев 1911: Д. Ихчиев. Материали за монетното дело в Турция. – Известия на Историческото дружество в София, III, 1911, 75 – 207. [D. Ihchiev. Materiali za monetnoto delo v Turtsiya.– Izvestiya na Istoricheskoto druzhestvo v Sofia, III, 1911, 75–207.]

Петров 2006: П. Петров. Бенедето Марино ди Рести. Сметководна книга (1590 – 1605), т. 2. София, 2006. [P. Petrov. Benedeto Marino di Resti. Smetkovodna kniga (1590 – 1605), t. 2, Sofia, 2006.]

Фенглер, Гироу, Унгер 1982: Х. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер. Словарь нумизмата. Москва, 1982. [Kh. Fengler, G. Girou, V. Unger. Slovar' numizmata. Moskva, 1982.]

Чужди пътеписи 1975: Чужди пътеписи за Балканите, т. 1. Френски пътеписи за Балканите (XV – XVIII в.). София, 1975. Съставила и редактирала Бистра А. Цветкова. [Chuzhdi patepisi za Balkanite, t. 1. Frenski patepisi za Balkanite (XV – XVIII v.). Sofia, 1975. Sastavila i redaktirala Bistra A. Tsvetkova.]

Чужди пътеписи 1986: Чужди пътеписи за Балканите, т. 6. Немски и австрийски пътеписи за Балканите (XVII – XVIII в.). София, 1986. Съставил и редактирал Михаил Йонов. [Chuzhdi patepisi za Balkanite, t. 6. Nemski i avstriyski patepisi za Balkanite (XVII – XVIII v.). Sofia, 1986. Sastavil i redaktiral Mihail Yonov.]

Чужди пътеписи 1987: Чужди пътеписи за Балканите, т. 7. Английски пътеписи за Балканите (края на XVI – 30-те години на XIX в.). София, 1987. [Chuzhdi patepisi za Balkanite, t. 7. Angliyski patepisi za Balkanite (kraya na XVI – 30-te godini na XIX v.). Sofia, 1987.]

PART OF A HOARD OF EUROPEAN SILVER COINS DATED TO THE LATE 16TH, 17TH AND EARLY 18TH CENTURY FROM THE COLLECTION OF THE NHM – SOFIA

Vladimir PENCHEV

SUMMARY

Forty-one European silver coins dated to the late 16th, 17th and early 18th century are kept in the main numismatic collection of the National Museum of History in Sofia. They are part of a hoard, which was found on the territory of present-day Bulgaria. Unfortunately, the complete composition of this hoard and the exact location where it was unearthed will remain unknown forever. The 41 coins published in the article are classified as follows:

Polish-Lithuanian Commonwealth/Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania;

King Stephen Báthory, three groszy (*trojak*) – 1 piece.
King Sigismund III Vasa, three groszy – 7 pieces.
King Sigismund III Vasa, quarter thalers – 4 pieces.

The City of Ragusa (Dubrovnik)

three groszy – 1 piece.

Netherlands – the Belgian Confederacy

West Friesland, leuven thaler – 1 piece.

The City of Emden

florin – 1 piece

Kingdom of France

King Louis XIV, 1/12 thaler *luigino* – 5 pieces.
Old fakes of 1/12 thaler *luigino* of King Louis XIV – 3 pieces.

Principality of Orange in France

Frederick Henry, Prince of Orange, teston – 1 piece.

Duchy of Lorraine

Charles III, Duke of Lorraine, teston – 1 piece.

Habsburg Empire

Leopold I, Holy Roman Emperor, 3 kreutzer – 2 pieces.
Leopold I, Holy Roman Emperor, 6 kreutzer – 11 pieces
Leopold I, Holy Roman Emperor, 15 kreutzer – 1 piece

The 41 coins published here provide some, albeit not exhaustive, information, about the great variety of the European coins circulating on the territory of present-day Bulgaria in the second half of the 17th and in the early 18th century.

The late 16th century witnessed the increasing popularity of the 3 groschen of the Polish-Lithuanian kings on the territory of present-day Bulgaria. Millions of these were in circulation and it can be stated with certainty that they were the most popular European silver coins in the Balkans territories of the Ottoman Empire in the 17th century. Significant number of Polish silver quarter-thalers were also in circulation on the present-day Bulgarian territory together with the 3 groszy of the Polish-Lithuanian kings. Here they formed an important component of the coin circulation in the 17th and the early 18th century.

Other coins widely represented in the monetary circulation on the Balkans in the 17th and the early 18th century are the leuven thalers of the Belgian Confederacy, called "levove" („lions") by the Bulgarians. Many of these were minted especially for the needs of the Dutch and English merchants who used them in their trade within the Ottoman Empire.

Significant number of silver florins, issued in the 17th century mainly by some Dutch cities and provinces, also circulated on our territory.

Considerable amount of small-denomination silver coins was minted in France at the end of the reign of King Louis XIII of France (1610 – 1643) and especially during the first quarter of the reign of Louis XIV (1643 – 1715). Large number of these coins were used to trade with the Levant. The silver coins in question had a face value of one-twelfth of the thaler (écu d`argent) and were known as *luigini* in the Levant.

The items of the hoard published here also include three fakes of King Louis XIV's silver *luigini*. They were made in the second half of the 17th century, most probably somewhere in the Levant, i.e. within the Ottoman Empire.

Although relatively rare, the silver testons (one third of a thaler) minted in the first half of the 17th century by the French Principality of Orange and the Duchy of Lorraine have also been found in present-day Bulgaria.

Very large number of kreutzer coins made from a low silver content alloy was minted from the 1660s onwards during the reign of Leopold I, the Emperor of the Holy Roman Empire. They were of 3, 6 and 15 kreutzer denominations and were mainly used to cover the military expenses of that state. During the war between the Habsburg Empire and Turkey in the period 1683 – 1699 and in the first decades of the 18th century, large numbers of these low-grade coins entered the monetary circulation of the Ottoman Empire, including the present-day Bulgarian territory. This is evidenced by the published part of the coin hoard. While the discussed specimens were been taken out of circulation in the Habsburg Empire by around 1725, they remained a major component of the local monetary circulation in the Ottoman Balkan territories during the entire 18th century.

34 coins out of the 41 published here are pierced and 7 coins are not pierced. The pierced coins were probably elements of female jewellery (they were most probably worn as a necklace). The tradition of coin piercing to make personal adornment was very popular between 16th and 19th century throughout the Ottoman Empire, including the present-day Bulgarian territories. However, it should be strongly emphasized that the piercing of the coins and their functioning as jewellery did not mean they were removed from the monetary circulation permanently. If necessary, the pierced specimens were brought back into the coin circulation, and their value remained the same as the value of the unpierced coins of the same denomination.

КАТАЛОГ

1 2

3 4

5 6

7 8

9 10

11 12

13 14

15

16

17

18

19 20

21 22

23 24

25 26

27 28

29 30

31 32

33 34

35 36

37

38

39

40

41

ОСМАНСКИ МОНЕТИ ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В ГРАД ВАРНА (Охранителната зона на Архитектурно-археологическия резерват „Одесос – Варна“)

Христо КУЗОВ*, Невян МИТЕВ**

**Регионален исторически музей – Варна, бул. „Княгиня Мария Луиза“ № 41, Варна 9000, България; h.kouzov@abv.bg*
***Парк-музей на бойната дружба – 1444 г., филиал на Националния военноисторически музей, бул. „Янош Хуняди“ № 55, Варна 9027, България; nevyan_1986@abv.bg*

ABSTRACT

The article presents five Ottoman coins: two silver (dirhams) of Murad III (1574 – 1595), one copper (mangir) of Süleyman II (1687 – 1691) and two unidentified billon coins. The finds were discovered during archaeological excavations in Varna. The researched area was close to where the port was situated during the period. All of the coins were found in archaeological context.

The future publishing of coins and other artefacts from the 15th – 19th c. will significantly improve our knowledge of the Bulgarian lands during the Ottoman epoch, a topic that still remains understudied.

Keywords: Varna; Ottoman period; pit; dirham; mangir

През последните години по различно време се проведоха спасителни археологически разкопки в четири парцела на ул. „Дебър“ в югозападната част на охранителната зона на Архитектурно- археологическия резерват „Одесос – Варна“. Проучванията бяха продиктувани от инвестиционни намерения за ново жилищно строителство. Трите имота с нечетни №№ 37 – 41 са един до друг, а един – № 44 – отсреща (Кузов, Русев 2017, 75 – 109). При проучванията на №№ 37 и 41 (Кузов и др. 2018, 215 – 218) бяха открити пет османски монети (**Обр. 1**), обект на настоящата публикация. Проучваната площ се е намирала в близост до пристанището на Варна от тази епоха.

Разкритите структури в изследвания парцел на ул. „Дебър“ № 37 се отнасят към късноантичен (IV – VI в.), късносредновековен/османски (XVI – XVII/XVIII в.) и късноосмански/възрожденски период (**Обр. 2**).

Османският период е представен от серия вкопавания – сметни/септични ями, изпълнени с материали, включително ограничено количество импортна керамика. Ямите са перфорирали и обезличили в значителна степен късноантичните структури – останки от каменни градежи с тухлени плочници и канализация (**Обр. 3**).

Битовата керамика, открита по време на проучванията, може да се отдели според историческите периоди, към които принадлежи, на късноантична, късносредновековна и възрожденска.

От периода на Късното средновековие и Възраждането единствените керамични материали, произхождащи от сравнително добре съхранени контексти, незасегнати в по-ново време, са от три сметни ями. Съоръжаването на ями с близка хронология, не много далеч една от друга, може да се разглежда като указание за съществуването на поне едно домакинство на това място. Материалите, открити в тях, са преди всичко битова керамика – кухненска и трапезна. В едната яма освен керамика се откриха и значително количество животински кости – ребра, дълги кости и рога.

В друга от ямите, която беше застъпена от южната стена на покъсна възрожденска каменна постройка, се откриха две сребърни монети на Мурад III (1574 – 1595). В съседна яма от север се откри друга османска монета и още една от изток.

На ул. „Дебър“ № 41 бяха проучени каменен зид от масивна сграда и канал от Късната античност (**Обр. 4**), зидан с ломени камъни и добре обособена османска септична/боклучна яма.

Боклучната яма е разположена южно от канала. Материалите от нея се отнасят към втората половина на XVII в.

В рамките на обекта беше събрано значително количество керамика, която се отнася към периода на Късната античност и Късното средновековие. При керамиката от османския период преобладават трапезните съдове. Намират се и единични фрагменти от свещници и цилиндрични изделия с широка периферия за вграждане в кахлени печки.

В боклучната яма беше открита медна монета на Сюлейман II (1687 – 1691).

По отношение изследването на материалната култура през османския период археологическите теренни проучвания са в дълг към българската наука. Изключения са някои градски центрове като Пловдив, където културните пластове и структури от тази епоха се проучват и публикуват. В последно време започнаха проучвания на

тази епоха в Мелник и Никопол. Редица градски центрове и селища от османската епоха с малки изключения остават слабо познати, а някои придобити научни резултати – непубликувани.

Откритите 5 броя османски монети при археологическите проучвания на ул. „Дебър“ се разпределят по следния начин: два дирхема на султан Мурад III (1574 – 1595), отсечени в Джанджа (днешния град Гюмюшане), един мангър на Сюлейман II (1687 – 1691) от монетарницата в Кустантиние (Истанбул) и две монети, които не могат да бъдат идентифицирани.

Сред образците двете сребърни емисии на Мурад III предизвикват по-специален интерес. Първият екземпляр е от типа, при който на лицето е изобразен флорален мотив, а около него има надпис с името на султана и неговия предшественик. В центъра на опакото пък е изписана монетарницата, под нея годината на отсичане, а околовръст е изписан текстът: Hallede Mülkehu ve Sultanehu ve Eyyede Hilafetehu (Нека неговото царуване и султанат бъдат вечни и халифатът му да е могъщ). Другият дирхем има на лицевата си страна традиционните надписи, показващи имената на султана и баща му, мястото и годината на отсичане. Любопитен е надписът на опакото, който, преведен, гласи следното: „Султан на два континента и владетел на две морета и султан, който служи на двете светини“. По класификацията на Атом Дамалъ двата типа спадат съответно към групи 12-CA-G2 и 12-CA-G3 (Damalı 2011, 961 – 962). Средното тегло на тези емисии е над 3 г, а нашите екземпляри са съответно с 2,89 г и 2,53 г. Този факт не трябва да буди недоумение, тъй като и двете монети на места са силно изтрити, а едната е и отчупена. Мурад III се възкачил на османския трон през 1574 г. след смъртта на баща му Селим II (1566 – 1574). Новият султан още в самото начало заповядал да бъдат удушени петимата му братя (Иналджък 2006, 65). При този владетел започнала дълбока криза в османската държава, обхващаща всички сфери на вътрешната политика, която се засилила при неговия приемник Мехмед III (1595 – 1603). Във външнополитически аспект ситуацията също била напрегната. Османците трябвало да водят войни на няколко фронта, което допълнително задълбочило трудната обстановка в страната (Баке-Грамон 2011, 168 – 169). Особено силно тази ситуация рефлектирала в негативен план върху икономиката на империята, което довело до девалвация в монетната система (Damalı 2011, 917 – 920). При управлението на Мурад III монетосеченето в Османската империя се извършвало в десетки градове. От негово време има регистрирани редица находки в българските земи (Кръстев 2015, 98 – 99). При този владетел започнали да се секат нови дирхеми в източните монетарници. Една от тези монетарници е именно Джанджа, където са отсечени

и коментираните тук екземпляри. Този монетен двор е смятан за най-важният сребърен ресурс в Анатолия, който черпел сребро от 70 мини (Damalı 2011, 958).

Третият екземпляр, който се обнародва в настоящото изследване, е мангър на султан Сюлейман II (1687 – 1691), отсечен в Кустантиние. Владетелят поел властта в изключително неприветлива обстановка. В първите две години от своето управление трябвало да преживее еничарски бунт, неуспехите във войната срещу австрийците и т.н. Въпреки всички тези трудности Сюлейман успял да се справи с тях и започнал редица реформи в държавата, които успели да укрепят централната власт. Част от тези промени била и монетната реформа (Мантран 2011, 262). Продължавайки политиката на своя брат Мехмед IV (1648 – 1687), който започнал използването на механична преса за отсичането на монети в Истанбул, Сюлейман пуснал в циркулация златни, сребърни и медни емисии с нов дизайн, а също така създал непозната дотогава голяма сребърна емисия „золта" (Damalı 2012, 1857 – 1878).

Последните две монети от археологическите проучвания на ул. „Дебър" са силно изтрити и не могат да се определят. Би могъл да бъде направен опит за някои уточнения от изключително слабо личащите части от надписи, но при всички положения тези екземпляри служат най-вече за статистически данни. По външни белези изглежда, че това са емисии от XVI – XVII век. Екземплярите имат медни ядра, но е много вероятно това да са акчета с ниска проба сребро и затова според нас е по-удачно да се считат за билонови монети.

Публикуваният тук нумизматичен материал е ценен извор за историята на град Варна. Макар да се въвеждат в научно обращение само пет екземпляра, те са от редовни археологически разкопки и са важна част от материалната култура през османския период. Това с особена сила важи за двата дирхема на султан Мурад III. Бъдещото обнародване на монети и други артефакти от XV – XIX век в голяма степен ще спомогне за изясняването на редица въпроси, свързани с недостатъчно изучената османска епоха в българските земи.

КАТАЛОГ

Мурад III (1574 – 1595)
Дирхем
Джанджа

1. Монетата е с изместен център на отпечатване и на места силно износена.
Лице. В центъра е представен флорален мотив. От околовръстния надпис са запазени само думите Sultan Murad? han bin.

Опако. В центъра е изписано: Duribe Canca. Околовръстният надпис липсва почти изцяло, като се виждат само няколко букви (Damalı 2011, p. 961, № 12-CA-G2c).
Варна, ул. „Дебър“ № 37; кв. 2; османска сметна яма на 0,50 м дълбочина под южния зид на по-късна османска сграда.
AR, 18/20 мм; 2,89 г.; ПИН № 45/22.11.2021 г.

2. Монетата е леко отчупена и на места силно износена.
Лице. Sultan (Murad)…/bin sultan Selim Han Şah/Azze Nasruhu Duribe/Canca…
Опако. Sultanü'l…/ve Hakanü'l-Bahreyni ve/Sultan- ı Hadimü'l – Haremeyn (Damalı 2011, p. 962, № 12-CA-G3b).
Варна, ул. „Дебър“ № 37; кв. 2; османска сметна яма на 0,50 м дълбочина под южния зид на по-късна османска сграда.
AR, 18/19 мм, 2,53 г; ПИН № 45/22.11.2021 г.
Двете монети са от една находка.

Сюлейман II (1687 – **1691)**
Мангър
Кустантиние

3. Перфорирана вторично за включване в наниз.
Лице. Туграта на султана.
Опако. Duribe fi Kostantiniye … (Damalı 2012, p. 1889, № 20-K-M1)
Варна, ул. „Дебър“ № 41; кв. 2; османска сметна яма.
AE, 20 мм, 1,41 г; ПИН № 10/13.10.2017 г.

Неидентифицирани монети

4. Монетата е в много лошо състояние.
Лице. Силно изтрито.
Опако. Силно изтрито. Следи от надпис (Kostantiniye?)
Варна, ул. „Дебър“ № 37; кв. 1.
Bill.?, 11/12 мм, 0, 47 г, ПИН № 2/11.11.2021 г.

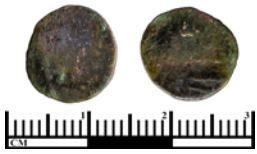

5. Монетата е в много лошо състояние.
Лице. Много зле запазено, следи от надпис (възможно е да е името Ахмед или Мехмед?).
Опако. Много зле запазено.
Варна, ул. „Дебър" № 37; от СИ ъгъл на кв. 2; османска сметна яма.
Bill.?, 12/13 мм, 0, 34 г; ПИН № 36/19.11.2021 г.

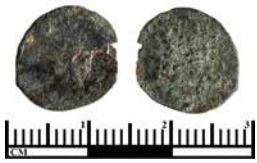

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Баке Грамон 2011: Ж.-Л. Баке Грамон. Апогей на Османската империя: събитията през 1512 – 1606. – В: История на Османската империя. Под редакцията на Робер Мантран. София, 2011, 150 – 170. [Bake – Gramon 2011: Zh.-L. Bake Gramon. Apogey na Osmanskata imperiya: sabitiyata prez 1512 – 1606. – V: Istoriya na Osmanskata imperiya. Pod redaktsiyata na Rober Mantran. Sofia, 2011, 150 – 170.]

Иналджък 2006: Х. Иналджък. Османската империя. Класическият период 1300 – 1600. София, 2006. [Inaldzhak 2006: H. Inaldzhak. Osmanskata imperiya. Klasicheskiyat period 1300 – 1600. Sofia, 2006.]

Кръстев 2015: К. Кръстев. Политически и икономически аспекти на кризата в Османската империя в периода 1585 – 1648 г. (по нумизматични данни). Шумен, 2015. [Krastev 2015: K. Krastev. Politicheski i ikonomicheski aspekti na krizata v Osmanskata imperia v perioda 1585 – 1648 g. (po numizmatichni danni). Shumen, 2015.]

Кузов, Русев 2017: Х. Кузов, Н. Русев. Археологически проучвания на градската територия на Одесос (extra muros) през 2016 г. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 2017, 2, 75 – 109. [Kuzov, Rusev 2017: H. Kuzov, N. Rusev. Arheologicheski prouchvaniya na gradskata teritoriya na Odesos (extra muros) prez 2016 g. – Zhurnal za istoricheski i arheologicheski izsledvaniya, 2017, 2, 75 – 109.]

Кузов и др. 2018: Х. Кузов, М. Христов, А. Стефанова. Спасително археологическо проучване на ул. „Дебър" № 41, гр. Варна. – Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 218 – 221. [Kuzov i dr. 2018: H. Kuzov, M. Hristov, A. Stefanova. Spasitelno arheologichesko prouchvane na ul. „Debar" № 41, Varna. – Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2017 g. Sofia, 2018, 218 – 221.]

Мантран 2011: Р. Мантран. Османската империя през XVII в.: стабилизация или упадък. – В: История на Османската империя. Под редакцията на Робер Мантран. София, 2011, 241 – 278. [Mantran 2011: R. Mantran. Osmanskata imperiya prez XVII v.: stabilizatsia ili upadak. – V: Istoriya na Osmanskata imperia. Pod redaktsiyata na Rober Mantran. Sofia, 2011, 241 – 278.]

Damalı 2011: A. Damalı. Osmanlı Sikkeleri Tarihi (History of Ottoman coins). Vol. 3, İstanbul, 2011.

Damalı 2012: A. Damalı. Osmanlı Sikkeleri Tarihi (History of Ottoman coins). Vol. 6, İstanbul, 2012.

OTTOMAN COINS FROM THE ACHEOLOGICAL EXCAVATIONS IN VARNA (ARCHITECTURAL AND ARCHAELOGICAL RESERVE ODESSOS – VARNA

Christo KOUZOV, Nevyan MITEV

SUMMARY

In the last years excavations were carried out at a construction site at Debar Str, in the southwestern part of the town. During the research five Ottoman coins were found at 37 and 41 Debar Str., which are the subject of the article (**Fig. 1**).

The found features at 37 Debar Str. are dated to the Late Antiquity (4th – 6th c.), Late Mediaeval/Ottoman period (16th – 17th/18th c.) and Late Ottoman/ Bulgaria National Revival period (19th c.) (**Fig. 2**).

The Ottoman period is presented by a series of diggings – pits, filled with materials, including small quantity of imported pottery. The diggings have perforated and significantly affected the features from the Late Antiquity – the remains of stone features with brick pavement and drainage system (**Fig. 3**). The construction of pits from chronologically close periods, not far from each other, could be considered as evidence for the existing of a household at that place. In one of the pits, which were overstepped by the south wall of a building from a later period (Bulgarian National Revival period) were discovered two silver coins of sultan Murad III (1574 – 1595). In an adjacent pit (to the north of the first one) another Ottoman coin was found and another one was found to the east. The last two cannot be identified at this time.

A stone wall of a solid building, a Late Antique channel made from rubble stone (**Fig. 4**), and an Ottoman septic pit were excavated at 41 Debar Str.

The pit is situated to the south of the channel. The materials in the pit were dated in the second half of the 17th c. Among them a copper coin of Süleyman II (1687 – 1691) was found.

The Bulgarian archaeology is in debt to the Ottoman period. With the exception of few cities as Plovdiv, where the cultural layers and the features from that period are exanimated and documented, the modern Bulgarian cities and villages are poorly researched with few papers published.

Обр. 1. Местоположение на обектите.
Fig. 1. Location of the sites.

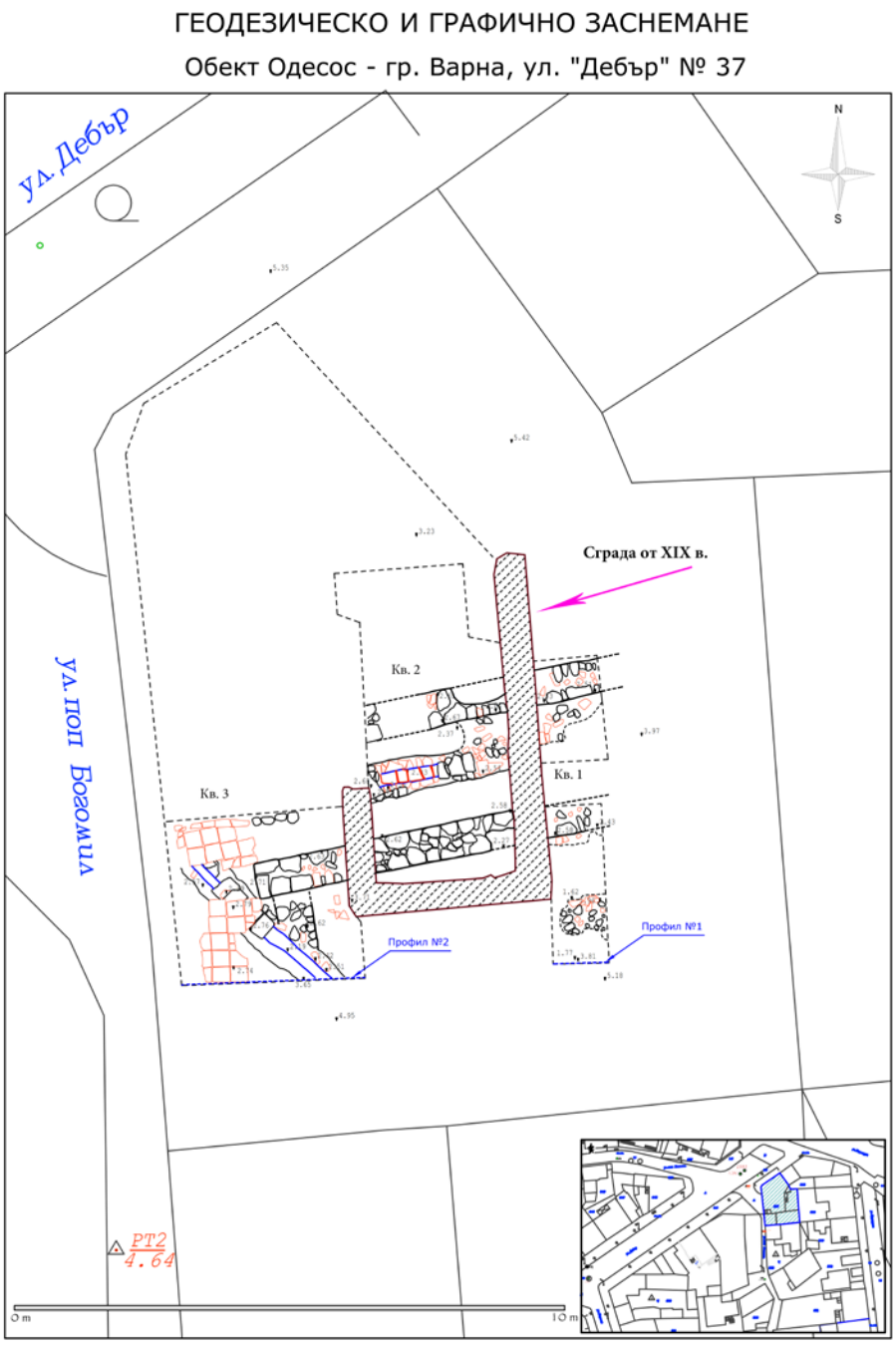

Обр. 2. Археологическа ситуация на обекта (ул. „Дебър" № 37).
Fig. 2. Archaeological situation of the site (37 Debar Str.).

Обр. 3. Разкритите структури на обекта.
Fig. 3. The excavated features at the site.

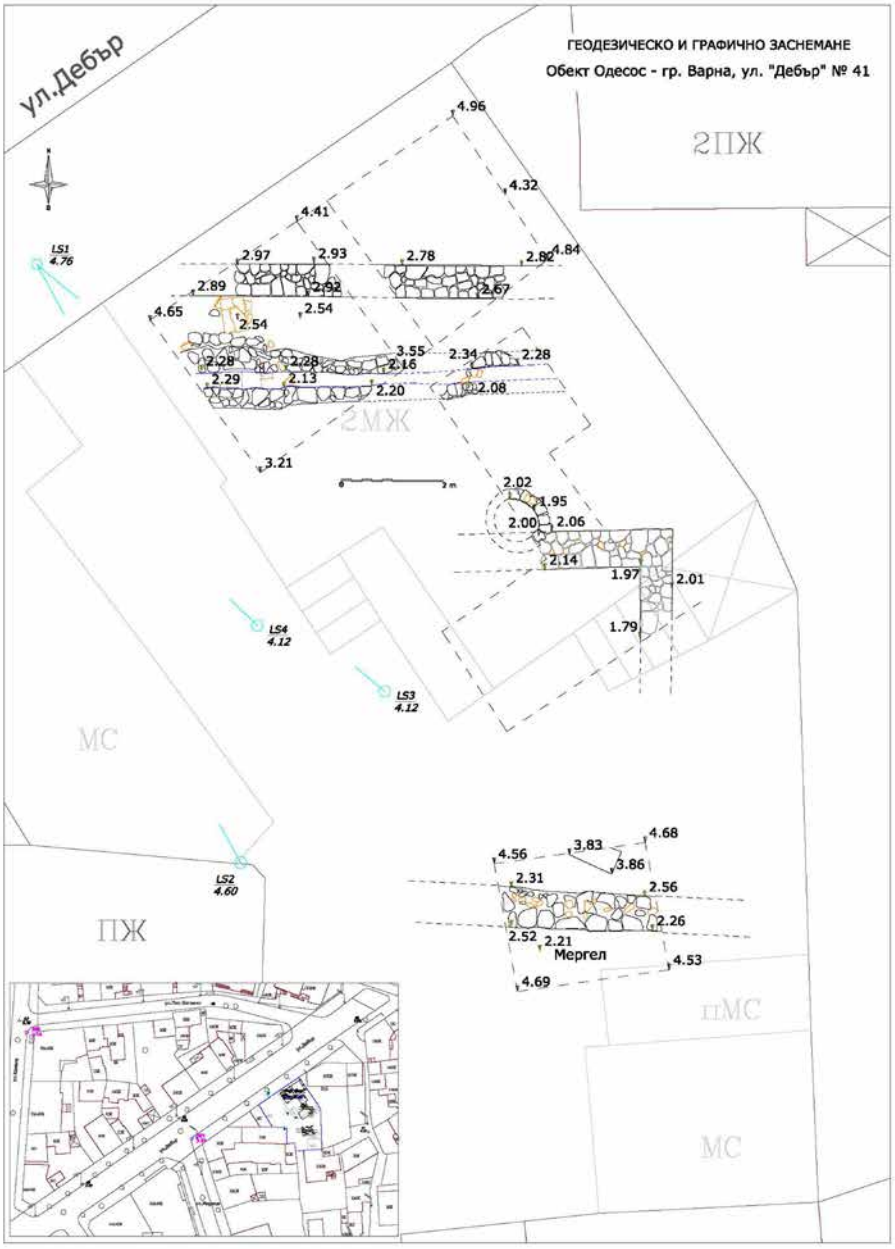

Обр. 4. Ситуация на археологическите структури на обекта (ул. „Дебър" № 41).
Fig. 4. The archaeological features at the site (41 Debar Str.).

МОЛИВДОВУЛ НА ВИЗАНТИЙСКИЯ ИМПЕРАТОР ИСАК II АНГЕЛ (1185 – 1195), ПРОИЗХОЖДАЩ ОТ ХАРМАНЛИЙСКО

Владимир ПЕНЧЕВ

Национален исторически музей – София,
ул. „Витошко лале“ № 16, София 1618, България

ABSTRACT

The paper presents a Byzantine lead seal (molybdobull) of the Emperor Isaac II Angelus (1185 – 1195) acquired for the collection of the National Museum of History – Sofia in 2021. It was found in the region of the town of Harmanli. This is the fifth published molybdobull of this emperor discovered on the present-day Bulgarian territory so far. The documented number of lead seals of Isaac II Angelus found in present-day Bulgaria is most probably related to the turbulent events resulting from the complicated relations between the Byzantine Empire and the recently restored Bulgarian Kingdom following the uprising of Asen and Peter.

Keywords: molybdobull; Isaac II Angelus; uprising of Asen and Peter; Harmanli

През 2016 или 2017 г. иманяри с помощта на металотърсач открили рядък византийски сфрагистичен паметник – оловен печат (моливдовул) на император Исак II Ангел (1185 – 1195). Единственото, което успяхме да установим относно мястото на изкопаването му, е, че то се намира някъде в Харманлийско. През 2021 г. моливдовулът беше придобит от Националния исторически музей – София, където е заведен в основния нумизматичен и сфрагистичен фонд под инвентарен № 56441.

Описанието на печата е, както следва:

Моливдовул на император Исак II Ангел (1185 – 1195), тип B (Jordanov 2009, 105, №№ 198 – 199)

Лице: Надписът не личи. Христос с нимб, туника и мантия, седнал на престол без облегало, насреща. С лявата си ръка държи евангелие пред гърдите си. С дясната си ръка благославя. Поради лошо отпечатване с булотириона долната част на благославящата

дясна ръка, както и дясното рамо на престола не са се отпечатали.

Опако: От околоврътстния надпис се е отпечатала само половината: + ICAAKIOC BACIΛЄVC / - - - - - -. Императорът със стема, дивитисион и лорос, прав, насреща. С дясната си ръка държи скиптър с кръст, а с лявата – анексикакия. Горе, вдясно – Божията десница, която го коронясва. Поради лошо отпечатване с булотириона лявата ръка на императора, с която той държи анексикакията, не личи, а самата анексикакия е едва личаща.

Обр. 1.
Fig. 1.

Олово; 32 – 34 мм; 22,00 г. Полуизтрит и леко изкривен екземпляр, покрит с плътна тъмносива патина (**обр. 1**).

Моливдовулите на Исак II Ангел са много редки. Така например в каталога на голямата колекция с византийски печати на Г. Закос не влиза нито един екземпляр от тях (Zacos, Veglery 1972, Chapter I: Imperial Seals, 1 – 127), което е твърде показателно. Като че ли най-много екземпляри от оловните печати на този император произхождат от днешната територия на България. В Корпуса на византийските печати от България, съставен от професор Ив. Йорданов, са описани четири моливдовула на Исак II Ангел (Jordanov 2009, 104 – 106, №№ 197 – 200), които са от три различни типа. Нашият екземпляр е от тип В, от който има още два печата (Jordanov 2009, 105, №№ 198 – 199). От тези два печата е илюстриран само единият, който произхожда от землището на село Землен, Старозагорско (Jordanov 2009, 105, № 198). Той е твърде зле запазен, но все пак може да се установи, че не е бил отпечатан посредством същия булотирион, с който е бил отпечатан публикуваният тук екземпляр.

Четирите моливдовула на Исак II Ангел, описани в Корпуса на византийските печати от България, са с известни местонамирания. Те произхождат от:

1. Археологическите разкопки на Царевец, Велико Търново (№ 199);
2. Землището на село Землен, Старозагорско (№ 198);
3. Землището на село Мелница, Елховско (№ 197);
4. Средновековната крепост при Симеоновград (№ 200).

Ще припомним, че публикуваният понастоящем екземпляр от фонда на НИМ – София е намерен в Харманлийско.

Както е отбелязал Ив. Йорданов, откриването на тези моливдовули на територията на днешна България следва да се свърже със събитията, произлезли от сложните взаимоотношения между Византия и току-що възстановената Българска държава и изпълващи голяма част от десетгодишното управление на Исак II Ангел (Jordanov 2009, 106). Ще припомним някои от тези събития.

Почти веднага след избухването през ноември 1185 г. на въстанието на българите, предвождани от братята Петър и Асен, Византия реагирала и взела решителни мерки за неговото потушаване. Още през декември същата година императорът изпратил срещу въстаниците армия, оглавена от неговия чичо, севастократор Йоан, а по-късно от кесаря Йоан Кантакузин (История на България 1982, 122). След това през май 1186 г. самият император оглавил голяма армия, с която преминал през Източна Тракия и през планинските проходи на Източна Стара планина (История на България 1982, 123).

През есента на същата 1186 г. Исак II Ангел се установил в Одрин, където били съсредоточени значителни византийски военни сили, предназначени да прогонят навлезлите в Тракия български отряди. От Одрин византийските войски се отправили към Боруй (Стара Загора), като при близката до този град крепост „Лардея" се състояла голяма битка с българите (История на България 1982, 124).

През пролетта на следващата 1187 г. византийският император се придвижил с армията си през Тракия, преминал през Етрополския проход и подложил на тримесечна неуспешна обсада важната българска крепост „Ловеч" (История на България 1982, 124).

През пролетта на 1190 г. значителни отряди от българи и кумани навлезли в Пловдивската област. Разгневен от това, Исак II Ангел организирал най-големия си поход срещу Българското царство, целящ пълното му унищожаване. Неговите войски по суша и по море нахлули в земите на север от Стара планина и обсадили столицата Търново. Но краят на тази военна операция бил плачевен за византийците. Те били напълно разбити в тревненския Балкан, като императорът с малцината оцелели от армията си едва успял да се добере с бягство до Боруй (История на България 1982, 128).

Периодът 1191 – 1194 г. бил изпълнен с нападателни действия на войскови отряди от българи и кумани в Тракия. Византийските власти се опитвали, макар и неуспешно, да организират тракийските гарнизони за отпор на тези нападения. Накрая, през март 1195 г., Исак II Ангел начело на голяма и добре организирана войска се отправил в поредния си поход срещу България, който се оказал последен за него. В главната му квартира, която била установена в тракийския град Кипсела, бил организиран заговор, ръководен от

неговия брат Алексий. Исак II Ангел бил свален от престола и ослепен (История на България 1982, 130).

Така очертаната, макар и съвсем схематично, обстановка в Тракия след избухването на въстанието на Петър и Асен в 1185 г. е твърде красноречива. Очевидно тази област е била основната база на организираните почти перманентно походи на византийските войски, често пъти предвождани от самия император, целящи унищожаването на току-що възстановеното Българско царство. От друга страна, отвоюването на Тракия и присъединяването ѝ към освободените вече български земи, намиращи се на север от Стара планина, е било основна задача за царете Петър и Асен.

Тази извънредно динамична обстановка в тракийските земи продължила почти без прекъсване през цялото десетгодишно царуване на Исак II Ангел, обяснява откриването на неговите оловни печати в тях. Няма съмнение, че множество писма, съдържащи различни разпоредби, инструкции и т.н., са били изпращани от императорската канцелария до началниците на многобройните крепости и гарнизони, намиращи се в Тракия. Целта е била те да се подготвят за участие във военните действия срещу българите. Такива писма са били изпращани и до отделните местни феодали, задължаващи ги да организират прехраната и лагеруването на византийските военни части, отправили се да воюват с българите.

Особено интересен е фактът, че един от петте известни понастоящем моливдовули на Исак II Ангел, произхождащи от сегашната територия на България, е намерен при археологическите разкопки на хълма Царевец във Велико Търново. Най-вероятно с този печат е бил скрепен някакъв документ или някакво писмо, изпратено от името на византийския император до българската царска канцелария или до някой друг високопоставен адресат в столицата Търново. Може би това е станало по време на обсадата на града през 1190 г.

Внимателното разглеждане на публикувания тук моливдовул, произхождащ от Харманлийско, показва, че той е бил отпечатан твърде небрежно. Когато неотпечатаното оловно ядро с прокарания през канала му шнур е било поставено между двете матрици на булотириона, е последвал удар с чук върху горната матрица. Но този удар е бил нанесен невнимателно и поради това не както трябва. Вместо вертикално – отгоре надолу, той е бил нанесен под ъгъл. В резултат на това части от изображенията върху лицевата и обратната страни не са се отпечатали. От дългия околовръстен надпис, разположен около фигурата на императора върху опакото, се е отпечатала само първата половина + ICAAKIOC BACIΛЄVC (вляво). Втората му половина, гласяща PѠMAIѠN O AГГЄΛOC, изобщо не се е отпечатала.

Най-вероятно тази немарливост при отпечатването на моливдовула не е случайна. Тя трябва да се е дължала на голямо бързане, което пък от своя страна предполага, че за кратко време е трябвало да бъдат подпечатани значителен брой писма (документи) и спешно да бъдат изпратени към техните адресати. Така че дори и за некачествено отпечатаните моливдовули се е приело, че „вършат работа“ и те не са били подменени. Такава кореспонденция „на конвейер“ вероятно е съдържала еднотипни разпоредби и/или инструкции, изпратени по едно и също време на различни адресати. Много е възможно те да са били свързани с подготовката на някоя от многобройните военни кампании, организирани от византийското правителство срещу българите.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

История на България 1982: История на България, том 3. Издание на БАН. София, 1982. [Istoriya na Balgariya 1982: Istoriya na Balgariya, tom 3. Izdanie na BAN. Sofia, 1982.]

Jordanov 2009: Iv. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, Volume 3, Part One. Sofia, 2009.

Zacos, Veglery 1972: G. Zacos, A. Veglery. Byzantine Lead Seals. Volume One, Part One. Basel, 1972.

MOLYBDOBULL OF THE BYZANTINE EMPEROR ISAAC II ANGELUS (1185 – 1195) FOUND IN HARMANLI REGION

Vladimir PENCHEV

SUMMARY

In 2016 or 2017 treasure hunters using a metal detector discovered a rare Byzantine sphragistic artefact – a lead seal (*molybdobull*) of Emperor Isaac II Angelus (1185 – 1195). The only reliable piece of information related to the artefact's provenance is that it has been found in the Harmanli region. In 2021 the seal entered the collection of the National History Museum – Sofia.

Isaac II Angelus's *molybdobulls* are very rare. It is worth mentioning not a single specimen was published in the catalogue of the large collection of Byzantine seals of G. Zakos. It seems that the highest number of lead seals of this emperor was found on the territory of present-day Bulgaria. Four *molybdobulls* of Isaac II Angelus divided into three types have been published by Prof. I. Jordanov in the *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*. The seal published here belongs to type B, of which there are two more specimens.

Jordanov noted that the discovery of these *molybdobulls* on the territory of present-day Bulgaria should be viewed in the context of the events resulting from the complicated relations between the Byzantine Empire and the newly restored Bulgarian Kingdom, which took place during a large part of the ten-year reign of Isaac II Angelus.

Apparently, the geographical area of Thrace functioned as the main base of the almost permanent campaigns of the Byzantine army, often led by the emperor himself, aimed to destroy the Bulgarian Kingdom, recently restored after the uprising of Asen and Peter. On the other hand, the conquest of Thrace and its annexation to the already liberated Bulgarian territories to the north of the Balkan was a priority for the Tsars Asen and Peter.

The extremely dynamic situation in Thrace, which lasted, almost without interruption, during the ten-year reign of Isaac II Angelus, explains the discovery of the emperor's lead seals on this territory. Undoubtedly, many letters outlining various regulations, instructions, etc. were sent from the imperial office to the commanders of the numerous strongholds and garrisons located in Thrace. The goal was to prepare them for taking part in the military campaigns against the Bulgarians. Such letters were also sent to the local lords, who had the obligation to provide food and lodging for the Byzantine troops preparing to fight the Bulgarians.

ПЕЧАТИ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЦАРЕ ОТ 1197 ДО 1241 ГОДИНА[1]

Кирил НЕНОВ

Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките, бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17, София 1113; kanenov@gmail.com

ABSTRACT

The number of discovered lead seals of the Bulgarian Tsardom dated between the late 12th and the late 14th century is limited. Similar artefacts related to some of the Bulgarian tsars have not been found yet. A significant number of the published *molybdobulls* is not very well preserved, and this inevitably hinders the efforts to interpret their content. The future discovery of less damaged lead seals will allow to obtain more complete information from these sources about the medieval Bulgarian history. This paper presents substantial arguments regarding the attribution and the dating of some of the published seals of the Second Bulgarian Tsardom early rulers as well as their authenticity. Previous suggestions can be confirmed and some new ones can be made based on recently discovered *molybdobulls* and the existing studies on these monuments.

Keywords: medieval Bulgarian seals; Tsar Asen (I); Tsar Kaloyan; Tsar Boril; Tsar Yoan Asen (II); medieval Bulgarian state; 12th – 13th century

Благодарение на значителния и непрекъснато увеличаващ се фонд от средновековни български печати, който се намира в различни музейни хранилища и частни колекции, все повече се изясняват иконографията, надписите и хронологията на тези паметници. Но това изворово богатство принадлежи главно на периода 864/5 – 969/970 г., който може да бъде определен като златен век на българските моливдовули. За съжаление броят на откритите печати на Българското царство от края на XII – края на XIV в. не е никак голям. Дори за някои от българските владетели от това време досега не са известни подобни паметници. Същевременно немалка част от публикуваните моливдовули не са особено добре

[1] Статията е резултат от работата по проекта „Просопография на средновековна България“, финансиран от ФНИ към МОН. Договор № КП-06-Н60/12 от 22.11.2021 г.

запазени и това неминуемо възпрепятства тълкуването на тяхното съдържание. Вероятно обаче бъдещи находки в по-неувредено състояние ще подпомогнат изясняването на информацията за средновековната българска история, която тези изключителни източници притежават. Настоящата публикация има главно за цел да представи по-солидни аргументи относно атрибуцията и респективно датировката на някои от известните вече печати на владетелите на възобновеното след 1185/6 г. Българско царство, а още и такива за тяхната автентичност. Именно въз основа на откритите напоследък моливдовули и на историографските натрупвания могат да се направят както нови предположения, така и да се потвърдят стари такива.

1. *Печати на цар Калоян (1197 – 1207)*

1.1. Тип А

Лице: Св. Теодор Стратилат, изправен фронтално, с нимб, във воинско одеяние, държи копие с дясната си ръка, а лявата му ръка е опряна на изправен върху земята щит. Вертикален надпис в две колони: Ο|Α|Γ|Ι|Ο|C – ΘЄ|ΟΔ|Ω|ΡΟ|C = Ὁ ἅγιος Θεόδωρος. Зрънчест кръг.

Опако: Шестредов надпис: +CΦΡΑ|ΓΗC : ΙΩ̅ΒΑ|CΗΛЄΩC|ΤΩΝΒΟΛ|ΓΑΡΟΝ|+ = Σφραγὴς Ἰω(άννου) βασηλέως τῶν Βο(υ)λγάρον (Σφραγὶς Ἰωάννου βασιλέως τῶν Βουλγάρων). Зрънчест кръг.

1.1.1. Диам.: 35 – 36 (32) мм; деб.: 3,5 мм; тегло: 28,70 г.[2] Открит от иманяр в крепостта при с. Добри дол, Пловдивско. Съхранява се в РИМ – Шумен, инв. № 14 670 (**Обр. 1**).
Издания: Йорданов 2001, 92 – 95, № 151; Jordanov 2001, 452 – 458, no. 9; Jordanov, Zhekova 2007, 48 – 49, no. 80; Йорданов 2010, 165 – 169; Йорданов 2016а, 205 – 211, № 343; Йорданов 2016б, 320; Йорданов, Топалилов 2016, 840, № 32.

1.1.2. Диам.: 36 мм; тегло: 25,29 г. Открит при археологически разкопки в сектор 11 на Скопското кале през 2007 г. Съхранява се в Музея на град Скопие, инв. № 1-0018.
Издания: Йорданов 2010, 165 – 169; Mihajlovski 2016, 281 – 282, no. 11; Йорданов 2016а, 205 – 211, № 344; Йорданов 2016б, 320; Йорданов 2018, 528 – 529.

Буквите Α, Λ, Ω, Ν, Γ и Ρ, които се срещат върху опакото на този печат, както и върху този на „Калоян, цар на българите“, имат напълно идентична форма. Художествената концепция също е еднаква. От лицевата страна се явява светец в цял ръст, чието име е разположено от двете му страни, а от опаката страна е поместен единствено многоредов надпис, започващ и завършващ с равнораменен кръст и съдържащ името и титлата на притежателя на печата (в единия

[2] Данните за размерите и теглото на всички печати са по И. Йорданов.

случай редовете са четири, а в другия – шест). Общите стилистични белези между двата печата са толкова много, като дори може да се допусне, че майсторът на ядрата на булотириона е един и същ.

И. Йорданов твърди, че при надписа върху опакото съществуват отклонения от граматическите правила на гръцкия език (Йорданов 2001, 92; Jordanov 2001, 453; Йорданов 2010, 166; Йорданов 2016а, 206), но всъщност такива няма. Текстът е напълно изряден в това отношение. Замяната на ω с ο и на ι с η е често срещано явление в средновековните надписи на гръцки език, тъй като по това време тези графеми са отбелязвали едни и същи звуци – *o* и *i*. Със сигурност обаче тълкуването на надписа от Йорданов като Σφραγὶς Ἰωάννῃ βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων е неточно (Йорданов 2001, 92; Jordanov 2001, 453; Йорданов 2010, 165; Йорданов 2016а, 205; Йорданов 2016б, 321; Йорданов 2018, 528)[3]. Неточно е и впечатлението на Йорданов, че текстът е написан в метрика (Йорданов 2001, 92; Jordanov 2001, 453; Йорданов 2016а, 206).

Като разглежда възможните атрибуции на печата между Асен, Иванко и Калоян, първоначално Йорданов допуска, че той най-вероятно принадлежи на Асен, брата на цар Петър IV (Йорданов 2001, 93 – 95; Jordanov 2001, 454 – 458), който според някои извори носел и кръщелно име Йоан. Същото мнение защитава и Р. Михайловски, който датира моливдовула между 1180 и 1190 г., когато районът на Горновардарската долина със своята стратегическа крепост Скопие се бил превърнал в епицентър на военен конфликт между византийския император Исак II Ангел, българския цар Йоан I Асен и сръбския велик жупан Стефан Неманя (Mihajlovski 2016, 281 – 282). След откриването на втори екземпляр от този печат в Скопие Йорданов започва да клони към възможността тези паметници да се свържат с личността на цар Калоян, като се аргументира с обстоятелството, че този град е бил превзет от споменатия български владетел (Йорданов 2010, 166 – 168; Йорданов 2016а, 207 – 211; Йорданов 2016б, 321 – 323; Йорданов 2018, 529). Същевременно обаче същият изследовател не открива причина Асен да не е изпращал кореспонденция до Скопие (Йорданов 2010, 167, бел. 2; Йорданов 2016а, 211, бел. 15; Йорданов 2016б, 323, бел. 14; Йорданов 2018, 529, бел. 11). И действително откриването на владетелски печат на кое да е място не е непременно доказателство за владеенето му от собственик на подобен предмет. Впоследствие с известно колебание Йорданов пак се връща към първоначалната си идея за идентификацията на личността зад моливдовулите с Асен (Йорданов, Топалилов 2016, 840). Що се отна-

[3] Тълкуването на надписа у Jordanov 2001, 453 изглежда е коригирано от редколегията на „Revue numismatique" или рецензентите на текста му, тъй като то не се среща в останалите (вкл. и покъсни) публикации на автора.

ся до предложението на Йорданов за съвладетелство между Петър и Асен, като първият бил коронясан за василевс на ромеите, а вторият – за василевс на българите (Йорданов 2001, 93 – 94; Jordanov 2001, 455 – 457; Йорданов 2016а, 207 – 211; Йорданов 2016б, 322; Йорданов, Топалилов 2016, 840), тя не би могла да се приеме, тъй като подобна практика не е съществувала във византийския свят.

Всъщност името Йоан се приписва на Асен, брата на цар Петър IV, само в късни извори, и то не във всички (срв. Божилов 1985, 35, бел. 1), и поради това неговото съществуване е съмнително. Спрямо царската титла на същия трябва да се отбележи, че за първи път тя е спомената от неговия син Йоан Асен (II) в надписа от църквата „Св. Четиридесет мъченици“ във Велико Търново (Popkonstantinov, Kronsteiner 1997, 167). Освен това липсват данни от съвременни на Петър IV автори, които да свидетелстват, че той се е отказал от царското си достойнство. Поради тези обстоятелства притежанието на името Йоан и титлата „цар“ от Асен е все още дискусионен въпрос, а не сигурно установен факт. За Иванко също няма конкретни данни в изворите, че той се е провъзгласил за цар, въпреки че Йорданов твърди подобно нещо (Йорданов 2001, 95; Jordanov 2001, 457; Йорданов 2010, 166; Йорданов 2016а, 210; Йорданов 2016б, 322 – 323). А да се смята, че той е имал печати с тази титла, е още по-малко вероятно. Що се отнася до Калоян, той е познат в изворите най-общо като Йоан, Йоаница, Калоян (Калойоан), като Йоан е едно от най-използваните названия, и то главно от съвременниците му (срв. Божилов 1985, 58, бел. 2). Посоченият факт също дава преимущество на отнасянето на моливдовулите от този тип към личността на цар Калоян.

1.2. Тип В

Лице: Богородица Агиосоритиса, изправена и обърната надясно, протяга двете си ръце в молитва към Божията ръка, която се появява в горния десен край. Сигли от двете ѝ страни: С҃В – Б҃ЦА = Св(ѧта) Б(огороди)ца (Свѧтаа Богородица). Зрънчест кръг.

Опако: Четириредов надпис: ✠КАЛ|ѠѢNЧ҃Р|БЛГАР|ѠМ✠ = Калѡѣн ц(а)р бл(ъ)гарѡм (Калоѣнъ цѣсарь блъгаромъ). Зрънчест кръг.

1.2.1. Диам.: 33 – 33 (32) мм; деб.: 4 мм; тегло: 23,86 г. Дарен около 1931 г. на Народния музей в София от националреволюционера Никола Обретенов. Съхранява се в НАИМ, инв. № 84 (**Обр. 2**).
Издания: Mušmov 1932, 135 – 138; Герасимов 1970, 35 – 37, № 3; Йорданов 2001, 101 – 102, № 154; Jordanov 2011, 6 – 7, no. 17; Йорданов 2016а, 213 – 216, № 347; Йорданов 2016б, 324 – 325.

До публикацията на Т. Герасимов автентичността на моливдовула не се оспорва. Според този изследовател най-сигурен показател за това, че печатът е съвременен фалшификат, е липсата на владе-

телски образ, както и особености от иконографско, палеографско и техническо естество (Герасимов 1970, 35). Впрочем същият автор отрича индиректно достоверността и на всички останали български владетелски печати от Средновековието, при които липсва фигурата на техния притежател (Герасимов 1970, 33, 35). Още Н. А. Мушмов обаче посочва, че този печат не е единственият подобен паметник без владетелски образ (Mušmov 1932, 137 – 138), като същият контрааргумент е използван и от Йорданов (Йорданов 2001, 101; Йорданов 2016а, 215). Докато Мушмов правилно отбелязва, че името Калоян е предадено според ортографията от XIII в., точно както е в Боянската църква (Mušmov 1932, 135), Герасимов посочва тази особеност като повод да се съмнява в неговата автентичност. Последният смята, че фалшификаторът е взел именно от Боянската църква тази форма и я е приложил при създаването на моливдовула. Вместо това Герасимов сочи за по-точно изписване на царския антропоним следните форми: Калоі҃ѡ (Кърчевски надпис); Калоѩнь (Борилов синодик); Калѡіан', Калѡіѡаннъ, Калоіѡаннъ (Патриарх Евтимий); Caloiohannes (писма на цар Калоян до папа Инокентий III) (Герасимов 1970, 35 – 36). Впоследствие Йорданов също отбелязва, че името на Калоян е изписано върху дискутирания печат според домашните епиграфски традиции (Йорданов 2001, 101; Йорданов 2016а, 215). Герасимов освен това смята, че буквите (по-специално А, Р, К, М) в надписа имат по-различно начертание от характерното за епохата на цар Калоян. Според същия учен буди подозрение и неграмотното начертание на графемите от надписа върху лицевата страна (С҃В – Б҃ЦА), както и знакът за съкращение, който се представял винаги като права черта с пречупени краища или като вълнообразна черта (Герасимов 1970, 36). Йорданов обаче контрира и тези доводи с факта, че подобен шрифт се използва и при други печати, макар гравираният да му се струва малко по-груб от обичайното (Йорданов 2001, 101 – 102; Йорданов 2016а, 215). И наистина палеографията на писмените знаци отговаря на особеностите им на изобразяване от края на XII – началото на XIII в. Отбелязаните от Герасимов специфики на гравирането на графемите могат да се приемат по-скоро като опит от страна на твореца за по-декоративно представяне на сиглата С҃В върху лицевата страна. Що се отнася до останалите букви там – Б҃ЦА, те напълно съответстват на изписването им както на опакото, така и на начертанията им във века на цар Калоян. Освен това знакът за титла се среща в най-разнообразни (включително и подобни) форми в българските сфрагистични и епиграфски паметници от Средновековието. Герасимов открива неточности при изобразяването на Богородица в профил (всъщност тя е в 3/4) и смята, че този модел е зает от монети на Мануил I Комнин (Герасимов 1970, 36 – 37). Тези несъвършенства обаче се дължат по-скоро на неосо-

бено голямото майсторство на гравьора и вероятно на захабената частично повърхност на моливдовула. Същевременно използваната иконография на Богородица е характерна и за някои византийски печати. За Герасимов съмнение в оригиналността на паметника се поражда и от липсата на родовия покровител на първите български царе от края на XII – началото на XIII в. – св. Димитър, и заместването му с Богородица (Герасимов 1970, 37). Йорданов не открива в този факт особена изненада, тъй като изображението, макар и в по-тромав стил, включвало всички задължителни иконографски елементи (Йорданов 2001, 101; Йорданов 2016а, 215). Не бива да се забравя и обстоятелството, че Богородица често е изобразявана върху владетелски печати от византийския свят. Герасимов смята, че въпреки двата срещуположни отвора на ядрото средата на печата е плътна и през нея не може да е минавал шнур (Герасимов 1970, 37), но на тази особеност ще бъде обърнато внимание по-долу. Към мнението на Герасимов се присъединява Й. Юрукова, която също смята този печат за неавтентичен (Юрукова, Пенчев 1990, 69). Йорданов пък достига до заключението, че печатът би могъл да е изработен през или след XIV в. за доказване на подправен документ (Йорданов 2001, 101 – 102; Jordanov 2011, 7; Йорданов 2016а, 214 – 216; Йорданов 2016б, 325).

Както става ясно, единствените сериозни белези, че печатът е фалшификат, са забелязаният от Герасимов непълен отвор и неговата по-гладка, полирана, лъскава повърхност, която несъмнено го отличава от средновековните моливдовули. Същевременно всички останали специфични особености го определят като оригинален сфрагистичен паметник от Средновековието, който не би могъл да бъде изфабрикуван в по-ново време. Малко вероятно е да се допусне, че първият издател на паметника – Мушмов, изтъкнат специалист по нумизматика и сфрагистика, не е забелязал смущаващата външност на моливдовула и не се е усъмнил в неговата автентичност. Затова е по-правдоподобно да се приеме, че към момента на публикуването му в "Byzantinoslavica" е съществувал автентичен печат, който се е съхранявал в Народния музей в София. Изглежда обаче по-късно, преди повторното му издание от Герасимов, сиреч между 30-те и 60-те години на XX в., е било отлято точно на външен вид копие, направено от отпечатък на оригинала, което всъщност днес се пази в НАИМ под инв. № 84. Причините за това и съдбата на евентуално съществувалия автентичен печат остават загадка.

Сходният художествен замисъл, палеография, текстово съдържание и творческо изпълнение сами по себе си доказват автентичността и на двата типа печати на Калоян, чието откриване и публикуване е отдалечено от около 70-годишна дистанция. Първият тип печати трябва да се датира във времето между 1197 и преди 1202 г.,

когато българският владетел използва името Йоан/Йоаница, докато вторият тип следва да се постави в хронологическия отрязък между преди 1202 и до 1207 г., когато същият цар се назовава Калойоан/Калоян (срв. формата на владетелския антропоним в първото писмо на папа Инокентий III от 1199/1200 г. и тази в последвалия отговор на цар Калоян от 1202 г.) (Hageneder et al. 1979, 486, Nr. 255 [266]: Iohannitius; Hageneder et al. 1993, 224, Nr. 114 [115]: Caloiohannes).

2. Печати на цар Борил (1207 – 1218)

2.1. Тип А

Лице: Св. Димитър, изправен фронтално, с нимб, във воинско одеяние, държи копие с дясната си ръка, а лявата му ръка е опряна на изправен върху земята щит. Вертикален надпис в две колони: [С҃]|Т|ЫІ – ДН|МН|ТРІ|О|С = [С(ва)]ты Днмнтрıос (Сватъıн Днмнтрıосъ). Зрънчест кръг.

Опако: Цар Борил, изправен фронтално, носещ стема с пропендули, облечен с дивитисион и лорос, чиито краища са преметнати през лявата и дясната му ръка, стъпил върху супендиум, в дясната си ръка държи дълъг кръстообразен скиптър, а в лявата си – акакия. Вертикален надпис в две колони: БО|РІ|ЛЪ – ЧРБ|ЛЪГ|АРО|М = Борılъ ц(а)р блъгаром (Борılъ цѣсарь блъгаромъ). Зрънчест кръг.

2.1.1. Диам.: 31,5 – 34 мм; деб.: 4 мм; тегло: 26,82 г. Открит в средновековно градище в района на с. Белотинци, Белоградчишко. Дарен на Народния музей в София от Ст. Макариев. Съхранява се в НАИМ, инв. № 74.
Издания: Добруски 1901, 815 – 816, № 2; Dobrusky 1901, 260 – 261, n° II; Мушмов 1913, 229, № 8; Мушмов 1924, 158 – 159, № 244; Юрукова, Пенчев 1990, 50 – 51; Йорданов 2001, 105, № 155; Jordanov 2011, 7 – 8, no. 18; Йорданов 2016а, 216 – 217, № 348; Йорданов 2016б, 325 – 326.

2.1.2. Диам.: 30,5 – 35 (26) мм; деб.: 5 мм; тегло: 37,04 г. Открит през 1972 г. при археологически разкопки на Южната порта във Вътрешния град на Преслав (кв. 172/218). Съхранява се в АМ – Велики Преслав, инв. № 556 (**Обр. 3**).
Издания: Герасимов 1973, 80 – 82; Юрукова, Пенчев 1990, 50 – 51; Йорданов 2001, 105, № 156; Йорданов 2016а, 216 – 217, № 349; Йорданов 2016б, 325 – 326.

2.1.3. Диам.: 36 мм; тегло: 28,69 г. В долната му част липсва отчупен фрагмент. Открит при археологически разкопки в сектор 21 на Скопското кале през 2009 г.
Издания: Mihajlovski 2016, 299 – 300, no. 51; Йорданов 2018, 529 – 531.

Поради недоброто състояние на първия открит екземпляр В. Добруски допуска, че вляво от образа на св. Димитър е стоял надписът ΟΑΓΙΟϹ = Ὁ ἅγιος (Добруски 1901, 816), като с това мнение първоначално се съгласява и Мушмов (Мушмов 1913, 231). Намирането на втория екземпляр обаче опровергава това предположение. Думата

за „свети“ според Герасимов е представена като ЪІ̅ върху печата, а името на светеца – като ДНМНТР͡(Герасимов 1973, 82). Юрукова посочва правилното ДНМНТРІОС, но не представя четене на първата дума от тази страна (Юрукова, Пенчев 1990, 50). Йорданов се съгласява с нейното разшифроване, но първата част от надписа определя като сигла: ЪІ̅ (Йорданов 2001, 105; Йорданов 2016а, 216; Йорданов 2016б, 325; Йорданов 2018, 530). Подобно на последното четене представя и Михайловски: ЪІ ДНМНТРІОС (Mihajlovski 2016, 299). Непълната съхраненост на лявата част от текста не дава възможност за категорично мнение – единствено ясно си личи Ы. По всяка вероятност хоризонталната черта над Ы, която се интерпретира като титла, представлява горната част от буквата Т. Вероятно върху матрицата на булотириона е било гравирано: С̅ТЫ. Този тип печати с образа на св. Димитър е най-ранният известен досега в българската сфрагистична традиция (срв. Йорданов 2001, 102; Йорданов 2016а, 215).

3. Печати на цар Йоан Асен (1218 – 1241)

3.1. Тип А

Лице*:* Св. Димитър, изправен фронтално, с нимб, във воинско одеяние, държи копие с дясната си ръка, а лявата му ръка е опряна на изправен върху земята щит. Надпис в две колони: СВ|ѦТ|ЪІ|Д – Н|М|НТ|Р = Свѧтъı Днмнтр(нє) (Свѧтъıн Днмнтрнє). Зрънчест кръг.

Опако*:* Цар Йоан Асен, изправен фронтално, носещ стема с пропендули, облечен с дивитисион и лорос, чийто край е преметнат през лявата му ръка, в дясната си ръка държи дълъг кръстообразен скиптър, а в лявата си – акакия. Надпис в две колони: АС|ѢN|Ч̅Р – Б|ЛГ|АР|О|М = Асѣн ц(а)р бл(ъ)–гаром (Асѣнъ цѣсарь блъгаромъ). Зрънчест кръг.

3.1.1. Диам.: 32 – 35 (32) мм; деб.: 4 мм; тегло: 42 г. Открит в Истанбул. Съхранява се в НАИМ, инв. № 75 (**Обр. 4**).
Издания: Добруски 1901, 814 – 815, № 1; Dobrusky 1901, 259 – 260, nº I; Мушмов 1913, 229, № 7; Мушмов 1924, 158, № 243; Юрукова, Пенчев 1990, 50 – 51; Йорданов 2001, 99, № 152; Jordanov 2011, 6, no. 16; Йорданов 2016а, 212 – 213, № 345; Йорданов 2016б, 323 – 324.

3.1.2. Диам.: 31,5 – 31,5 мм; деб.: 3 – 4 мм. Съхранява се в частна колекция (Ст. Билик, София).
Издания: Йорданов 2001, 99, № 153; Йорданов 2016а, 212 – 213, № 346; Йорданов 2016б, 323 – 324.

Още Добруски определя притежателя на този печат като Асен I, брата на цар Петър IV (Добруски 1901, 814). След него тази констатация се поддържа от Мушмов (Мушмов 1913, 229; Мушмов 1924, 158). Юрукова също смята, че на моливдовула е изобразен Асен I, но го определя като средновековен фалшификат, изработен между края на

XIII и първите десетилетия на XVI в. Според нея гравьорът е комбинирал иконографията на св. Димитър от печатите на цар Борил и иконографията на владетеля от печатите на цар Константин Асен (Юрукова, Пенчев 1990, 50 – 51). Йорданов определя паметника също като печат на Йоан Асен I и е съгласен, че се наблюдават различия в сравнение с изображенията от моливдовулите на цар Борил. Той отбелязва, че скиптърът прилича на този от монетите на цар Йоан Александър. Същият сфрагист обаче не намира обяснение в наличието на втори екземпляр, ако първият е неоригинален и произхожда от XIII – XIV в. (Йорданов 2001, 99; Йорданов 2016а, 213). Всъщност приликите и разликите в иконографията на тези печати спрямо Бориловите и тези на Константин Асен имат напълно логическа обосновка. Техните особености се дължат именно на обстоятелството, че въпросните паметници трябва да се атрибутират към цар Йоан Асен (II) и така тези уж противоречия изчезват напълно. Гравьорът на печатите на цар Йоан Асен е заимствал образа на св. Димитър от предходните печати на цар Борил, а гравьорът на Константин Асен е заимствал образа на владетеля от печатите на Йоан Асен (II) или от тези на някой от неговите наследници на търновския престол. Самият факт, че иконографията на печатите на Борил и Асен е толкова близка, показва, че между тях съществува концептуална и времева приемственост, а такава би липсвала, ако печатите бяха на Асен, брата на цар Петър IV. Същевременно обаче те се различават съществено от печатите на цар Калоян, което навежда на мисълта, че е много малко вероятно те да се свържат с личността на първия Асен. Това, че Йоан Асен (II) е назован в печатите само като „Асен“, не представлява изолирано явление в писмените паметници от негово време. Както е известно, той фигурира само като „Асен“ в следните текстове: Дубровнишка грамота – Асѣн (Ильинский 1911, 13); Ватопедска грамота – Асѣн (Ласкарис 1930, 5); Станимашки надпис – Асѣнь (Popkonstantinov, Kronsteiner 1997, 15); Кричимски надпис – Асѣн (Popkonstantinov, Kronsteiner 1997, 85). Именно фактът, че печатите на „Асен, цар на българите“ се различават от тези на цар Калоян, но следват иконографията на печатите на цар Борил, показва, че те са били изработени след 1218 г. въз основа на печатите на Борил, които са първите с подобна иконография от известните досега.

3.2. Тип В

Лице: Св. Димитър, седнал фронтално върху трон, с нимб, във воинско одеяние и с наметало, стъпил върху супендиум, с дясната си ръка държи полуизваден меч, а с лявата си – ножница. Надпис в две колони: С҃Т|ЪІ – ДН|МНТ|РНЄ = С(вѧ)тъі Днмнтрнє (Свѧтъін Днмнтрнє). Зрънчест кръг.

Опако: Цар Йоан Асен, изправен фронтално, с брада, носещ стема с пропендули, облечен в дивитисион и лорос, чийто край е преметнат през лявата му ръка, стъпил върху супендиум, в дясната си ръка държи лаба-

рум, а в лявата си – кълбо с кръст (*globus cruciger*). Надпис в две колони: І҃Ѡ|АСѢ|НЧ҃РБ|ЛЪГ|А – РѠ|МЪН|ГРЪ|КОМ|Ъ = Іѡ(ан) Асѣн ц(а)р блъгарѡмъ н гръкомъ (Ноанъ Асѣнъ цѣсарь блъгаромъ н гръкомъ). Зрънчест кръг.

3.2.1. Диам.: 43 – 44 (38) мм; деб.: две пластинки по 1 мм. Пробит с остър предмет вдясно от главата на владетеля след 1906 и преди 1937 г. (срв. Йорданов 2019а, 236 – 239; Йорданов 2019б, 59). Съхранява се в Зографския манастир, прикрепен е към фалшивата Калиманова грамота от XVI в. (**Обр. 5**). *Издания*: Стоилов 1908, 88, 90; Мушмов 1913, 230, № 9; Мушмов 1924, 160, № 246; Gerasimov 1960, 63 – 65; Юрукова, Пенчев 1990, 51 – 52; Йорданов 2001, 110, № 157; Йорданов 2016а, 217 – 219, № 350; Йорданов 2016б, 326; Йорданов 2019а, 235 – 242; Йорданов 2019б, 57 – 64.

Този печат е единственият досега известен хрисовул от периода 1197 – 1241 г. Титлата „цар на българи и гърци“ се среща и в Станимашкия надпис от 1231 г., Дубровнишката грамота и Ватопедската грамота. По всяка вероятност тя е инспирирана от победата на българския владетел в битката при Клокотница (1230 г.), пленяването на Теодор Комнин, последвалото разширяване на Българското царство за сметка на Епирската държава и подчиняването на значителни маси византийско население. Както може да се съди от предходните сфрагистични паметници, до появата му българските владетели от разглеждания хронологически обхват са носили титлата „цар на българите“ върху своите печати. Затова е напълно логично да се предположи, че първият тип печати на Йоан Асен трябва да се датира в 1218 – 1230/1 г., а вторият – в 1230/1 – 1241 г. (срв. Gerasimov 1960, 64; Йорданов 2001, 110; Йорданов 2016а, 218 – 219; Йорданов 2019б, 62). Обикновено се смята, че хрисовулът е скрепявал неизвестен документ за привилегии в полза на Зографския манастир (Gerasimov 1960, 64 – 65; Йорданов 2001, 110; Йорданов 2016а, 218; Йорданов 2016б, 327), което е най-вероятно. Поради географската близост обаче не бива напълно да се изключва възможността печатът от Зографския манастир да е скрепявал Ватопедската грамота и впоследствие да е бил пренесен и използван при създаването на Калимановата грамота.

Направените наблюдения, анализ и заключения представляват опит за прецизиране както на тълкуването на образите и надписите върху разгледаните тук печати, така и на атрибуцията и датировката им. Откритите напоследък моливдовули на „Йоан, василевс на българите“ сами по себе си потвърждават автентичността на печата на „Калоян, цар на българите“, който през последните петдесетина години незаслужено до известна степен бе обявен за фалшификат. Всъщност по всяка вероятност той е копие от XX век на средновековен оригинал. Многото сходства във вида и надписите на тези два типа печати и ономастичната информация от текстовете им да-

ват пълно основание да се приеме, че те принадлежат на един и същ владетел. Въз основа на откроляващата се иконографска последователност в български сфрагистични паметници от XIII в. и съществуващата традиция името на цар Йоан Асен (II) да се предава в текстове от негово време и само като „Асен", се достига до констатацията, че познатите моливдовули на „Асен, цар на българите" се отнасят именно до него, докато печати на „цар Асен I" до този момент не са известни. Текстовите данни от различните типове сфрагистични паметници на цар Калоян и цар Йоан Асен (II) позволяват датировката на печатите им да се отнесе към по-конкретни периоди от управлението на тези владетели.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Божилов 1985: И. Божилов. Фамилията на Асеневци (1186 – 1460). Генеалогия и просопография. София, 1985. [Bozhilov 1985: I. Bozhilov. Familiyata na Asenevtsi (1186 – 1460). Genealogiya i prosopografiya. Sofia, 1985.]

Герасимов 1970: Т. Герасимов. Фалшиви печати на български царе от X, XIII и XIV в. – Археология, 12/2, 1970, 32 – 43. [Gerasimov 1970: T. Gerasimov. Falshivi pechati na balgarski tsare ot X, XIII i XIV v. – Arheologiya, 12/2, 1970, 32 – 43.]

Герасимов 1973: Т. Герасимов. Моливдовул на цар Борил, намерен в Преслав. – Векове, 2/1, 1973, 80 – 82. [Gerasimov 1973: T. Gerasimov. Molivdovul na tsar Boril, nameren v Preslav. – Vekove, 2/1, 1973, 80 – 82.]

Добруски 1901: В. Добруски. Три старобългарски царски печата. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 18, 1901, 813 – 818. [Dobruski 1901: V. Dobruski. Tri starobalgarski tsarski pechata. – Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina, 18, 1901, 813 – 818.]

Ильинский 1911: Г. А. Ильинский. Грамоты болгарских царей. Москва, 1911. [Ilyinskiy 1911: G. A. Ilyinskiy. Gramotay bolgarskih tsarey. Moskva, 1911.]

Йорданов 2001: И. Йорданов. Корпус на печатите на средновековна България, София, 2001. [Yordanov 2001: I. Yordanov. Korpus na pechatite na srednovekovna Balgariya, Sofia, 2001.]

Йорданов 2010: И. Йорданов. Печатите на Йоан, василевс на българите. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 6, 2010, 165 – 169. [Yordanov 2010: I. Yordanov. Pechatite na Yoan, vasilevs na balgarite. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 6, 2010, 165 – 169.]

Йорданов 2016а: И. Йорданов. Корпус на средновековните български печати (Плиска – Преслав 12). София, 2016. [Yordanov 2016a: I. Yordanov. Korpus na srednovekovnite balgarski pechati (Pliska – Preslav 12). Sofia, 2016.]

Йорданов 2016б: И. Йорданов. Възстановяване на българската държавност (1185 – 1235). Приносът на нумизматиката и сфрагистиката. – Във: Великите Асеневци. Сборник с доклади от конференция, посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, началото на Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската патриаршия. Велико Търново, 2016, 319 – 331. [Yordanov 2016b: I. Yordanov. Vazstanovyavane na balgarskata darzhavnost (1185 – 1235). Prinosat na numizmatikata i sfragistikata. – Vav: Velikite Asenevtsi. Sbornik s dokladi ot konferentsiya, posvetena na 830 godini ot vastanieto na bratyata Petar i Asen, nachaloto na Vtoroto balgarsko tsarstvo

i obyavyavaneto na Tarnovo za stolitsa na Balgariya i 780 godini ot legitimnoto vazobnovyavane na Balgarskata patriarshiya. Veliko Tarnovo, 2016, 319 – 331.]

Йорданов, Топалилов 2016: И. Йорданов, И. Топалилов. Средновековни оловни печати от крепостта край с. Добри дол, Пловдивско. – В: Проф. д-р. Борис Борисов. Приятели и ученици (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и българската археология, 2). Велико Търново, 2016, 831 – 844. [Yordanov, Topalilov 2016: I. Yordanov, I. Topalilov. Srednovekovni olovni pechati ot krepostta kray s. Dobri dol, Plovdivsko. – V: Prof. d-r. Boris Borisov. Priyateli i uchenitsi (VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ i balgarskata arheologiya, 2). Veliko Tarnovo, 2016, 831 – 844.]

Йорданов 2018: И. Йорданов. Два български царски печата, намерени в Скопие. – В: Laudator temporis acti. Studia in memoriam Ioannis A. Božilov. II. Ius, imperium, potestas, litterae, ars et archaeologia, cur. I. A. Biliarsky. Serdicae, 2018, 526 – 532. [Yordanov 2018: I. Yordanov. Dva balgarski tsarski pechata, namereni v Skopie. – V: Laudator temporis acti. Studia in memoriam Ioannis A. Božilov. II. Ius, imperium, potestas, litterae, ars et archaeologia, cur. I. A. Biliarsky. Serdicae, 2018, 526 – 532.]

Йорданов 2019а: И. Йорданов. Златният печат на цар Иван Асен II (1218 – 1241), съхраняван в архива на манастира Зограф. – В: Зографски съборник. Зографският архив и библиотека. Изследвания и перспективи, съст. Д. Пеев et al. Света гора, 2019, 235 – 242. [Yordanov 2019a: I. Yordanov. Zlatniyat pechat na tsar Ivan Asen II (1218 – 1241), sahranyavan v arhiva na manastira Zograf. – V: Zografski sabornik. Zografskiyat arhiv i biblioteka. Izsledvaniya i perspektivi, sast. D. Peev et al. Sveta gora, 2019, 235 – 242.]

Йорданов 2019б: И. Йорданов. Златният печат на цар Иван Асен II. – В: Цар Иван Асен II (1218 – 1241). Сборник по случай 800-годишнината от неговото възшествие на българския престол, съст. и ред. В. Гюзелев, И. Г. Илиев, К. Ненов. Пловдив, 2019, 57 – 64. [Yordanov 2019b: I. Yordanov. Zlatniyat pechat na tsar Ivan Asen II. – V: Tsar Ivan Asen II (1218 – 1241). Sbornik po sluchay 800-godishninata ot negovoto vazshestvie na balgarskiya prestol, sast. i red. V. Gyuzelev, I. G. Iliev, K. Nenov. Plovdiv, 2019, 57 – 64.]

Ласкарис 1930: М. Ласкарис. Ватопедската грамота на цар Иван Асеня II (Български старини, 11). София, 1930. [Laskaris 1930: M. Laskaris. Vatopedskata gramota na tsar Ivan Asenya II (Balgarski starini, 11). Sofia, 1930.]

Мушмов 1913: Н. А. Мушмов. Две неиздадени български монети. Известия на Българското археологическо дружество, 3/2, 1912 – 1913, 224 – 234. [Mushmov 1913: N. A. Mushmov, Dve neizdadeni balgarski moneti. Izvestiya na Balgarskoto arheologichesko druzhestvo, 3/2, 1912 – 1913, 224 – 234.]

Мушмов 1924: Н. А. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе. София, 1924. [Mushmov 1924: N. A. Mushmov. Monetite i pechatite na balgarskite tsare. Sofia, 1924.]

Стоилов 1908: А. П. Стоилов. Бележки по компилацията на отдавания хрисовул на Ивана Калимана I., даден на Зографския манастир (1192 г.). – В: Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908, 81 – 96. [Stoilov 1908: A. P. Stoilov. Belezhki po kompilatsiyata na otdavaniya hrisovul na Ivana Kalimana I., daden na Zografskiya manastir (1192 g.). – V: Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908, 81 – 96.]

Юрукова, Пенчев 1990: Й. Юрукова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. София, 1990. [Yurukova, Penchev 1990: Y. Yurukova, V. Penchev. Balgarski srednovekovni pechati i moneti. Sofia, 1990.]

Dobrusky 1901: V. Dobrusky. Deux molybdobulles bulgares uniques et inédites. – Revue numismatique, 4/5, 1901, 258 – 261.

Gerasimov 1960: Th. Gerasimov. Sceaux bulgares en or des XIIIe et XIVe siècles. – Byzantinoslavica, 21/1, 1960, 62 – 74.

Hageneder et al. 1979: Die Register Innocenz' III. 2. Pontifikatsjahr, 1199/1200. Texte. Bearbeitet von O. Hageneder, W. Maleczek und A. A. Strnad. Rom – Wien, 1979.

Hageneder et al. 1993: Die Register Innocenz' III. 5. Pontifikatsjahr, 1202/1203. Texte. Bearbeitet von O. Hageneder unter Mitarbeit von Ch. Egger, K. Rudolf und A. Sommerlechner. Wien, 1993.

Jordanov 2001: I. Jordanov. Byzantine Lead Seals from the Stronghold near Dobri Dol, Plovdiv Region. – Revue numismatique, 157, 2001, 443 – 469.

Jordanov 2011: I. Jordanov. The Collection of Medieval Seals from the National Archaeological Museum Sofia. Sofia, 2011.

Jordanov, Zhekova 2007: I. Jordanov, Zh. Zhekova. Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen. Shumen, 2007.

Mihajlovski 2016: R. Mihajlovski. A Collection of Medieval Seals from the Fortress Kale in Skopje, Excavated between 2007 and 2012. – Byzantion, 86, 2016, 261 – 316.

Mušmov 1932: N. A. Mušmov. Un sceau en plomb du tsar Kaloyan (1196 – 1207). – Byzantinoslavica, 4, 1932, 135 – 138.

Popkonstantinov, Kronsteiner 1997: K. Popkonstantinov, O. Kronsteiner. Altbulgarische Inschriften. 2. Wien, 1997.

SEALS OF THE BULGARIAN TSARS FROM 1197 TO 1241

Kiril NENOV

SUMMARY

The observations, the analysis and the conclusions in this paper are an attempt for a more precise interpretation of the images and the inscriptions on the discussed seals as well as their attribution and dating. The recently discovered *molybdobulls* of "Yoan, Basileus of the Bulgarians" confirms the authenticity of the seal of "Kaloyan, Tsar of the Bulgarians", which has been considered a forgery, rather undeservedly, in the last fifty years. In fact, it is most probably a 20th-century copy of a medieval original. The numerous similarities in the appearance and inscriptions of these two types of seals together with the onomastic information from the written sources, allow to assume that they belong to the same ruler. Two conclusions have been made based on the distinctive iconographic sequence provided by the 13th century Bulgarian sphragistic monuments and the existing tradition in texts from this period when Tsar Yoan Asen (II) is named just Asen: the published *molybdobulls* of "Asen, Tsar of the Bulgarians" refer actually to Yoan Asen II, and no lead seals of Tsar Asen I have been found until present. The texts on the various types of sphragistic monuments of Tsar Kaloyan and Tsar Yoan Asen (II) allow to specify the dating of their seals and to relate it to particular periods of their reigns.

Обр. 1. Моливдовул на цар Калоян
(снимка: РИМ – Шумен; по опакото има дребни остатъци от пластилин).
Fig. 1. Molybdobull of tsar Kaloyan
(photo: RHM – Shumen; there are small remains of plasticine).

Обр. 2. Копие на моливдовул на цар Калоян (снимка: авторът).
Fig. 2. Copy of a Molybdobull of tsar Kaloyan (photo: the author).

Обр. 3. Моливдовул на цар Борил (снимка: авторът).
Fig. 3. Molybdobull of tsar Boril (photo: the author).

Обр. 4. Моливдовул на цар Йоан Асен (снимка: авторът).
Fig. 4. Molybdobull of tsar Yoan Asen(photo: the author).

Обр. 5. Хрисовул на цар Йоан Асен (снимка: Зографски манастир).
Fig. 5. Chrysobull of tsar Yoan Asen (photo: Zografski monastery).

ЕДИН РЯДЪК СФРАГИСТИЧЕН ПАМЕТНИК ОТ XVIII В. ОТ БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Николай МАРКОВ

ABSTRACT

The paper presents a French trade seal from the 18th century, found probably in the region of Varna. It was used to indicate the type and origin of the goods, here the 'Second Londrina from Languedoc'. This item is good evidence of the French cloth trade along the Bulgarian coast during the period about which we still know relatively little.

Keywords: trade seal; londrina, fabrics; trade, France; Black Sea; Ottoman period

В следващите редове представям един предмет, какъвто за пръв път имах възможността да държа преди няколко месеца в ръцете си при работата си по експертиза, възложена ми от ГДНП – МВР през 2022 г. – френска пломба от XVIII в. (**Обр. 1**). Това безспорно рядко вещество свидетелство за търговията с френски изделия по нашето крайбрежие през периода е несъмнено иманярска находка, за която, уви, не се знае абсолютно нищо – нито обстоятелствата, при които тя е била извършена, нито дори приблизително районът, в който предметът е бил намерен.

Ето описанието на пломбата според записаното от мен в експертизата: „Търговски знак, оловен, френски, кръгла пластина, пломба от типа „плочеста пломба" (plomb à plateau). Това е тип пломба, състояща се от две кръгли плочки, свързани помежду си с тънка лента. Едната плочка има отвор в средата, а откъм задната си страна другата има едно или две стърчащи шипчета, които се прекарват през отвора на първата при прегъването на пломбата върху тъканта и които се приплескват при удрянето на печата (**Обр. 2**). Именно този тип пломби бил използван най-често през XVIII век във Франция за маркиране на платовете. Тези пломби обикновено били прихващани в краищата на топчетата плат.

Обр. 1. Търговски знак от XVIII в. с надпис LONDRIN SECOND DE LANGUEDOC [M. R.?], намерен някъде по българското крайбрежие.
Fig. 1. Trade seal dated to the 18th century with the inscription LONDRIN SECOND DE LANGUEDOC [M. R.?], found on the Bulgarian coast (the exact location is unknown).

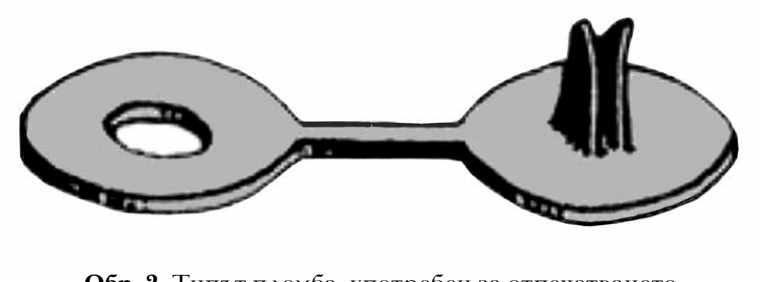

Обр. 2. Типът пломба, употребен за отпечатването на представяния тук търговски знак.
Fig. 2. The type of seal used to print the trade seal presented here.

Върху лицето ѝ е представен френският кралски герб – три лилии, обхванати във венец от палмови вейки, възкачен от кралска корона; околовръст се чете надписът „LONDRIN SECOND DE LANGUEDOC [M. R.?[1]]“, указващ, че тя е била прихващата към пратка от вълнен плат, тип „втора лондрина“, произведен в някоя от кралските манифактури (M. R. = Manufacture Royale) на френската провинция Лангдок. Отпечатъкът откъм гърба е запазен частично и не разрешава определянето му; разкъсването на езичето, свързващо двата елемента на пломбата, е увредило периферията и на лицето – при името на провинцията липсва малък сегмент, а част от нея е подгъната. Освен това, напречно през цялата пломба в горната третина се забелязва следа от огъване и последвало изправяне; повърхността ѝ е обхванатa от равномерен окислен слой. Размери: диам. – 3,38 см, макс. деб. – 0,48 см; датировка – XVIII в.

Предназначението на този знак било да удостоверява качеството на стоката, съответстващо на законово утвърдените норми за конкретното изделие.“

[1] Не съм сигурен за правилния прочит на последните две букви, тъй като от тях са запазени само долните краища на хастите.

Датировката на знака не затруднява. Историята на производството на лондрини във Франция е твърде добре позната. Тя започнала с идеята на забележителния финансист на крал Луи XIV, Жан-Батист Колбер от 60-те години на XVII в., съобразно която френските производители на платове и търговци трябвало да изтласкат от левантинските пазари платовете, произвеждани в английските и холандските манифактури, като ги имитирали, но с поддържане на по-добро качество. Началото не било обещаващо, но към края на XVII в. благодарение на изключителните усилия на френските управници резултатите били налице (по-подробно у Boissonnade 1902, 5 – 49). Ако в постановление на Държавния съвет на френското кралство, издадено на 15 май 1676 г., се чете: „ *...за в бъдеще в манифактурите на Лангдок и в други в кралството за търговията по пристанищата на Леванта да не се произвеждат други платове, освен три вида, а именно – първия, наречен „рефен“* (Refin, т.е. най-фин) *..., втория, наречен „фен“* (Fin, т.е. фин) *... и третия, наречен „комюн“* (Commun, т.е. обикновен, долен) ...“ (Arrest 1676, 122 – 123), то в онова от 22 октомври 1697 г. е вече записано ясно: „ *...нека платовете, които ще бъдат произвеждани занапред в манифактурите в провинции Лангдок, Прованс и Дофине, както и в други манифактури на кралството, с цел да бъдат пращани в Леванта, се произвеждат така...*“ – следват названията им – „*мау*“ (Mahout), „*първи широки лондрини*“ (Londrines premieres larges), „*втори лондрини*“ (Londrines secondes), „*широки лондр*“ (Londres larges), „*лондр*“ (Londres), „*сезен*“ (Seizeins), „*абушушу*“ (Abouchouchou), както и най-общите характеристики, на които те трябвало да отговарят (Arrest 1708, 139 – 140). Окончателните характеристики на тези платове били утвърдени обаче едва с приетото на 20 ноември 1708 г. „*Постановление за правилата за платовете, с които се търгува в Леванта*“. Ето какво се чете в него за вторите лондрини: „*Платовете, наречени Втори лондрини*[2]*, ще бъдат направени от вълна Сориа*[3] *или от друга с подобно качество за основата и от Втора сеговия*[4] *за вътъка и ще имат в основата най-малко две хиляди и шестстотин нишки [ширина], при бърдата две они*[5] *без шестнадесетинка; за да се върнат след тепането*

---

[2] Т.е. лондрина от второ качество. „Първата лондрина“ или лондрина от първо качество трябвало да има в основата си най-малко 3000 нишки, които заедно с тези за вътъка трябвало да бъдат изпредени само от вълна Първа Сеговия.

[3] Т.е. от района на испанския град Сориа.

[4] Т.е. от вълна от Сеговия, второ качество.

[5] При търговията с Леванта със споменатите вълнени платове си служели с парижката она (aune, aulne) (Arrest 1697, 136, § XX), която се равнявала на 1,188 м. В левантинската търговия с платове оната била преизчислявана на един и три четвърти турски ендезе аршина (pic). Любопитно е, че в този документ названието на плата е употребено в ж.р. „une Londrine“, докато впоследствие то се употребява само в м.р. „un Londrin“. Тази езикова неуточненост сама по себе си е указание за това, че производството на тези платове все още било съвсем ново във Франция, та дори и названието им все още не било утвърдено и се колебаело между мъжки и женски род.

с ширина она и една шеста между двата кенара. Думите „Londrin second" ще бъдат отбелязани в началото на всеки топ" (Arrest 1708, 139).[6] През последвалото столетие обаче качеството на лондрините постепенно било снижавано – променени били изходните суровини – испанските вълни били заменяни все по-често с местни вълни от Нарбона, Русийон и Безие (Platière 1785, 414), намалена била и плътността на тъканта – от първоначалните 2600 основни нишки те постепенно намалели до 2000 (Peuchet 1799, 743). Въпреки това френските вълнени платове „втора лондрина" оставали най-търсените по пазарите на Османската империя. (По-подробно у Buti 2008, 125 – 140 и у Minovez 2019**,** 113 – 215).[7]

Документални свидетелства за вноса на френски лондрини в Османската империя от периода има немалко. Особено големи били количествата на вноса на платове от типа „втора лондрина", като според някои изчисления те съставлявали около 90% от вноса на френски вълнени платове в империята. С тях се търгувало макар и в по-малки количества и по бреговете на Черно море. За това намираме добро свидетелство напр. в труда на френския консул в Кафа през 1753 г. Клод Шарл Пейсонел, който на много места в труда си „Ръководство за търговията в Черно море" говори за внос именно на платове „втора лондрина" (Peyssonnel 1787, I. 27 – 28, II. 55, 134). Трябва да се спомене обаче, че според Пейсонел „*продажбата на платове от Франция* (в Бургас и района) *не е значителна и там ги употребяват само в малки количества*" (Peyssonnel 1787, II, 152), но във Варна се продавали годишно „*пет бали с френски платове [на цена] от 110 пари до 3 пиастъра аршина*" (Peyssonnel 1787, II, 155); за Балчик е отбелязано, че се „*внасят почти същите неща като във Варна, но в по-малки количества*" (Peyssonnel 1787, II, 158), каквато е и картината, представена за Каварна (Peyssonnel 1787, II, 158). Въпреки относително слабата доказателствена стойност тези сведения на Пейсонел имат все пак достойнството, че ни насочват към най-вероятните райони, където е бил намерен представеният тук търговски знак – някъде в околностите на по-големите северни български пристанищни градове, може би в района на самата Варна.

Френски лондрини били внасяни в Османската империя и до началото на XIX в., но представеният тук знак е с френския кралски дореволюционен герб, което определя и горната му хронологична граница – 1792 г. Любопитно е все пак едно известие от края на същата 1792 г., според което „*Като цяло всички видове турски вълни са посредствени или долнокачествени и са твърде непригодни за направата*

[6] Дължината на платовете не трябвало да надвишава 17 они (Dictionnaire 1805, 1001).

[7] За съжаление никъде в тези иначе чудесни работи не става дума за търговията с френски платове по земите от Черноморския басейн.

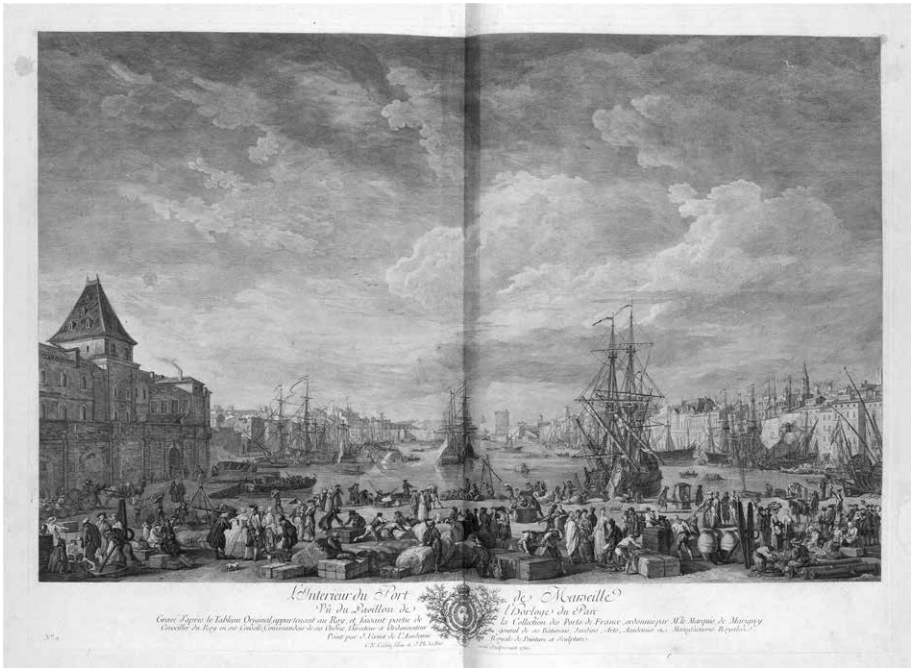

Обр. 3. Пристанището на Марсилия, гравюра от 1760 г., възпроизвеждаща живописно платно на Жозеф Верне от 1745 г. На преден план вляво са представени денкове с платове, подготвени за износ към Леванта.
Fig. 3. Port of Marseilles, a print dated to 1760 reproducing a painting by Joseph Vernay from 1745. Bundles of fabrics prepared for export to the Levant are depicted in the foreground on the left.

на фини и плътни платове. Все пак, когато те са развлачени [с дарак] и са смесени с хубавите испански и русийонски вълни, търговците (sic. манифактуристите) *от Лангдок знаят как да правят от тях първи и втори лондрини, които те изпращат в Марсилия и оттам по всички стоварища на Леванта, където те се потребяват в значителни количества*“ (Olivier 1801, 344 – 345).

Въпреки относителната яснота около характера на представения тук предмет във връзка с него остават нерешени много други въпроси. Не е възможно да се отговори например на въпроса дали с пломбата е бил маркиран един отделен топ плат още в някоя от кралските манифактури, а такива в Лангдок през периода имало в Каркасон, Монпелие, Ним и другаде, или цяла бала с подобни платове в митническата служба на Марсилия – единственото пристанище, от което се изнасяли платовете за Леванта[8] (**Обр. 3**), каква-

[8] Любопитно е, че през целия XVII в. марсилските търговци предпочитали да търгуват с английски и холандски платове (Vroil 1870, 189).

то впрочем била практиката през периода (Savary des Brulons 1974, 883 – 884). Не може да се отговори и на въпроса дали корабът, с който платът бил докаран по нашето крайбрежие, бил турски, натоварен и с претоварена френска стока и потеглил най-вероятно от Константинопол, или френски, идващ директно от Марсилия. За да се отговори принципно на тези въпроси, намирането на еднаединствена пломба е съвсем недостатъчно. Необходимо е да се прегледат многобройните писмени извори от епохата, а и защо не да се съберат и обнародват и непознатите до момента подобни търговски маркировки, които, не се съмнявам, без да са предизвикали интерес и досега у колегите ми, се съхраняват в музейните фондохранилища, преди всичко на тези от крайбрежните ни селища.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Arrest 1676: Arrest qui regle les largeurs et qualitez des Draps qui se fabriquent en Languedoc pour les Echelles du Levant. Du 15 May 1676. – In: Recueil des règlemens généraux et particuliers concernant les manufactures et fabriques du Royaume. T. III. Paris. 1730, 122 – 124.

Arrest 1697: Arrest portant Règlement pour les Draps dont le commerce se fait en Levant. Du 22. Octobre 1697. – In: Recueil des règlemens généraux et particuliers concernant les manufactures et fabriques du Royaume. T. III. Paris. 1730, 131 – 137.

Arrest 1708: Arrest qui ordonne que les Draps qui se feront à l'avenir dans les Manufactures du Royaume pour estre envoyez en Levant, seront fabriquez en la manière prescrite par ledit Arrest. Du 20. Novembre 1708. – In: Recueil des règlemens généraux et particuliers concernant les manufactures et fabriques du Royaume. T. III. Paris. 1730, 138 – 148.

Boissonnade 1902: P. Boissonnade. Colbert, son système et les entreprises industrielles en Languedoc (1661 – 1683). – In: Annales du Midi. Revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale. T. 14, № 53. Toulouse. 1902, 5 – 49.

Buti 2008: G. Buti**.** Des goûts et des couleurs. Draps du Languedoc pour clientèle levantine au XVIIIe siècle. – In: *Rives méditerranéennes. 29.* Les textiles en Méditerranée (XVe – XIXe siècle): Fabrication, commercialisation et consummation. Aix-en-Provence. 2008, 125 – 140.

Dictionnaire 1805: Dictionnaire universel de commerce, banque, manufactures, douanes, pèche, navigation marchande. Des lois et administration du commerce. T. I. (A-L). Paris. 1805.

Minovez 2019: J.-M.Minovez. La puissance du Midi: Drapiers et draperies de Colbert à la Révolution. Rennes. 2019.

Olivier 1801: G. A. Olivier. Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse, T. I. Paris. An 9 (1801).

Peyssonnel 1787: Cl. Ch. de Peyssonnel. Traité sur le commerce de la Mer Noire. T. I-II. Paris. 1787.

Peuchet 1799, 743: J. Peuchet. Dictionnaire universel de la géographie commerçante. T. IV. Paris. An VIII (1799).

Platière 1785: R. de la Platière. Encyclopédie méthodique: Manufactures, arts et métiers. T. I. Paris-Liège. 1785.

Savary des Bruslons 1741: J. Savary des Bruslons. Dictionnaire universel de commerce. T. III (L-Z), contenant tout ce qui concerne le commerce qui se fait dans les quatre parties du monde... Ouvrage posthume du Sr Jacques Savary des Bruslons... continué... et donné au public, par Philémon-Louis Savary,... Nouvelle édition. Paris. 1741.

Vroil 1870: J. de Vroil**.** Étude sur Clicquot-Blervache, économiste du XVIIIe siècle. Paris. 1870.

A RARE 18TH CENTURY SPHRAGISTIC ARTEFACT FROM THE BULGARIAN LANDS

Nikolay MARKOV

SUMMARY

The paper presents a French trade seal belonging to a group of objects submitted to the National Museum of History in 2022 for examination and for which, without exception, no other additional information is available – not even the approximate areas from which the objects could have originated are known.

The obverse of the seal bears the French royal coat of arms - three lilies, enclosed by a wreath of palm fronds, surmounted by a royal crown, and a surrounding inscription: 'LONDRIN SECOND DE LANGUEDOC [M. R. ?]', which indicate that it was attached to a shipment of woollen cloth, of the 'second londrina' type, produced in one of the Royal Manufactures (M. R. = Manufacture Royale) of the French province of Languedoc. The impression on the reverse of the seal is partially preserved and does not permit its description. The tab connecting the two disc-shaped plates of the seal is broken and missing. Other minor damages were also found which however had not significantly impaired the seal. Its dimensions are: diameter – 3.38 cm, maximum thickness – 0.48 cm. The seal is broadly dated to the 18th century.

It has been suggested that the seal was most likely found someplace around the city of Varna. It has been pointed out that this item evidences well the trade in French cloth along the Bulgarian coast during the Ottoman period, about which relatively little is known.

A PEDESTAL WITH INSCRIPTION FROM THE MIDDLE STRYMON VALLEY

Philip KOLEV*, Vladimir PETKOV**

** Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, София 1000, ул. „Съборна" № 2; philip.g.kolev@gmail.com*
*** гр. Сандански; vladimirpetkov@mail.bg*

ABSTRACT

The subject of the present article is an inscribed marble pedestal found in 2005 during archaeological excavations of an Early Byzantine basilica in Dolnoto Gradishte locality near the village of Mikrevo, Strumyani Municipality (Southwestern Bulgaria). The monument consists of a foundation and a Tuscan base. It was made in the late 1st or in the early 2nd century AD and was most probably an element of the architectural environment of a military camp. In the late 2nd century it was reused as a pedestal upon which it may be assumed that an *ostotheke* (ash chest) was placed. A six-line Greek inscription was engraved on the front side. It is a funerary inscription dedicated by Artemidora to the memory of her son and husband with a value of 300 *denarii*.

Keywords: pedestal; funerary monument; Greek inscription; Roman archaeology; province of *Macedonia*

INTRODUCTION

An episcopal basilica dated to the 5th– 6th century was registered in the Dolnoto Gradishte locality (**Figs. 1, 2**) ca. 2.5 km to the northwest of the village of Mikrevo, Strumyani Municipality (Southwestern Bulgaria). The archaeological excavations were launched in 1996 and after a break continued between 2002 and 2008. The excavations were resumed in 2020. The basilica consists of a tripartite *naos*, a *narthex*, an *exonarthex*, an *atrium*, a *baptisterium*, and side rooms (**Fig. 3**). The *naos* and the *narthex* are 16.80 m long and 13.80 m wide. Three periods of functioning of the basilica can be defined (Petkov et al. 1998). The building was lavishly decorated with floor mosaics and wall paintings (Petkov et al. 1998, 28-30; Somova 1999, 92-93; Asmer 2016, 382-384).

An inscribed pedestal was found in 2005 during the excavations of the *atrium* (room No 6), which is located in the western part of the complex (**Fig.**

3). It was most probably reused as a base for a wooden column that had supported the timber structure of the roof (Петков, Петрова 2006, 247).

THE PEDESTAL

The pedestal is now kept in the basilica in the Dolnoto Gradishte locality at the village of Mikrevo. It comprises a monolithic marble block (**Fig. 4**). The front left part and the back right corner are missing. The artefact is 0.87 m high, 0.44 m wide and 0.42 m thick. The marble bolck consists of a foundation and a Tuscan base. The foundation is a parallelepiped-shaped stem and two ledges, the transitions between which are not made through profiling but through slanting. Three of the sides have been worked, while the surface of the rear one is rough. The shaft has a rectangular cross-section measuring 0.40 m x 0.38 m. There is a funerary Greek inscription in six lines on the front side (see below). The base consists of a plinth, a torus and a tall listel. Its diameter is 0.32 m. There is an opening 5 cm in diameter and 5 cm deep on it. On the front and back sides of the base, there have been carved canals running towards the opening for the pouring of molten lead. On both sides of the base, at the level where the listel starts, there are dowel openings that were used for the attachment of a detail that was to be mounted on top of the pedestal.

The convex shape of the torus suggests a date of the pedestal in the end of the 1st – the early 2nd century AD[1] (Димитров 2016, 452). Such early use of the Tuscan order is typical for the Roman military architecture. Examples include Tuscan bases from the Limes area – from the *valetudinarium* at Novae built in the late 1st century AD, as well as from *Oescus* and *Sexaginta Prista* (Димитров 2016, 446 – 447). Perhaps the monument under study was part of a military camp's architecture. The shaping of the back side shows that the pedestal was originally placed in front of a wall. Perhaps it belonged to a colonnade that flanked a row of entrances (Димитров 2016, 450). It probably belonged to the decoration of a luxurious building in the military camp.

There is direct epigraphic evidence indicating the functioning of a military camp in the area. A funerary stele was found in the Pushivets locality, 2 km to the southwest of the village of Ilindentsi and 3.5 km away from the Early Byzantine basilica in Dolnoto Gradishte locality (**Fig. 2**). It was built in the memory of Marcus Munatius Silvanus, an eques from a Macedonian cohort, by his colleague and heir Gaius Silius Capito (Angelov 2003, 140 – 141 II; Sharankov 2004, 198 – 199, II; Манов 2008, 128 – 129, No.172; Sharankov 2017, 21; 2020, 98 – 99, No 61). The inscription is dated to the second half of the 1st – the early 2nd century AD

[1] We are very indebted to Assoc. Prof. Zdravko Dimitrov (NAIM – BAS) who brought our attention to this detail.

based on its palaeographic characteristics (Sharankov 2020, 98, No 61). It was suggested that this military unit had been formed under Augustus with inhabitants of Macedonia and that, in the 1st century AD, it was stationed in Spain. From there, in the third quarter of the 1st century, it was transferred to the area of Ilindentsi, where it remained until its relocation in Cyrenaica at some moment between Hadrian (117 – 138) and Septimius Severus's (193 – 211) reigns (Sharankov 2020, 99, No 61).

The pedestal was reused in the late 2nd century AD. This date is suggested by the palaeography of the inscription that was carved on its front side (Sharankov 2020, 107, No 81a). The purpose of the monument also changed: from a pedestal with a base used in the official order architecture, it turned into a funerary altar. It should be noted that the use of a pedestal with a base in a funerary context stems from the notion that such monuments are used as altars. Pedestals with bases are mentioned in inscriptions in Asia Minor as βωμός or βωμόσπειρον (Coulton 2005, 142 – 143). At the same time, the term βωμός is also applied to designate funerary altars in the province of Macedonia (Αδάμ-Βελένη 1996, 11 n. 48).

The side openings were also added on the listel of the Tuscan base. Their function is related to the attachment of a detail on top of the pedestal, whose size must not have exceeded the diameter of the base. Openings of a rectangular shape for iron dowels are known from several *ostothekai* from the Middle and the Lower Strymon River. The *ostothekai* are of two types: rectangular and circular. In some of the monuments, the openings are located in the upper and lower parts of the short sides (for rectangular ones) (**Fig. 5**). And if the upper openings served for the stable attachment and sealing of the chest of the *ostotheke* to the lid, then the function of the lower ones was definitely for the mounting to a base. In some specimens, the dowels are also preserved (Милчева 2017, 57). The round shape of the base suggests that a circular *ostotheke* was probably mounted on it (**Fig. 6**). From the Middle and Lower Strymon River valley are known five circular *ostothekai*, of which only one, originating from *Parthicopolis*, has openings at the lower end (Милчева 2017, 19-20). Their diameter varies from 0.29 m to 0.47 m (Милчева 2017, 77, No 6 – 7, 78, No 9, 81, No 15, 85, No 22). Three rectangular *ostothekai* were published from the area of Ilindentsi from where the monument was most probably transferred (Милчева 2017, 76, No 4; 83, No 17, 84, No 21).

The mounting of *ostothekai* on funerary altars is attested through numerous examples in Asia Minor (Coulton 2005, 136 –139). This practice is known also in the province of Macedonia (Αδάμ-Βελένη 1996, 30; Милчева 2017, 57 – 58). For the Middle Strymon River valley, it has been suggested that *ostothekai* were installed on top of stone bases or plinths, and for some of them, that they were placed inside tomb niches (Милчева 2017, 57).

THE INSCRIPTION

The inscription was partly published by N. Sharankov (Sharankov 2020, 107, No 81a).

The inscribed field is smooth, without a profiled frame (**Fig. 7**). Its dimensions are: height 0.33 m, width 0.40 m (top), and 0.36 m (bottom). The inscription is in six lines. The size of letters in lines 1 – 4 is 4 – 4.5 cm, and in lines 5 – 6 is 3 cm. Ligature in line 5 – HC.

Ἀρτεμιδώρα
Διονυσίου τῷ
υἱῷ Πύρρῳ καὶ τῷ
ἀνδρὶ Καμπανῷ
μνήμης χάριν ἐποίη –
σεν (vac) * (vac) τ΄

"Artemidora, daughter of Dionysios, made in memory of her son Pyrrhos and her husband Kampanos, *denarii* 300."

L. 1: Artemidora is a theophoric name that is frequently attested in the region. It is recorded in inscriptions from *Parthicopolis*, Piperitsa, and *Heraclea Sintica* (Геров 1961, 199 – 200; Митрев 2001, 201; IGBulg. IV, 2272, 2278, 2314, 2325; Манов 2008, 127, No 169, 136, No 203, Митрев 2011, 40 – 41, No 17; Sharankov 2020, 90, No 34, 105, No 81). L. 2 the name Dionysios is also of theophoric origin, known from *Neine*, Piperitsa and *Heraclea Sintica* (Митрев 2001, 202; IGBulg. V, 5886, 5887, 5922; Манов 2008, 108-109, No. 114, 127 – 128, No. 170; Sharankov, 2020, 88, No 26, 92, No 40, 96, No 59; 2021, 7 – 12, No 2, 26 – 33, No 4). L. 3 the name of the son, Pyrrhos[2], is one of the more common names in the Middle Strymon valley. It has been attested in inscriptions from Kresna, *Neine*, *Parthicopolis*, Laskarevo, Kovachevo, Piperitsa, Melnik, and *Heraclea Sintica* (IGBulg. IV, 2240, 2241, 2263, 2271, 2272, 2291, 2303, 2319, 2330; V, 5884, 5886, 5888bis, 5888ter, 5890; Манов 2008, 109 – 110, No 116, 123, No155, 129, No. 173, Sharankov 2017, 23 – 24, 30-34, III; 2020: 80, No 2, 93, No 46, 99, No. 62, 106 – 107, No 81a; 2021, 7 – 12, No. 2, 26 – 33, No 4). L. 4 Campanus is a Latin name, which is rare in the Balkan provinces of the Roman Empire. One of the few examples comes from the sanctuary of the god Σαληνος in *Parthicopolis*, where a certain Γράνιος Καμπανός is attested, whose slave made a dedication in honour of the deity (IGBulg. V, 5903). The inscription is dated in AD 229/230. Granius Campanus was a Roman citizen, part of the *gens Granii*, which are well attested in the Roman province of Macedonia (Tataki 2006,

[2] About the name see also Sharankov 2017, 23 *with ref.*

243 – 244, no. 257). However, the person mentioned in the inscription in question was not a Roman citizen. It is possible that he was related to ancestors of Granius Campanus, from whom he took his name, but there is another possibility. Campanus is attested in inscriptions from Asia Minor (Ionia, Bithynia and Phrygia) as the name of both Roman and non-Roman citizens (IK Klaudiu polis 116; SEG 33, 944; 39, 1339; MAMA IX, 179, P48). A few years ago Mirena Slavova proved the presence of an immigrant population from Ionia in *Neine* and *Parthicopolis* (Slavova 2010, 42). It is also possible that the person was a descendant of immigrants or an immigrant from Asia Minor. L. 6 the symbol * denotes *denarii*. A fragment of an inscription, most likely from Parthicopolis, has the same sign. Due to a break at the place where the sum of money is mentioned, the latter cannot be determined with certainty, although it is assumed to be 300 or 360. Perhaps the numbers indicated in both inscriptions represent the monetary worth of the burial monuments (Sharankov 2020, 106 – 107, No 81a). In the case of the Mikrevo inscription, the value most probably comprised not just the pedestal but also the *ostotheke* that was put on it. The inscription's palaeography suggests a date in the late 2nd century AD (Sharankov 2020, 107, No 81a).

ABBREVIATIONS / ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ:

IGBulg IV = Mihailov, G. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. IV Inscriptiones in Territorio Serdicensi et in vallibus Strymonis Nestique repertae. Serdicae, 1966.

IGBulg V = Mihailov, G. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol.V. Inscriptiones novae, addenda et corrigenda. Serdicae, 1997.

IK Klaudiu polis = Becker-Bertau, F. Die Inschriften von Klaudiu Polis. (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 31). Bonn 1986.

MAMA IX = Levick, B., Mitchell, St., Potter, J. Waelkens, M (eds.) 1988. Monumenta Asiae Minoris Antiqua, vol. IX. Monuments from the Aezanitis (= Journal of Roman Studies Monographs 4). London, 1988.

SEG 33 = Pleket, H., Stroud, R. (eds.). *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vol. 33, Amsterdam, 1983.

SEG 39 = Pleket, H., Stroud, R. (eds.). *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vol. 39, Amsterdam, 1992.

REFERENCES/ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Геров 1961: Б. Геров. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. – Годишник на Софийския университет, Филологически факултет, 54, 3 (за 1959 – 1960), София, 1961, 153 – 407. [Gerov 1961: B. Gerov. Prouchvania varhu zapadnotrakiyskite zemi prez rimsko vreme. – Godishnik na Sofiyskya universitet, Filologicheski fakultet, 54, 3 (za 1959 – 1960), Sofia, 1961, 153 – 407.]

Димитров 2016: З. Димитров. Бази и постаменти в Долна Мизия и Тракия през Римската императорска епоха. – В: In honorem professoris Violetae Volkova-Neševa. Ad multos annos (Годишник на Националния археологически музей, т. 13), София, 2016, 441 – 454. [Dimitrov 2016: Z. Dimitrov. Bazi i postamenti v Dolna Miziya i Trakiya prez Rimskata imperatorska epokha. – In: In honorem professoris Violetae Volkova-Neševa. Ad multos annos (= Godishnik na Natsionalniya arkheologicheski muzey, t. 13), Sofia, 2016, 441 – 454.]

Манов 2008: М. Манов. Селищният живот в долината на Средна Струма според античните епиграфски паметници от IV/III в. пр. Хр. – III в. сл. Хр. (Разкопки и проучвания, 38), София, 2008. [Manov 2008: M. Manov. Selishtniyat zhivot v dolinata na Sredna Struma spored antichnite epigrafski pametnitsi ot IV/III v. pr. Hr. – III v. sl. Hr. (Razkopki i prouchvaniya, 38), Sofia, 2008.]

Милчева 2017: Р. Милчева. Гирляндни остотеки от долината на Средна и Долна Струма. Велико Търново, 2017. [Milcheva 2017: R. Milcheva. Girlyandni ostoteki ot dolinata na Sredna i Dolna Struma. Veliko Tarnovo, 2017.]

Митрев 2001: Г. Митрев. Имената в долината на Средна Струма като фактор за формирането на именната система през I – III в. – Seminarium Thracicum 5 (Втори академични четения в памет на академик Гавраил Кацаров), София, 2001, 199 – 210. [Mitrev 2001: G. Mitrev. Imenata v dolinata na Sredna Struma kato faktor za formiraneto na imennata sistema prez I – III v. – V: Seminarium Thracicum 5. (Vtori akademichni cheteniya v pamet na akademik Gavrail Katsarov), Sofia, 2001, 199 – 210.]

Митрев 2011: Г. Митрев. Антични надгробни паметници от Петричкия район. – В: Г. Митрев, С. Иванов (ред.). Проучвания в долината на Струмешница I, Петрич, 2011, 18 – 60. [Mitrev 2011: G. Mitrev. Antichni nadgrobni pametnici ot Petrichkiya rayon – V: G. Mitrev, S. Ivanov (red.). Prouchvaniya v dolinata na Strumeshnitsa I, Petrich, 2022, 18 – 60.]

Петков, Петрова 2006: Вл. Петков, Св. Петрова. Проучвания на обект „Епископска базилика“ при с. Микрево. – Археологически открития и разкопки през 2005. София, 2006, 247 – 248. [Petkov, Petrova: Vl. Petkov, Sv. Petrova. Prouchvaniya na obekt „Episkopska bazilika“ pri s. Mikrevo – V: Arheologicheski otkritiya i razkopki prez 2015. Sofia, 2006, 247 – 248.]

Angelov 2003: D. Angelov. New Greek Inscriptions from the Strymon Valley (Province of Macedonia). – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 143, 2003, 138 – 142.

Asmer 2016: B. Asmer. Bodenmosaiken aus der Basilika von Mikrevo. – In: R. Pillinger, A. Lirsch, V. Popova (edd.). Corpus der spätantiken und frühchristlichen Mosaiken Bulgariens. Wien, 2016, 382 – 384.

Coulton 2005: J. J. Coulton. Pedestals as ‘altars’ in Roman Asia Minor. – Anatolian Studies, 55, 2005, 127 – 157.

Petkov et al. 1998: V. Petkov, V. Christova, O. Somova. Die frühchristliche Kirche beim Dorf Mikrevo, Bezirk Sandanski (Südwestbulgarien). – Mitteilungen zur christlichen Archäologie, 4, 1998, 23 – 30.

Sharankov 2004: N. Sharankov. Inscriptions from the Strymon Valley: Corrigenda. – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 148, 2004, 198 – 200.

Sharankov 2017: N. Sharankov. A Verse Epitaph and Other Unpublished Inscriptions from Heraclea Sintica. – Archaeologia Bulgarica, 21.1, 2017, 15 – 38.

Sharankov 2020: N. Sharankov. Inscriptions from the Middle Strymon Region (4th c. BC – 4th c. AD): New Readings and Interpretations. – Archaeologia Bulgarica, 24.2, 2020, 79 – 123.

Sharankov 2021: N. Sharankov. Five Official Inscriptions from Heraclea Sintica Including a Record of the Complete cursus honorum of D. Terentius Gentianus. – Archaeologia Bulgarica, 25.3, 2021, 1 – 43.

Slavova 2010: M. Slavova. The Struma Valley Revisited: Cultural Encounters in Roman Times on the Balkans (the Epigraphic Data). – Archaeologia Bulgarica, 14.2, 2010, 39 – 52.

Somova 1999: O. Somova. Wandmalereien der frühchristlichen Kirche von Mikrevo. – In: R. Pillinger, V. Popova, B. Zimmermann (eds.) Corpus der spätantiken und frühchristlichen Wandmalereien Bulgariens. Wien, 1999, 92 – 93.

Tataki 2006: A. Tataki. The Roman Presence in Macedonia. Evidence from Personal Names. (= Meletemata 46). Athens, 2006.

Αδάμ-Βελένη 1996: Π. Αδάμ-Βελένη. Μακεδονικοί βωμοί: τιμητικοί και ταφικοί βωμοί αυτοκρατορικών χρόνων στη Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα της επαρχίας Μακεδονίας και στη Βέροια, πρωτεύουσα του Κοινού των Μακεδόνων [Online], Available: https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/9146?locale=en (01.04. 2023).

ПОСТАМЕНТ С НАДПИС ОТ ДОЛИНАТА НА СРЕДНА СТРУМА

Philip KOLEV, Vladimir PETKOV

РЕЗЮМЕ

Настоящата статия разглежда мраморен постамент с надпис, открит през 2005 г. при разкопки на ранновизантийска базилика в м. Долното градище при с. Микрево, общ. Струмяни.

Паметникът е изработен от мраморен блок с височина 0,87 м, ширина 0,44 м и дебелина 0,42 м. Състои се от основа и тосканска база, включваща в себе си плинта, торус и висок листел. Диаметърът ѝ е 0,32 м. От двете страни на базата, на нивото, от което започва листелът, има отвори за скоби, придържали детайл, който е бил поставен върху постамента. Върху лицето на постамента е изписан шестредов надгробен надпис на гръцки език. Конвексната форма на торуса на базата позволява паметникът да се датира в края на I в. – началото на II в. сл. Хр. Толкова ранно използване на тосканския ордер е характерно за римската военна архитектура и намира паралели в зоната на лимеса. В края на II в. сл. Хр. постаментът е бил преупотребен. Към това време насочва палеографията на надписа, изписан върху лицевата му повърхност. Променено е и предназначението на паметника, който от постамент с база, използван в представителна ордена архитектура, се превръща в надгробен олтар. Вторично са направени и страничните отвори, разположени върху листела на тосканската база. Тяхната функция е свързана със закрепването на кръгла остотека.

Надгробният паметник е посветен от Артемидора в памет на нейния син Пир и съпруга ѝ Кампан, на стойност 300 денария. Най-вероятно споменатата сума включва освен постамента и остотеката, която е била монтирана върху него. Надписът е датиран в края на II в. сл. Хр.

Fig. 1. Province of Macedonia 2nd – 3rd century (author: Ph. Kolev).
Обр. 1. Провинция Македония II – III век (автор: Ф. Колев).

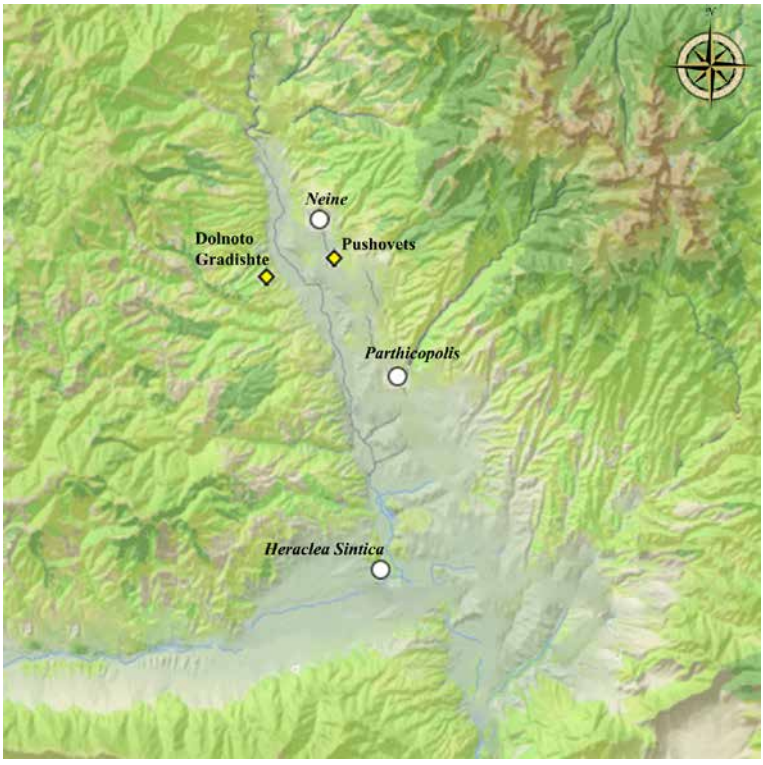

Fig. 2. Map of Middle Strymon valley (author: Ph. Kolev, base map Digital Atlas of the Roman Empire. Lund University, Sweden (http://imperium.ahlfeldt.se/)).
Обр. 2. Карта на долината на Средна Струма.
(автор: Ф. Колев, основа на картата Digital Atlas of the Roman Empire. Lund University, Sweden (http://imperium.ahlfeldt.se/)).

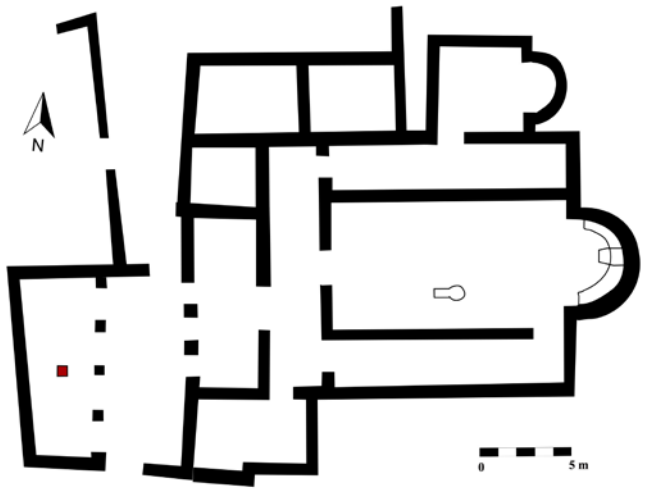

Fig. 3. Plan of Early Byzantine basilica at Dolnoto Gradishte locality. The red dot shows the location of the pedestal (authors: Vl. Petkov, Ph. Kolev).
Обр. 3. План на ранновизантийската базилика в м. Долното градище. Червената точка показва местоположението на постамента (автори: Вл. Петков, Ф. Колев).

Fig. 4. The pedestal from the village of Mikrevo (photos: Ph. Kolev).
Обр. 4. Постаментът от с. Микрево (снимки: Ф. Колев).

Fig. 4. The pedestal from the village of Mikrevo (photos: Ph. Kolev).
Обр. 4. Постаментът от с. Микрево (снимки: Ф. Колев).

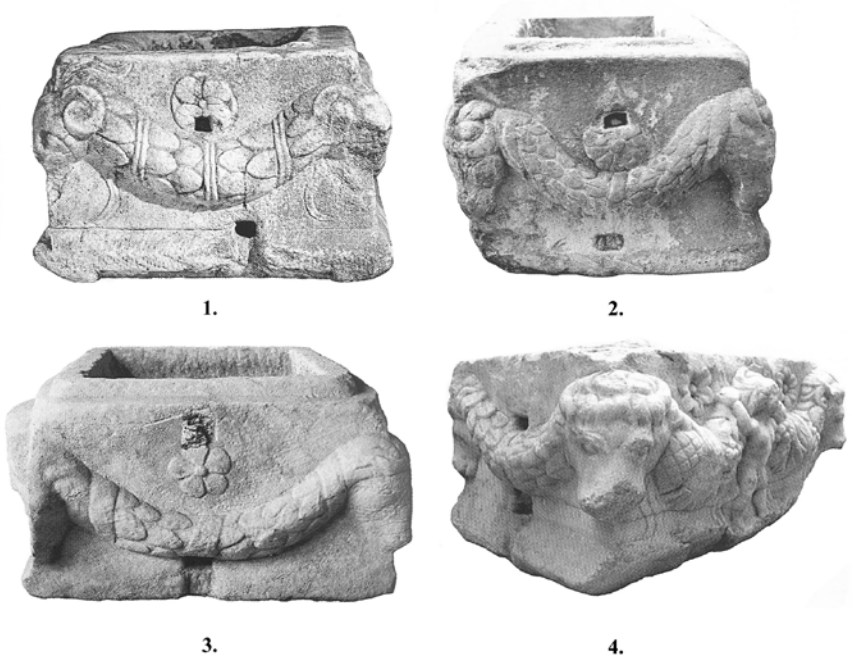

Fig. 5. 1. Rectangular *ostotheke* from Kresna (after Милчева 2017, табл. 9.4), **2.** Rectangular ostotheke from Ilindentsi (after Милчева 2017, табл. 3.3), **3.** Rectangular *ostotheke* from Middle Strymon valley (after Милчева 2017, табл. 6.6), **4.** Rectangular ostotheke from Katuntsi (after Милчева 2017, табл. 1.3) **5.** Circular *ostotheke* from *Parthicopolis* (after Милчева 2017, табл. 8.4).
Обр. 5. 1. Правоъгълна остотека от Кресна (по Милчева 2017, табл. 9.4), **2.** Правоъгълна остотека от Илинденци (по Милчева 2017, табл. 3.3), **3.** Правоъгълна остотека от долината на Средна Струма (по Милчева 2017, табл. 6.6), **4.** Правоъгълна остотека от Катунци (по Милчева 2017, табл. 1.3), **5.** Кръгла остотека от Партикополис (по Милчева 2017, табл. 8.4).

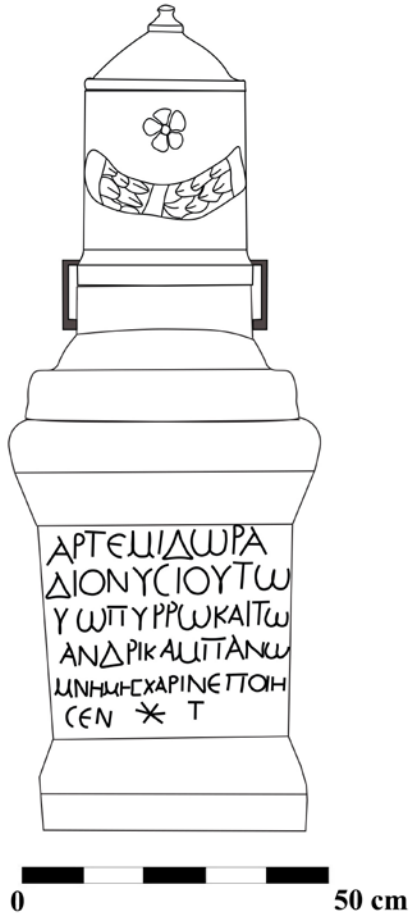

Fig. 6. Reconstruction of the pedestal with a circular *ostotheke* on it (drawing: Ph. Kolev).
Обр. 6. Реконструкция на постамента с кръгла остотека върху него (чертеж: Ф. Колев).

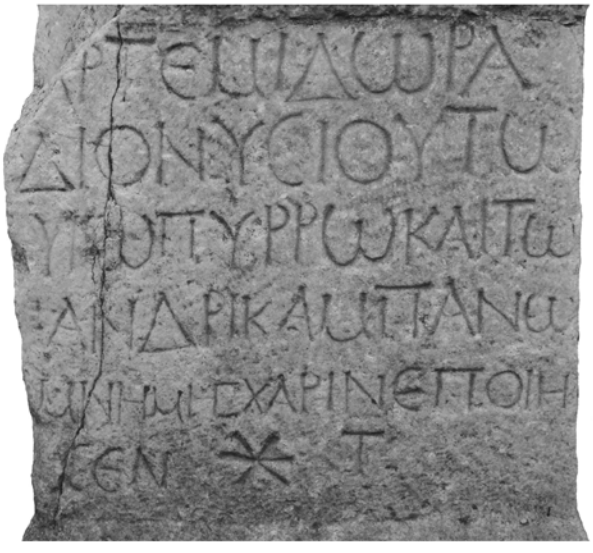

Fig. 7. Detail of the inscription (photo: Ph. Kolev).
Обр. 7. Детайл на надписа (снимка: Ф. Колев).

ИЗ ИСТОРИИ ОСВОЕНИЯ АРКТИКИ: ПОДПИСНОЙ КРЕСТ XVI В. НА ОСТРОВЕ МАТВЕЕВЕ (ПЕЧОРСКОЕ МОРЕ)[1]

Александр АВДЕЕВ

доктор исторических наук, профессор
Российская Федерация, Москва, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Российская Федерация, Москва 1171854, ул. «Новокузнецка» 23Б; Российская Федерация, Москва, Университет Дмитрия Пожарского, Российская Федерация, Тверская обл. 127705, Фировский р-н, дер. Кузнецово, д. 1;
avdey57@mail.ru. OCRID: 0000-0001-7253-9126

ABSTRACT

The subject of this paper is an analysis of the inscription on a wooden cross, installed in 1574/75 by the participants of the Pomorsky trade on Matveev Island (Pechora Sea, 69°28′03″ of northern latitude, 58°32′17″ of eastern longitude) and copied by the participants of the polar expedition of Willem Barents.

Keywords: Epigraphy of Moscow Russia; Corpus inscriptionum Rossicarum; Orthodox Stavrography; non-liturgical crosses; navigation signs; the Russian Arcti;, the Pomorsky fishery, Matveev Island; 16th century; the writings of foreigners about Russia; the polar expedition of Willem Barents; Jan Huygen van Linschoten

Крест – основной символ христианства и христианской культуры. Способы его воплощения многообразны – от нательных крестов и граффити на стенах зданий до монументальных памятников. С первой половины XI в. по XVI в. основным регионом распространения подписных белокаменных крестов разных типов (намогильных, поминальных, закладных, обетных, поклонных и др.) были зем-

[1] Статья написана в рамках проекта «Corpus Inscriptionum Rossicarum/ Свод русских надписей» при поддержке Фонда Развития ПСТГУ, Университета Дмитрия Пожарского и Лаборатории RSSDA. Научный руководитель проекта – д.и.н., проф. А. Г. Авдеев; технический руководитель – Ю. М. Свойский. Код доступа: https://www.cir.rssda.su/. Благодарю М. М. Шахновича и А. В. Энговатову за критические замечания, высказанные в процессе обсуждения статьи.

ли Великого Новгорода и Пскова (Шляпкин 1906; Артемьев 1998, табл. 40 – 56). В Северо-Восточной Руси монументальные белокаменные кресты бытовали с XII–XIII вв. до конца XVII в. (Алексеев, Кузьменко 2020).

Кресты Русского Севера, известные в источниках с последней четверти XVI в., отражали особую традицию, отсутствующую в других регионах и сохранившуюся вплоть до раннего советского времени. В отличие от других регионов России, устанавливавшиеся здесь кресты в основной массе были деревянными и наряду с основным значением главного символа христианства они выполняли функции навигационных знаков (напр.: Лаушкин 2012, 254 – 256).

В статье пойдёт речь об установленном в 1574/75 г. на острове Матвееве в Печорском море деревянном кресте, который маркировал одну из северных точек распространения данных памятников в России.

В 1594 – 1597 гг. Голландия снарядила три экспедиции под командованием Виллема Баренца ван дер Схеллинга в Русскую Арктику с целью найти северо-восточный морской ход в Китай и Индию. Поиски обстоятельно описаны её участниками – Яном Хьюгеном ван Линсхотеном (Jan Huygen van Linschoten) (первые два плавания) и Херритом де Вейром (Herrit de Veer)[2].

Экспедиции следовали курсом, уже освоенным русскими поморами, и их участники отметили большое количество деревянных крестов, стоявших на побережье, мысах, островах и прибрежных скалах[3]. Один из них, установленный на острове Матвееве (Печорское море, координаты: 69°28′03″ с. ш. 58°32′17″ в. д., ныне Ненецкий автономный округ Архангельской области), был зарисован спутниками ван Линсхотена (**Обр. 1**). Кириллическая надпись на кресте также была отражена на рисунке. К настоящему времени крест не сохранился.

К данному изображению отечественные исследователи обращались неоднократно[4]. Тем не менее, как эпиграфический памятник он не рассматривался, а воспроизведённая на нём надпись воспринималась как данность, хотя и предусматривающая два варианта прочтения. Эпиграфической составляющей креста и посвящена данная статья.

---

[2] В русском переводе дневник Херрита де Вейра издавался дважды: в 1936 г. – с латинского перевода, изданного в 1598 г. (де-Фер, 1936) и в 2011 г. со староголландского оригинала (де Вейр, 2011). Дневник Я. Гюйгена ван Лисхотена на русский язык переведён в изложении (Нидерландская экспедиция, 1915а 480 – 506; Нидерландская экспедиция, 1915б, 570 – 584). Оба источника в библиографии П. Д. Малыгина не указаны.

[3] Локализация данных сведений была проведена А. В. Лаушкиным. См.: Лаушкин 2019, 444 – 448.

[4] Назову наиболее важные исследования: Боярский, 2001, 143 – 144; Старков 2011, 84; Лаушкин, 2019 444 – 448.

Восьмиконечный Голгофский крест сбит из тёсаных деревянных брусьев и укреплён двумя подпорками. Сверху крест покрыт деревянной двухскатной крышей, на концах верхней балки прикреплены шарообразные фигуры (**Обр. 2**). Аналогичный крест сотрудники Баренца видели на одном из Оранских островов (**Обр. 3**), однако сложные взаимоотношения с белыми медведями не позволили им заняться исследованием этого памятника.

Наиболее важным вопросом является точность воспроизведения надписи, поскольку автор рисунка (и – позднее – гравёр) были представителями латинской графической традиции, а правильности понимания надписи могла помешать её иноязычность. Надпись на средней перекладине креста передана с небольшими неточностями. В начале стк. 1 автор рисунка «не справился» с суспендированным написанием слова «лѣта» с лигатурой «лѣ» (**лѣ**), изобразив его в виде буквы Л рядом с квадратом, над которым вырезан выносной ер с титлом. В слове «**снъ**» (стк. 3) титло либо отсутствовало, либо было пропущено при копировании. В прозвище или фамилии «**моло**» в той же строке, скорее всего, была пропущена выносная буква **н** в конце слова. Ошибочным является написание контрактуры «**хр̃н**» на правом конце средней перекладины, где конечная буква N скорее всего соответствовала букве **и**. Для иностранца это – очень высокая степень точности воспроизведения надписи, что позволяет предположить, что на судне находился переводчик, хорошо знавший кириллическую письменность и, разумеется, русскую речь. В описании первого путешествия Линсхотен не упоминает имени переводчика, но, говоря о втором путешествии сообщает, что среди его спутников был некий Франсуа ван Даль, хорошо знавший русский язык (Нидерландская экспедиция 1915б, 577).

Прозвище/фамилия «**моло**» на рисунке передано без окончания, что позволяет предполагать, что его автор пропустил конечную выносную букву **и** или лигатуру **гѡ**. В эпитафиях XVI в. фамилия или прозвище мужчины, оканчивающиеся на *–ой*, нередко писались в родительном падеже, например: Дмитрий Васильев сын Веселого (CIR0269, Псково-Печерский монастырь, 1560 г.) (**Обр. 4, 1**), Богдан-Григорий Юрьев сын Уньковского (CIR0185, Псково-Печерский монастырь, 1563 г.) (**Обр. 4, 2**), Терентий Васильев сын Лодыжинсково (CIR0641, Спасо-Воротынский монастырь, 1580 г.) (Ил. 4, 3). По степени частности выносная лигатура **гѡ** на конце подобных фамилий в родительном падеже более характерна для лапидарных надписей XVII в., но в надписях второй половины предыдущего столетия встречалась редко, как, например, в эпитафии Елене Ивановой, жене Михаила Малового (CIR1078, 1561/62 г., Троице-Сергиев монастырь) (**Обр. 4, 4**). Вместе с тем, фамилия или прозвище, оканчивающиеся на *–ой*, могли употребляться в надгробных надписях

и в именительном падеже, например, в эпитафии иноку Деонисею Кротъкому (CIR1024, Троице-Сергиев монастырь, 1584 г.) (**Обр. 4, 5**). При этом окончания фамилий на эпитафиях Илье Гавриловичу Корекрейскому (CIR0642, Спасо-Воротынский монастырь, 1550 г.) (**Обр. 4, 6**), Ивану Михайловичу Курбскому (CIR0565, Спасо-Ярославский монастырь, 1552 г.) (**Обр. 4, 7**) и Богдану-Семёну Васильевичу Волынскому (CIR1020, Троице-Сергиев монастырь, 1582 г.) (**Обр. 4, 8**) оформлены как выносное и. Данные эпитафии дают соответствующие по времени палеографические аналоги утраченной конечной буквы в слове «**моло**» в надписи на кресте с острова Матвеева. В этой связи восстановление данной утраты текста как выносной буквы и получает весомое подтверждение.

Сложность вызывает последнее слово надписи, где воспроизведено мужское личное имя, согласно рисунку, читающееся как «**рлішко**». П. В. Боярский со знаком вопроса читает его как Орлишко, что предполагает наличие лигатуры ОР, палеографически маловероятной. На рисунке данная буква не имеет аналогов, а буква аз во всех остальных случаях дана в начертании, напоминающем строчную букву q. В. Ф. Старков читает имя как «Олишко» («Олешко»), что, вероятно, ближе к истине, так как ошибка чтения могла возникнуть из-за глубокой трещины на древке, принятой копиистом за вертикальную мачту буквы.

Надпись вырезана на перекладинах креста бытовым полууставом с сильным влиянием рукописного и с учётом конъектур читается следующим образом:

А) Верхняя перекладина:

цр҃ь сл҃вы

Б) Средняя перекладина:

нс҃ꙋ |[1] лѣ҃т ҂ѕ҃ п҃ г҃ постави̂н кр҃тъ |[2] береза |[3] да ѳедоръ павловъ снъ моло{и} хр҃{и}

В) Нижняя перекладина:

ни подъписа̂ {о}лїшко ка

Практическая транскрипция: Лет(а) 7083 [1574/75] поставили кр(е)ст Береза да Федор Павлов сын Моло{й}, подъписал {О}лишко.

Тщательность выполнения надписи свидетельствует, что, скорее всего, крест был изготовлен на материке и доставлен на остров Матвеев. Что же касается палеографических особенностей надписи, то они, если верить рисунку, переданы по большей части верно и отразили дукт резчика, хорошо ознакомленного с рукописным письмом. Так, обозначение седьмого тысячелетия передано в начертании, которое периодически встречается в лапидарных надписях с начала 30-х гг. XVI в.: верхняя дуга буквы ꙁ в обозначении седьмой тысячи лет передана с горизонтальным покрытием, заканчивающимся удлинённой засечкой, и косым изломом, к которому прикреплён знак тысячи, выходящий за границы строки (напр.: Авдеев

2020, 129). Нижняя петля укорочена и напоминает букву С в зеркальном начертании. Для рукописной традиции, бытовавшей на Русском Севере в XVI – XVII вв. характерно треногое Т с равновысокими мачтами, встречающееся в надписи в словах «поставьнꙑ» и «крⷮтъ» (ср.: Костюхина 1999, 29). Столь же устойчиво написание буквы А в виде прямой мачты с прикреплённой к ней круглой петлей (передаваемая на рисунке как латинское q). Для рукописной традиции с середины XVI в. характерно и написание бувы ѳ в виде удлинённого овала, перечёркнутого выходящей за границы буквы горизонтальной перекладиной (слово «ѳедоръ») (Костюхина 1999, 33, прим. 50). Вместе с тем, написания букв Ꙁ в слове «цр҃ѣ» в виде треугольника с отходящим влево навершием и В в слове «слвы» – с нижней петлей под подушкой можно встретить в новгородских берестяных грамотах первой половины XV в. (Зализняк 2000, 159, 209). Для XVI в. эти написания несколько архаичны, однако всё же встречаются в рукописном полууставе этого столетия (Костюхина 1999, 32). Достаточно редким является написание буквы Д на высоко поднятых ножках в словах «ѳедоръ» и «подъписа», что, видимо, можно связать с сопротивлением писчего материала. Необычными являются суспендированные контрактуры нс҃ꙋ и хр҃{н} на средней перекладине креста, которые могут быть раскрыты как Ису(съ) Хри(сто)с.

Перейдём к личным именам. Они вырезаны на перекладинах креста, и последовательность их перечисления очевидно отражает иерархию между их носителями. Первое имя – Берёза. Данное личное некалендарное имя в словаре Н. М. Тупикова указано с 1489 г. (Тупиков 2004, 47. s.v.). Прозвище «Берёза» носил праправнук последнего галичского князя Дмитрий Борисович, давший начало роду служилых людей Березиных (Памятники истории 2011, 125). На Русском Севере антропоним «Берёза» бытовал в качестве некалендарного имени или прозвища и зафиксирован в Каргопольском уезде (1561 г.) и Вологде (1678 г.) (Народный именослов 2020, 26. s.v.). Полагаю, что мнение И. А. Кюршуновой о связи этого имени с восточнославянским языческим культом деревьев (Кюршунова 2010, 45. s.v. Березин) нуждается в серьёзных доказательствах.

Второе имя – единственное в надписи – содержит имя, отчество и фамилию или прозвище – ѳедоръ павловъ снъ моло{и}, что свидетельствует о более высоком по сравнению с Берёзой социальном статусе его владельца, но не о ведущей роли среди лиц, установивших крест. П. В. Боярский со знаком вопроса полагает, что прилагательное «Молой/Малой» могло означать старшинство в семье (Боярский 2001, 144). Его мнение разделяет и В. Ф. Старков. Однако при именах разновозрастных (и зачастую одноимённых) сыновей старшинство определялось прилагательными «больший» (СлРЯ XI – XVII вв. Вып. 1. М., 1975, 286. s.v. больший. 5) и «меньший» (СлРЯ XI –

XVII вв. Вып. 9. М., 1982, 89. s.v. меньший. 2). Что же касается фамилии или прозвища «Малой», то оно могло иметь несколько значений, часть которых отмечена в Словаре русского языка XI – XVII вв. (СлРЯ XI – XVII вв. Вып. 9. М., 1982, 88. s.v. меньше (меньши) и менее (мене)). Следует отметить, что написание фамилии/прозвища сохранило характерное для северных русских говоров колебание между /а/и/о/ в первом предударном слоге, когда употребление звука а было бы нормативно оправданным (Орлова 1970, 141). Прозвище «Малой» является одним из распространённых и фиксируется в разных регионах Руси по крайней мере с 1496 г. (Кюршунова 2010, 331. s.v.). Картина, однако, меняется, если признать Фёдора Павлова сына М(о/а)лого однородцем землевладельцев Ивана Иванова сына Малого и его сыновей Пумина, Сидора и Тарасья, в 1522 – 1551 гг. владевших третью деревни Дементьевской в Койдокурской волости Двинского уезда (Копанев 1978, 66.). Если это предположение верно, то землевладелец Фёдор Павлов сын Малой в той или иной форме мог принимать участие в поморском промысле, что само по себе является важным фактом в экономической истории Русского Севера в XVI в.

Третье имя – «⟨о⟩лїшко», судя по уменьшительной форме, указывает, что его владелец занимал подчинённое положение по отношению к Берёзе и Фёдору Павлову сыну М(о/а)лому. Однако оно не является, как полагает В. Ф. Старков, уменьшительной формой от имени «Алексей». Это – уменьшительная форма от календарного имени «Елисей» в его обыденной форме «Олисѣй», наиболее ранние примеры бытования которого отмечены в берестяных грамотах Новгорода и Смоленска (Зализняк 2004, 770; уменьшительная форма см.: Суперанская 2017, 229).

Последний вопрос касается типологии изучаемого памятника. П. В. Боярский видит в крестах, поставленных поморами, структурообразующий элемент сакрализации осваиваемого пространства Арктики, в отличие от которых «более поздние кресты <…> являлись своеобразными маяками и створами, указывающими фарватер и места для стоянки судов» (Боярский 2001, 144). В. Ф. Старков, признавая многофункциональное назначение поморских крестов всё же отнёс крест на острове Матвееве к приметным (Старков 2011, 89 – 90). А. В. Лаушкин считает, что данный крест играл роль навигационного знака (Лаушкин 2019, 447). Крест, безусловно, обладал всеми этими функциями, но из вырезанной на нём надписи это не вытекает, так как изначальное функциональное назначение данных памятников монументальной эпиграфики выводится из взаимоотношений информативных единиц формуляра надписи, которые указывают на цель установки креста – главного символа христианства.

Судя по надписи, крест на острове Матвееве был связан с важным событием в жизни установивших его людей, но сложность заключается в определении его типа. Тем более мы не знаем, существовали ли аналогичные надписи на многочисленных деревянных крестах, замеченных участниками экспедиции Виллема Баренца. Теоретически кресты, установленные поморами, могли быть памятными, обетными и намогильными, как с надписями, так и анэпиграфными. При этом формула «поставити крест» является структурообразующей на крестах небогослужебного назначения. Однако на намогильных крестах она дополнена формулой «на рабе Божием»[5]. На поклонных крестах присутствовала формула «поставлен крест христианам на поклонение» (Васильев 2000, 68 – 69). Причина установки памятных крестов сопровождалась подробным описанием причин установки (напр.: Авдеев 2021, 13 – 33). Гораздо ближе по содержанию к исследуемому эпиграфическому памятнику информативные единицы в надписях на обетных крестах, которые состоят из даты, глагола «поставил» или «поставлен бысть», имени инициатора установки, реже – указания на церковный праздник. Тем не менее, по структуре надписи крест, установленный Берёзой, Фёдором Павловым сыном Малым и Олишкой, видимо, не соответствует ни одному из этих типов, хотя нет уверенности в том, что на оборотной стороне креста не было надписи, которая могла сообщать о цели его установки. Вероятнее всего, цель его установки была связана с опасностями полярного мореплавания и, возможно, крест отмечал место удобной высадки на острове. Это не исключает того, что вскоре после установки крест стал играть роль навигационного знака.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

Авдеев 2020: А. Авдеев. Ещё раз о надгробии Марфы. – Новгородский архивный вестник. Научно-публикаторское издание. Вып. 16. Великий Новгород, 2020, 128 – 132. [A. Avdeev. Eshchyo raz o nadgrobii Marfy. – Novgorodskij arhivnyj vestnik. Nauchno-publikatorskoe izdanie. Vyp. 16. Velikij Novgorod, 2020, 128 – 132.]

Авдеев 2021: А. Авдеев. Два малоизвестных свидетеля морового поветрия 1654 – 1655 гг.: памятные кресты из Старой Руссы и Шуи. – Вестник Университета Дмитрия Пожарского, 1 (21), 2021 (Древняя Русь под ударом моровых поветрий), 13 – 33. [A. Avdeev. Dva maloizvestnyh svidetelya morovogo povetriya 1654 – 1655 gg.: pamyatnye kresty iz Staroj Russy i Shui. – Vestnik Universiteta Dmitriya Pozharskogo, 1 (21), 2021 (Drevnyaya Rus' pod udarom morovyh povetrij), 13 – 33.]

[5] Напр.: лѣт ≠зм го поставлен кртъ на рабѣ бжїи на степанѣ (Седов 1976, 102–107; с исправлением чтения по фото).

Алексеев, Кузьменко 2020: А. Алексеев, С. Кузьменко. Московские средневековые каменные кресты с геометрическим узором. Москва – Звенигород: ИА РАН, Министерство культуры Московской обл., Звенигородский историко-культурный и художественный музей, 2020. [A. Alekseev., S. Kuz'menko. Moskovskie srednevekovye kamennye kresty s geometricheskim uzorom. Moscow – Zvenigorod: IA RAN, Ministerstvo kul'tury Moskovskoj obl., Zvenigorodskij istoriko-kul'turnyj i hudozhestvennyj muzej, 2020.]

Артемьев 1998: А. Артемьев. Города Псковской земли в XIII–XV вв. Владивосток: Дальневосточное отделение РАН, 1998. [A. Artem'ev. Goroda Pskovskoj zemli v 13th – 15th vv. Vladivostok: Dal'nevostochnoe otdelenie RAN, 1998.]

Боярский 2001: П. Боярский. Русский крест в сакральном пространстве Арктики. – Ставрографический сборник. Кн. 1 (Сост. и общ. ред. А. В. Святославский и А. А. Трошин; Научн. ред. С. В. Гнутова). Москва: Древлехранилище, изд-во Московской Патриархии, 2001, 130 – 165. [P. Boyarskij. Russkij krest v sakral'nom prostranstve Arktiki. – Stavrograficheskij sbornik. Kn. 1 (Sost. i obshch. red. A. V. Svyatoslavskij i A. A. Troshin; Nauchn. red. S. V. Gnutova). Moscow: Drevlekhranilishche, izd-vo Moskovskoj Patriarhii, 2001, 130 – 165.]

Васильев 2000: М. Васильев. Культовые камни и кресты на территории Пушкинского музея-заповедника. – Славяне, финно-угры, скандинавы, волжские булгары (Доклады Международного научного симпозиума по вопросам археологии и истории. 11–14 мая 1999 г. Пушкинские горы). Санкт-Петербург: ИИМК РАН, 2001, 65 – 69. [M. Vasil'ev. Kul'tovye kamni i kresty na territorii Pushkinskogo muzeya-zapovednika. – Slavyane, finno-ugry, skandinavy, volzhskie bulgary (Doklady Mezhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma po voprosam arheologii i istorii. 11 – 14 maya 1999 g. Pushkinskie gory). Saint Petersburg: IIMK RAN, 2001, 65 – 69.]

де Вейр 2011: Х. Вейр. Арктические плавания Виллема Баренца 1594 – 1597 (Пер. со староголл. И. М. Михайловой; Под общ. ред. П. В. Боярского). Москва: изд. дом «Рубежи XXI», 2011. [H. Vejr Arkticheskie plavaniya Villema Barenca 1594 – 1597 (Per. so starogoll. I. M. Mihajlovoj; Pod obshch. red. P. V. Boyarskogo). Moscow: izd. dom «Rubezhi XXI», 2011.]

Зализняк 2000: А. Зализняк. Палеография берестяных грамот. – В: В. Янин, А. Зализняк. Новгородские грамоты на бересте. Т. X: Из раскопок 1990 – 1996 гг. Палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование. Москва: Русские словари, 2000, 134 – 429. [A. Zaliznyak. Paleografiya berestyanyh gramot // V. Yanin, A. Zaliznyak. Novgorod-skie gramoty na bereste. T. H: Iz raskopok 1990 – 1996 gg. Paleografiya berestyanyh gramot i ih vnestratigraficheskoe datirovanie. Moscow: Russkie slovari, 2000, 134 – 429.]

Зализняк 2004: А. Зализняк. Древненовгородский диалект. Москва: Языки славянской культуры, 2004. [A. Zaliznyak. Drevnenovgorodskij dialekt. Moscow: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2004.]

Западноевропейские авторы 2018: Западноевропейские авторы XV – XVII вв. о России. Материалы к биобиблиографическому словарю (Сост. П. Д. Малыгин). Москва: ИА РАН, 2018. [Zapadnoevropejskie avtory 15th – 17th vv. o Rossii. Materialy k biobibliograficheskomu slovaryu (Sost. P. D. Malygin). Moscow: IA RAN, 2018.]

Копанев 1978: А. Копанев. Крестьянство Русского Севера в XVI в. Ленинград: Наука, 1978. [A. Kopanev. Krest'yanstvo Russkogo Severa v 16th v. Leningrfd: Nauka, 1978.]

Костюхина 1999: Л. Костюхина. Палеография русских рукописных книг XV – XVII вв. Русский полуустав. Москва, 1999. [L. Kostyuhina. Paleografiya russkih rukopisnyh knig 15th – 17th vv. Russkij poluustav. Moscow, 1999.]

Кюршунова 2010: И. Кюршунова. Словарь некалендарных личных имён, прозвищ и фамильных прозваний Северо-Западной Руси XV–XVII вв. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2010. [I. Kyurshunova. Slovar' nekalendarnyh lichnyh imyon, prozvishch i famil'nyh prozvanij Severo-Zapadnoj Rusi 15th – 17th vv. Saint Petersburg: Dmitrij Bulanin, 2010.]

Лаушкин 2012: А. Лаушкин. О соловецких навигационных крестах XVI века. – В: Север и история. Материалы международной историко-краеведческой конференции «Четвёртые Феодоритовские чтения». Город Кандалакша – село Варзуга, 11 – 14 августа 2011 года. Мурманск – Санкт-Петербург: изд-во Мурманской и Мончегорской епархии, изд-во «Ладан», 2012, 254 – 256. [A. Laushkin. O soloveckih navigacionnyh krestah 16th veka. – In: Sever i istoriya. Mate-rialy mezhdunarodnoj istoriko-kraevedcheskoj konferencii «Chetvyortye Feodoritovskie chteniya». Gorod Kandalaksha – selo Varzuga, 11 – 14 avgusta 2011 goda. Murmansk; Saint Petersburg: izd-vo Murmanskoj i Monchegorskoj eparhii, izd-vo «Ladan», 2012, 254 – 256.]

Лаушкин 2019: А. Лаушкин. Русские кресты XVI века на южных берегах Баренцева моря в записках Херрита де Вейра и Яна Хёйгена ван Линсхотена: к вопросу о навигационном назначении. – В: Русь, Россия: Средневековье и Новое время. Вып. 6: Шестые чтения памяти академика РАН Л. В. Милова. Москва, 21 – 22 ноября 2019 г. Материалы к международной научной конференции (Труды Исторического факультета МГУ: Вып. 163. Сер. II. Исторические и следования. 102). Москва: изд-во Московского университета, 2019, 444 – 448. [A. Laushkin. Russkie kresty 16th veka na yuzhnyh beregah Barenceva morya v zapiskah Herrita de Vejra i Yana Huygena van Linshotena: k voprosu o navigacionnom naznachenii. – In: Rus', Rossiya: Srednevekov'e i Novoe vremya. Vyp. 6: Shestye chteniya pamyati akademika RAN L. V. Milova. Moskva, 21 – 22 noyabrya 2019 g. Materialy k mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii (Trudy Istoricheskogo fakul'teta Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta: Vyp. 163. Ser. II. Istoricheskie i sledovaniya. 102). Moscow: izd-vo Moskovskogo universiteta, 2019, 444 – 448.]

Михеев 2012: С. Михеев. Надпись на каменном кресте из Воймериц на реке Мсте – памятник начальной истории древнерусской письменности. – Вопросы эпиграфики. Вып. VI (Отв. ред. А. Г. Авдеев). Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2012, 7 – 30. [S. Mikheev. Nadpis' na kamennom kreste iz Vojmeric na reke Mste – pamyatnik nachal'noj istorii drevnerusskoj pis'mennosti // Voprosy epigraphiki. Vyp. 6 (Otv. red. A. G. Avdeev). Moscow: Universitet Dmitriya Pozharskogo, 2012, 7 – 30.]

Народный именослов 2020: Народный именослов Русского Севера XV–XVII веков: происхождение имён (прозвищ), отчеств, названий деревень / Сост. А. В. Кузнецов. Вологда: ВОУНБ, 2012. [Narodnyj imenoslov Russkogo Severa 15th – 17th vekov: proiskhozhdenie imyon (prozvishch), otchestv, nazvanij dereven' / Sost. A. V. Kuznecov. Vologda: VOUNB, 2012.]

Нидерландская экспедиция 1915а: Нидерландская экспедиция к северным берегам России в 1594–1595 гг. [I.] – Записки по гидрографии, издаваемые главным гидрографическим управлением (Под ред. С. А. Советова), Т. XXXIX. Вып. 3. Петроград: тип. Морского министерства, 1915, 480 – 506. [Niderlandskaya ekspediciya k severnym beregam Rossii v 1594–1595 gg. [I.] – Zapiski po gidrografii, izdavaemye glavnym gidrograficheskim upravleniem (Pod red. S. A. Sovetova), T. 39. Vyp. 3. Petrograd: tip. Morskogo ministerstva, 1915, 480 – 506.]

Нидерландская экспедиция 1915б: Нидерландская экспедиция к северным берегам России в 1594 – 1595 гг. II. – Записки по гидрографии, издаваемые главным гидрографическим управлением (Под ред. С. А. Советова), Т. XXXIX. Вып. 4. Пг.: тип. Морского министерства, 1915, 570 – 584. [Niderlandskaya ekspediciya k severnym beregam Rossii v 1594 – 1595 gg. [II.] –

Zapiski po gidrografii, izdavaemye glavnym gidrograficheskim upravleniem (Pod red. S. A. Sovetova), T. 39. Vyp. 4. Petrograd: tip. Morskogo ministerstva, 1915, 570 – 584.]

Орлова 1970: В. Орлова. Северное наречие русского языка. – В: Образование севернорусского наречия и среднерусских говоров на материалах лингвистической географии (Отв. ред. В. Г. Орлова). Москва: Наука, 1970, 131 – 222. [V. Orlova. Severnoe narechie russkogo yazyka. – In: Obrazovanie severnorusskogo narechiya i srednerusskih govorov na materialah lingvisticheskoj geografii (Otv. red. V. G. Orlova). Moscow: Nauka, 1970, 131 – 222.]

Памятники истории 2011: Памятники истории русского служилого сословия (Сост. А. В. Антонов). Москва: Древлехранилище, 2011. [Pamyatniki istorii russkogo sluzhilogo sosloviya (Sost. A. V. Antonov). Moscow: Drevlekhranilishche, 2011.]

Седов 1976: В. Седов. Изборские каменные кресты. – В: Средневековая Русь (Сборник статей памяти Н. Н. Воронина; Под ред. Г. К. Вагнера, Д. С. Лихачёва, П. А. Раппопорта). Москва: Наука, 1976, 102 – 108. [V. Sedov. Izborskie kamennye kresty. – In: Srednevekovaya Rus' (Sbornik statej pamyati N. N. Voronina / Pod red. G. K. Vagnera, D. S. Lihachyova, P. A. Rappoporta). Moscow: Nauka, 1976, 102 – 108.]

СлРЯ XI – XVII вв.: Словарь русского языка XI – XVII вв. Вып. 1–29, 31. Москва: Наука – ООО Лексрус, 1975–2019; Вып. 30. Москва – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2015. [Slovar' russkogo yazyka 11th – 17th vv. Vyp. 1–29, 31. Moscow: Nauka; OOO Leksrus, 1975–2019; Vyp. 30. Moscow – Saint Petersburg: Nestor-Istoriya, 2015.]

Старков 2011: В. Старков. Очерки истории освоения Арктики. Т. II: Россия и северо-восточный проход. Москва: Научный мир, 2011. [V. Starkov. Ocherki istorii osvoeniya Arktiki. T. II: Rossiya i severo-vostochnyj prokhod. Moscow: Nauchnyj mir, 2011.]

Суперанская 2017: А. Суперанская. Словарь народных форм русских имён. Москва: Книжный дом «Либроком», 2011. [A. Superanskaya. Slovar' narodnyh form russkih imyon. Moscow: Knizhnyj dom «Librokom», 2011.]

Тупиков 2004: Н. Тупиков. Словарь древнерусских личных собственных имён. Москва: Русский путь, 2004. [N. Tupikov. Slovar' drevnerusskih lichnyh sobstvennyh imyon. Moscow: Russkij put', 2004.]

де-Фер 1936: Г. де-Фер. Плавания Баренца (Diarium Nauticum) 1594 – 1597 (Пер. с латинск. А. И. Малеина; Под ред. В. Ю. Визе). Ленинград: изд-во Севморпути, 1936. [G. de-Fer. Plavaniya Barenca (Diarium Nauticum) 1594 – 1597 (Per. s latinsk. A. I. Maleina; Pod red. V. Yu. Vize). Leningrad: izd-vo Sevmorputi, 1936.]

Шляпкин 1906: И. Шляпкин. Древние русские кресты. I. Кресты новгородские, до XV в., неподвижные и нецерковной службы. Санкт-Петербург: тип. И. Н. Скороходова, 1906. [I. Shlyapkin. Drevnie russkie kresty. I. Kresty novgorodskie, do 15th v., nepodvizhnye i necerkovnoj sluzhby. Saint Petersburg: tip. I. N. Skorohodova, 1906.]

CIR: **Corpus Inscriptionum Rossicarum** (Свод русских надписей). – https://www.cir.rssda.su/.

Reizen naar het Noorden 1914: Reizen naar het Noorden door Jan Huygen van Linschoten 1594–1595. In: Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereening. T. VIII. S-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1914.

FROM THE HSTORY OF THE DEVELOPMENT OF ARCTIC: SIGNATURE CROSS OF THE 16TH CENTURY ON MATVEEV ISLAND (PECHORA SEA)

Alexander AVDEEV

SUMMARY

The cross is the main symbol of Christianity and Christian culture. The ways of its implementation are diverse – from body crosses and graffiti on the walls of buildings to monumental objects. Crosses of the Russian North from the last quarter of the 16th century reflected a special tradition and served as navigation signs until 3rd decade of the 20th century.

The paper, written within the framework of the *Corpus inscriptionum Rossicarum* scientific project, contains an analysis of the inscription on a wooden cross, copied by the participants of the polar expedition of Willem Barents on Matveev Island (Pechora Sea, 69°28′03″ of northern latitude, 58°32′17″ of eastern longitude). The cross was installed in 1574/75 by the participants of the Poymorsky trade and is well known in historiography. Paleographic analysis of the inscription showed that the Dutch navigators copied it with minor inaccuracies and reflected the product of a carver who was well acquainted with handwritten scripture. The revealed inaccuracies in the transfer of the inscription allowed us to clarify the spelling of the names of the two people who put the cross. Of these, the first is read as Fyodor Pavlov son Malo[y], who could have been a descendant of Malye, Dvinsky landowners. The second name belonging to the carver of the inscription is restored as {O}lishka and is a diminutive form of the name "Elisha" ("Olisey"). Later, the cross began to play the role of a navigation sign.

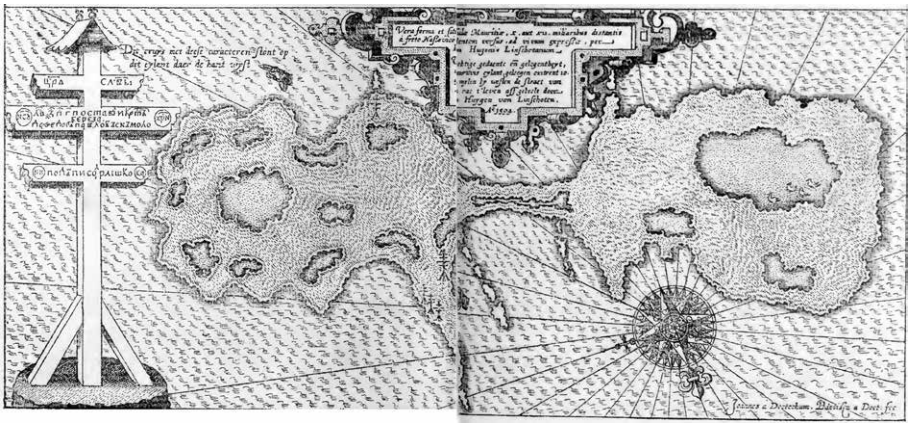

Обр. 1. Карта острова Матвеева в книге Яна Хьюгена ван Линсхотена.
Изд.: Reizen naar het Noorden, 1914. Blz. 118.
Fig. 1. Map of Matveev Island in the book by Jan Hugen van Linschoten.

Обр. 2. Крест на острове Матвеева.
Увеличенное изображение с карты
Яна Хьюгена ван Линсхотена.
Fig. 2. Cross on Matveev Island.
Enlarged image in the map
of Jan Hugen van Linschoten.

Обр. 3. Северная оконечность острова Новая Земля.
Вдали Оранские острова с установленным крестом.
Иллюстрация из книги Херрита ван Вейра. Изд.: де Вейр Х. 2011, 78.
Fig. 3. The northern extremity of Novaya Zemlya Island.
In the distance are the Orange Islands with an established cross.
An illustration from the book by Herrit van Weir. Publ.: de Weir H. 2011, 78.

Обр. 4. Особенности написания фамилий, оканчивающихся на –ой в эпитафиях 50-х – 80-х гг. XVI в.: 1. Эпитафия Дмитрию Васильеву сыну Веселого. 1560 г., CIR0269, Псково-Печерский монастырь. 2. Эпитафия Богдану-Григорию Юрьеву сыну Уньковского. 1563 г., CIR0185, Псково-Печерский монастырь. 3. Эпитафия Терентию Васильеву сыну Лодыжинсково. 1580 г., CIR0641, Спасо-Воротынский монастырь. 4. Эпитафии Елене Ивановой, жене Михаила Малового. 1561/62 г., CIR1078, Троице-Сергиев монастырь. 5. Эпитафия иноку Деонисею Кротъкому. 1584 г., CIR1024, Троице-Сергиев монастырь. 6. Эпитафия Ивану Гавриловичу Корекрейскому. 1550 г., CIR0642, Спасо-Воротынский монастырь. 7. Эпитафия Ивану Михайловичу Курбскому. 1552 г., CIR0565, Спасо-Ярославский монастырь, 8. Эпитафия Богдану-Семёну Васильеву сыну Волынскому. 1582 г., CIR1020, Троице-Сергиев монастырь.

Fig. 4. Features of writing surnames ending in –ой in the epitaphs of the 50s-80s of the 16th century: 1. – Epitaph to Dmitry Vasiliev son Veselogo. 1560, CIR0269, Pskovo-Pechersky Monastery. 2. – Epitaph to Bogdan-Grigory Yuriev son Un'kovskogo. 1563, CIRC0185, Pskovo-Pechersky Monastery. 3. – Epitaph of Terenty Vasiliev son Lodyzhinskovo. 1580, CIRC0641, Spaso-Vorotynsky Monastery. 4. – Epitaph to Elena Ivanova, wife of Mikhail Malovoy. 1561/62, CIR1078, Trinity-Sergius Monastery. 5. – Epitaph to Monk Deonisei Krotkoy. 1584, CIRC1024, Trinity-Sergius Monastery. 6. – Epitaph to Ivan Gavrilovich Korekrijskoy. 1550, CIRC0642, Spaso-Vorotynsky Monastery. 7. – Epitaph to Ivan Mikhailovich Kurbsky. 1552, CIRC0565, Spaso-Yaroslavsky Monastery. 8. – Epitaph to Bogdan-Semen Vasiliev son Volynsky. CIR1020, Trinity-Sergius Monastery.

S. DONCHEVA, Z. ZHEKOVA. Production of Imitative Byzantine Folles in the First Bulgarian Kingdom / Производство на имитативни византийски фолиси в Първото българско царство

В. Търново. Издателство „Фабер“, 2022, 316 с. ISBN 978-619-00-1586-4

В българската нумизматична наука се появи една прекрасна книга. Преди да се спра на конкретните неща като епоха, типове монети, номинали и археологически контекст, бих искал да посоча онова, което е особено важно в тази книга. Това е високото ниво на изграждане на концепцията, подходът и организацията за подобен род изследователска литература. Не става дума просто за поредна добра книга или сборник в областта на нумизматиката и сфрагистиката. Авторите Стела Дончева и Женя Жекова са реализирали коренно различен интердисциплинарен научен продукт, армиран с твърди, безспорни аргументи. Класическото археологическо и нумизматично проучване е извършено на най-високо ниво, но то е надградено с допълване на профила на монетите и предметите с нова информация за елементния състав. Нещо, което не е могло да се направи в близкото минало и което добавя към добре познатите методи на изследване нещо съвършено ново. Нещо, което е свръхиндивидуално за всеки изследван обект, монета или печат и му дава абсолютно неповторима идентификация. Показано е принципно ново разбиране и отношение към изследването на оригинала. Така след атрибутирането, метричните данни, добрата илюстрация и контекста на откриване вече са налични данните за елементния състав, постигнати чрез рентгено-флуоресцентен анализ.

В книгата на първо място може да се усети положителният резултат от плодотворното сътрудничество между археолог, какъвто е Стела Дончева и нумизмат като Женя Жекова. Споделената информация, съвместната работа и анализите, проведени от различен професионален ракурс, водят до великолепните резултати, оповестени в книгата. Така двете добре познати не само у нас специалистки чрез тази книга поставят отличен репер за следващи подобни проучвания в национален и международен план.

Приносите в книгата са много. Няма да изброявам всичките. Ще подчертая, че те се простират освен в полето на историята, археологията и нумизматиката, също и на археометрията, физиката, химията. Не бива да се пропуска и приносът в областта на теорията и историята на парите. Отсичането на имитации на медни византийски

монети фолиси от X век от българската държава е особен прецедент и демонстрация на сила и влияние. В света на парите само много силният може да си позволи намеса в чужда парична система, без да се страхува от ответни санкции. Наличието на подобен феномен като имитиране в особено големи обеми на чужда валута е доказано категорично след проучване на производствените центрове. Изследваните материали са открити в ситуирани пластове и са датирани с твърди аргументи. Те са в синхрон с цялостната проучвана среда. Много важен аргумент е откриването на оригиналните и имитативните монети заедно, което доказва техния общ археологически произход. Категорично са установени и ателиетата на производство. За пълнота на рентгено-флуоресцентен анализ са подложени и откритите предмети, изработени в същите производствени центрове край Новосел, Златар и Надарево. Много допълнителна и съпътстваща информация е извлечена от печати и оловни отпечатъци от същите производствени центрове. Солидната база на изследването на нумизматичните обекти идва от резултатите, получени от група колективни находки с ясен контекст и датиране.

Авторите са категорични за емитента на имитативните монети. Това е българският преславски владетелски двор. Демонстрирайки самочувствие, българските владетели са осигурявали необходимите пари, за да функционира местният пазар безпрепятствено. Както казват и авторите на книгата, това е „израз на политическата ... стабилност и самочувствието на българските владетели през десетия век".

В частност е разработена и важната тема за имитативни монетосечения в средновековна България. Прагматично са избирани популярни типове фолиси, имитиращи монетите на императорите Лъв VI (886 – 912); Константин VII (913 – 959) и Роман I (920 – 944). Книгата дава положителен отговор на важния въпрос има ли монетно обращение в България през Ранното средновековие.

За богатите резултати, оповестени в това комплексно изследване, голямо значение имат установените творчески взаимоотношения на Регионалния исторически музей – Шумен с Лабораторията по ядрена физика към ШУ „Епископ Константин Преславски", които датират от 1998 г. За постигане на максимално добри резултати серия анализи на голям брой предмети са извършени в Института за ядрена физика и ядрена енергетика при БАН в София и в института Atomki в Дебрецен, Унгария.

В процеса на съвместна работа авторите използват модерни подходи и методи на изследване като конструктивно-морфологическия, индуктивния и дедуктивния подход; технико-морфологичния метод; приложния и сравнителния анализ; реконструктивния модел и др.

Съдържанието на книгата е в 9 глави, а представеният каталог е

изработен по най-високите световни стандарти и дава логична завършеност на труда.

Освен всичко казано е важно да се подчертае приносът на авторите към изясняването на дефиниции и понятия, все още дискусионни в науката. Това са термини като имитация и фалшификат, за които освен в науката, дефицити има и в нормативната база за културните ценности у нас.

Цитираната литература надхвърля 140 заглавия на български и чужди автори от областта на историята, археологията, нумизматиката, сфрагистиката, технологията, металургията, химията, физиката, математиката и археометрията.

Приложенията включват табла с фотоси на всички изследвани монети, както и на изделията, намерени заедно с тях в производствените центрове.

Предвид спецификата на аудиторията и необходимостта от оптимално разпространение на вложената информация изданието е реализирано на английски език.

Книгата е издадена с финансовата подкрепа на Общински фонд „Култура“, Община Шумен и проект № RD-08-140/1.03.2022 на Факултета по хуманитарни науки към ШУ „Епископ Константин Преславски“.

Монографията е с обем 316 страници, с твърда корица, цветни снимки, таблици и диаграми. Изпълнена отлично като издателска и полиграфска работа от издателство „Фабер”, Велико Търново.

Проф. д.и.н. И. Прокопов